

L A T I N - A M E R I K A T Á R S A D A L M Á N A K É S
F E J L Ó D É S É N E K N É H Á N Y K É R D É S E
A X X . S Z Á Z A D B A N M A G Y A R O O R S Z Á G O N ;

R O Z S N Y A I J E N Ő

D O K T O R I É R T E K E Z É S E

A témát adta:

Dr WITTMAN TIBOR

egyetemi tanár

B E V E Z E T É S

Az első világháború után Magyarországgal szemben az antant hatalmak magatartását az határozta meg, hogy az ország a vesztesek közé tartozott. Vezetői a polgári forradalmat és a Tanácsköztársaságot okolták a trianoni békeszerződés után kialakult helyzetért. Az emberek tudatába azt a gondolatmenetet sulykolták be, hogy a monarchia széthullását a polgári demokratikus forradalom okozta, ezt követően a Tanácsköztársaság megkísérelte a polgári tulajdon felszámolását, és oka volt az új országhatároknak is. A gondolatmenet végső következtetése az, hogy a polgári demokrácia /amely végül is a "bolsevizmushoz" vezetett/, és más haldó társadalmi rendszer is csak káros lehet, mert ezek vezettek a történelmi Magyarország megszűnéséhez: vagyis a demokrácia maga után vonja a nemzeti katasztrófát.

Ez a logika néhány alapvető tényt egyszerűen figyelmen kívül hagyott. Elsősorban azt, hogy nem a forradalom volt az oka a történelmi Magyarország pusztulásának, mert kätörésekor a monarchia megszűnt, a békefeltételeket a polgári demokratikus kormány nem fogadta el, a Tanácsköztársaság fegyverrel harcolt az antant és szövetségesei ellen. A trianoni határokat a győztes hatalmak érdekei szabták meg, és már 1919 előtt gyakorlatilag készen állottak. Az ország vezető politikusait elsősorban a revansvágy fűtötte. Nézeteik szerint azok az országok nyernek, amelyek a bolsevizmus leverésében, vagy a polgári rendszerek restaurálásában szolgálatot tettek a nagyhatalmaknak. A nyereség nincs arányban azzal a szereppel, amelyet ezek az országok a háboruban játszottak.

A békeszerződés az emberek tudatában mint a győztesek önkénye jelentkezett és élt, lehetőséget teremtett a revizionista propagandára, és talajul szolgált a szomszéd népek elleni gyűlölködésnek is. Ez a magyarázata annak, hogy a magyar külpolitika minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy a területi revíziót, legfontosabb törekvését meg tudja valósítani. A rendszer külpolitikájában kihasználta a versaillesi békerendszer súlyos hibáit és igazságtalanságait is, amelyek magukban hordozták egy új háború lehetőségét. Az első világháború után a gazdaságilag leromlott, csak lassan konszolidálódó Európában a gazdasági helyreállításhoz, később pedig a versenyképesség fenntartásához nagyösszegű támogatásra volt szükség. Az Egyesült Államokat megfelelőnek ítélték arra, hogy segítse a magyar törekvéseket. Itt élt a legtöbb magyar emigráns, a letelepesés is nagy tömbökben történt, gazdasági lehetőségük anyagi erejük is jóval nagyobb volt, mint a többi országban leteleült magyarságé. A kormányzat tehát számított a gazdag, de a hazai viszonyokhoz képest mindenképpen tehető magyarok támogatására. Megélénkültek a kapcsolatok, küldöttségek cséréje, szobrok, emlékművek felavatása jelezte a megnövekedett érdeklődést. Úgyesen megszerkesztett nyilatkozatok láttak napvilágot az amerikai magyarok életéről, rendezett anyagi viszonyairól. A század vége óta megnövekedett emigrációt a hivatalos Magyarország jól ismerte, a kapcsolatok bővülése is növelte az amerikai magyarok segítségébe vetett hitet.

Számos új hazát kereső magyar pedig nem telepedett le az Egyesült Államokban, hanem Kanadába, vagy Latin-Amerikába folytatta útját. A föld-résről tudtak a Kossuth-emigráció révén, majd az ismeretek bővültek a századvég főként mezőgazdasági munkát kereső parasztjainak sorsáról érkező hírekkel. A magyarok többsége ekkor még az Egyesült Államokat részesítette előnyben Latin-Amerikával szemben. A hivatalos Magyar-

ország figyelme azért sem fordult feléjük, mert boldogulásuk a választott új hazában csak ritkán sikerült, szétszórta az óriási kontinensen. A kapcsolatok is gyérebbek voltak, mint az Egyesült Államokkal. A trianoni békekötést követő években Latin-Amerika jelentősége fokozatosan megnövekedett. Az Egyesült Államok több, egymást követő intézkedéssel megszigorította a bevándorlási kvótát. Mivel a hazájukat elhagyók száma nem csökkent, a figyelem Latin-Amerika iránt megnövekedett.

Amíg 1924-ben az Egyesült Államokba kivándorlók száma 457; a Latin-Amerikába kivándorlóké 158.

1926-ban	Az Egyesült Államokba	Latin-Amerikába	
	724	469	
1929-ben	983	1765 fő	/ 1 /

A kivándorolt magyarság Latin-Amerikában 13 országban telepedett le, legtöbben Argentínában és Braziliában. Sokan éltek Mexikóban, kevesebben Kubában és Paraguayban. Ezt a lassan jelentős tömeggé váló magyarságot a rendszer igyekezett megnyerni saját eszméi számára. Ez a propaganda sajnos nem maradt hatástalan. A Braziliában élő magyarok létszáma az 1929-es konzuli jelentés szerint körülbelül 100 ezer fő. /2/ Ezek többsége Sao Paulo államban, és 25 ezer a hasonló nevű városban élt. A kolónia legrébibi telepesei még az első világháború előtt vándoroltak ki. Helyzetük sajátosságát mutatja az, hogy a mezőgazdaságban és az iparban felváltva dolgoztak. A könnyen asszimilálódó olaszok, portugálok és németek mellett a magyarok elég nehezen illeszkedtek be, általában az olcsóbb munkaerőt jelentették, így a meggazdagodásra, vagy akár a jobb életre is kevés volt az esélyük. A városokon kívül néhány ismertebb kolóniában a lakosság a megalakulást követő rövid idő után már csökkent, mert a nehéz körülmények miatt sokszor még az induláshoz szükséges tőkét sem tudták visszafizetni. Hasonló volt a helyzet Paraguayban, ahol a telepések száma kevés

volt, mert az emberek az éghajlatot nehezen viselték el, a piac-lehetőségek szűkek voltak, és a megélhetés a meglehetősen ritka jó terméstől függött. Ugyanez volt a helyzet Argentínában is, ahol a tapasztalatok és a tőke hiánya miatt a telepesek nagyrésze csak vegetált. Sorsuk majdnem olyan volt, mint elhagyott hazájukban. A többi országban kevés és szétszórtnan élő magyarból álltak a telepek. Montevideóban 300, Peruban és Chillében ugyanennyi a magyarok száma. A tájékozódást megnehezítette a külképviselések hiánya.

A nép a XIX. században és az első világháború végéig az "ezredéves Magyarország" ígézetében élt. Az uralkodó osztály népességszámra-rajzi és faji érvekkel bizonyított ideológiája szellemében nemzedékek nevelkedtek. Az emigránsok ezzel a tudattal hagyták el hazájukat. A legtöbbször nehezen beilleszkedő magyarok számára a vallás, a magyar történelmi múlt jelentette a szülőföldet. Ezekre az érzelmekre épített az ellenforradalmi rendszer propagandája. A gazdasági helyzet miatt jelentős anyagi erő nem volt a Latin-Amérikai emigránsok támogatására, e helyett a nacionalista szellemű magyarság-tudatot ápolták. Ebből a katolikus egyház is alaposan kivette a részét. Térítő körutazások, egyházi vezetők látogatásai alkották a propaganda formáját. Ezen kívül támogatták a szellemi életet, a sajtót, a magyar nyelvű iskoláztatást. Ennek bevallott célja az volt, hogy az asszimilációt megakadályozzák. Az első konzulátus a huszas években létesült Braziliában, a követséget 1927-ben állították fel, Argentínában 1930-ban. 1932-től Chillét is az Argentin követ képviselte.

Milyen egyéb forrásokból merítették a földrész iránt érdeklődők? A gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok is szolgáltak adatokkal, noha az európai országokkal összehasonlítva a tengeren túlra irányuló forgalom nem volt jelentős. Az utolsó békeévben az ország külkereskedelmi forgalmát szemlélteti a következő táblázat a forgalom %-ában: /3/

Németország	30,1
Ausztria	11,5
Románia	9,8
N. Britannia	6,3
Olaszország	4,5
Jugoszlávia	4,5
Brazília	0,3
Argentina	0,6

Magyarországnak tehát volt lehetősége arra, hogy az export-import útján ismerje meg a partner országok életét, de itt is inkább csak azokét, amelyekkel aránylag élénkebb volt a kereskedelem. A Latin-Amerikai országok csaknem mind mezőgazdasági jellegűek voltak, ezen az úton vált ismertté a brazil kávé, az argentin gabona és hus, a kubai cukor, a banán-országok déligyümölcse. Ekkor alakult ki az a kép, amelyben egy ország 1, csakis 1 termékéről vált híressé. Ezt a "gazdasági címkét" tudatosították. Az ismeretek bővültek ugyan, de konzerválták is a kialakult képet. Közgazdászok és kereskedelmi szakemberek figyelemmel kísérték a gazdasági élet hullámzását, ily módon nemcsak a termelésről, hanem a gazdasági élet egészéről nyertek képet.

Az ismeretek további forrását a könyvkiadásban és a sajtóban megjelenő művek képezték. Latin-Amerika óriási kiterjedése, gazdag, változatos tájai, a földjén élő népek sokasága, nagy vonzóerőt jelentett. Igazán ekkor "fedezték fel" az addig jobbra ismeretlen világot. A tudás két irányban gyarapodott, a múlt feltárása az emigrációhoz kapcsolódott, és gazdasági politikai érdekek is szerepet játszottak benne. A múlt század amerikai magyarjainak naplói, feljegyzései ezekben az időkben jelentek meg. A földrész egész múltja foglalkoztatta az írókat, történészeket, közgazdászokat és földrajz tudósokat.

Az indián kérdés az egyik fő problémája a műveknek. Az a kép, amelyet a fehér ember a "barbár", "vérengző" indiánról alkotott, közhe-lyeken és elferditett történelmi adatokon alapult. Ehhez járult még a fehérek felsőbbrendűséggel színezett érdeklődése az európaihoz ké-pest annyira más, és sokszor idegen "exotikus" kultúra iránt. Az ős-lakók és az indiánok életének, szokásainak, hiedelmeinek nagy teret szenteltek. Az indián mitológiát nem tartották vallásnak, ha pedig annak vélték, mint ellenséget üldözték. Hasonló érdeklődés kísérte a meszticek, mulattok, négerék életét is.

Az indián mult és a gyermatosítás kérdéseiről szólva figyelhetünk fel arra az érdeklődésre, amellyel az államformákat kísérték. Az in-diánok államában Peruban és Mexikóban valamint a jezsuita rend ural-mi formájáról Paraquayban a legkülönfélébb nézetek láttak napvilágot. Ezek közül kiemelkedő az, amely a perui és mexikói államszerveze-tet "kommunistikusnak", a Paraquayban lévő pedig "keresztényszoci-ális"-nak minősítették. Illúziók nélkül szemléltek a földrészt egyes problémáit, de az egész kép tulzottan derülátó. Nem az Egyesült Ál-lemok volt a "korlátlan lehetőségek hazája", hanem néhány latin-ame-rikai ország: pl. Brazília és Argentína, ahol óriás megműveletlen földek, hatalmas lakatlan területek várják az odaérkezőt, a faji megkülönböztetés ismeretlen. Ebben a képben a gazdasági fejlődés le-hetőségei igazak, de a valóságtól az egész kép meglehetősen távol állt. Erre mutat az is, hogy kritikátlanul átvették a korabeli tör-téneti és politikai kifejezéseket; minden puccsot, hatalomátvételt forradalomnak tartottak.

Az érdeklődés megnövekedését jelezték az utleírások, ismerteté-sek számának megnövekedése.^{/4/} Minél többet akartak megmutatni ebből az ismeretlen és izgató világból. Eleinte csak a mennyiség i növeke-dés volt észrevehető. Később viszont a pontosabb, tárgyilagosabb ismertetések keveredtek exotikumra vadászó vagy érdekfeszítő kalan-

dokat elmesélő művekkel. Kisérlet történt a latin-amerikai magyar emigráció jelentőségének felmérésére is, ez azonban a régi kiadásokat /XIX. század/ ismételte, és nacionalista szempontok vezették.

Az ⁹²exotikum iránti igény kielégítése befolyásolta a könyvkiadás szempontjait is, amennyiben a gazdag latin-amerikai irodalomból csak kevés mű jutott el a korabeli olvasóhoz. Közülük néhány, pl Traven regényei megmutatták ennek a világnak igazabb arcát: a nagy szociális ellentétek, a hatalmas latifundiumok, az idegen kézben lévő ipar és a katonai diktatúrák földjét.

- . - . - . -

A korszak munkáiban ható ideológiai irányzatok tükröződtek a Latin-Amerikáról szóló művekben is. Az uralkodóvá vált szellemtörténeti irányzat kiszorította és felváltotta a korábban elterjedt, vezető szemléleteket, főleg a pozitívizmust. A pozitívizmus Magyarországon hosszú múltra tekinthetett vissza; a XIX. század első felében jelentkezett, és a negyvenes években veszítette el korábbi aktivitását. Az ismert pozitivisták: Comte, Buckle, Mill és Spencer művei Magyarországon is ismertek voltak. ^{/5/} A demokratikus irányzatok képviselői használták fel műveiket; ennek jegyében indul meg a pozitivisták történet-szemléletét tükröző Huszadik Század. ^{/6/} Jelentőségét úgy fogalmazhatjuk meg: "A történelmi valóság egzakt feltárásának igénye, az állandó és szükségszerű fejlődés elve jelentős és sokrétű szerepet töltött be a nemesi konzervatívizmussal és köznemesi romantikával szemben". ^{/7/} A pozitivisták a multat objektív valóságnak tarották, amelyet - a nemesi romantikával ellentétben - nem romantikussá formálni, vagy szépíteni kellett, hanem megismerni és törvényszerűségeit feltárni. A pozitívizmus szemléleti korlátai miatt nem tudta megragadni a történelem valódi mozgatóit, de mégis törekedett a törvényszerűsége-

gek megismerésére. A fokozatosan uralkodóvá váló szellemtörténeti irányzat már a kezdetben támadást indított ellene és a többi irányzat ellen is. A szellemtörténet a fehérterrort követő konszolidáció légkörében jött létre. Támadásainak egyik célpontja a liberalizmus volt. Azt hirdette, hogy a liberalizmus volt az oka a forradalomnak, így a proletárforradalomnak is. Állandóan ezek újraéledésének veszélyét hangsúlyozta. A liberalizmusra utalva lényegében a marxizmus elleni ideológia is volt, mert azt hirdette, hogy a történelem megismerésének új, fejlettebb módszere. Ennek jegyében bírálta a többi irányzatokat. Sommás ítélete úgy hangzott, hogy a pozitivizmus nem más, mint aprócska tények száraz és többnyire rosszul megírt adathalmaz. Békefi Remig művei katolikus klerikalizmussal megírt, fantáziátlanul összehordott adattenger; ugyanígy elvetendő Thalx és Ballagi kuruckodó dillettantizmusa is. A szellemtörténet ezzel szemben az intuicióval dolgozik: "A történész felfogja a történelmi folyamatban érvényesülő szellemi tendenciát. Formailag ujrateremti az eredeti szemléleti jelenség összefüggését".^{/8/} Ez az intuició jelentette az objektív tények tagadását, lehetőséget adott a szabad akarat, a szubjektivizmus kifejlesztésére. A középpontban nem az ember történelemformáló tevékenysége, szerepe áll, hanem isten. Gondolatmenetében a történelem menetét a szellem önkifejtése határozta meg; osztályharc helyett osztálybékét hirdetett. Az osztályok fölötti közös nemzeti érdeket hangoztatta, nacionalizmusa pedig arra szolgált, hogy elterelje az osztályharcról a figyelmet. A szellemtörténet saját történetírását pártatlannak, a nemzet egyetemes érdekét szolgáló irányzatnak tartotta: "Éppen azért szólhatott a magyar uralkodó osztály egészéhez, mert alapvetően nem egyik vagy másik osztálynak közvetlen érdekeit, hanem az egész magyar uralkodó osztály érdekeit védelmezte és fejezte ki."^{/9/}

A szellemtörténet ideológiai fegyvertára alkalmas volt a magyar történelemtől távoli problémák megmagyarázására is. Az iányzat reprezentánsa Szekfü Gyula elsősorban a magyar történelem kapcsán fejtette ki nézeteit, míg a többi, általában kisebb rangú történetíró európai vagy éppen amerikai témáról szólva használta fel a szellemtörténet készletét. Néhány ilyen vonás, amelyeknek a Latin-Amerikával foglalkozó írásokban is nyomára akadhatunk. Pl: A történelmi tények, események elemzésében a szellemi tényezőket, lelki megrázkódásokat, lelki tulajdonságokat helyezte az előtérbe. A valóságos problémák helyett szívesen fordult a távolabbi tájak felé, a misztikus elemeket ragadva ki azokból. /Ilyen kor volt a prékolumbiánus kultúrák kora, ahol az ismeretek fogyatékoságát lehet pótolni a mítosszal./ A történelmi személyiség esetében pedig azt hirdette, hogy az egyéniség lelkialkatában, műveltségében beállott változások a történelem menetére nézve döntőek.

Mindezek az ideológiai töltések a Latin-Amerikáról szóló művekben is nyomon követhetők.

A dolgozat megírásának célja az, hogy rámutassunk, melyek azok a kérdések, amelyek foglalkoztatták a tárgyalt időszakban a közvéleményt. Milyen helyet foglalt el Latin-Amerika a hazai világképben? Milyen ideológiai nézetek határozták meg a róla szóló ismereteket? Hogyan fejlődött ill. módosult ez a kép, bővült-e, gazdagodott-e? Milyen volt a tájékoztatás színvonala, miről nem emlékeztek meg?

J E G Y Z E T E K

1. Varga Ilona: Magyar telepek és külképviselleteik a gazdasági válság időszakában. Külön lenyomat az Acta U. S. A. H. XXXV. számából. Szeged, 1971. 81. lap.
2. U. o. 82. lap.
3. Új Magyar Lex. 4. kötet. Akad. Kiadó Bp. 1962. 290. lap.
4. Náday Béla: Argentínában. Bp. Hírlap Nyomdája. 1920. Katz: Panamától a Tüzföldig Dante Bp. é. n. Pásztor: Amerka Kanadától Panamáig. Világirod. kiadás Bp. 1924.
5. Így például: Buckle: Anglia művelődésének története. Bp. 1873-1881. Mill: A nemzetgazdaságtan alapelvei és ezek némelyikének a társadalomtörténetre való alkalmazása. Bp. 1874-75. Mill: A szabadságról. Pest- 1862. Spencer: Alapvető elvek Bp. 1909.
6. Első száma 1900-ban jelent meg, 1919-ben szűnt meg.
7. R. Várkonyi Ágnes: A pozitivisták történetiszemlélete Gondolat Bp. 1970. 208. lap.
8. Mérei Gyula: Szekfű Gyula történetiszemléletének bírálatához. Századok. 1960. 1-3. szám. 180-tól 255. lap. / Idézet 184. lap./
9. Szigeti József: A magyar szellemi történet bírálatához. Kossuth. Bp. 1964. 74. l.

ISMERETEK
LATIN-AMERIKA MULTJÁRÓL

1. Indián kultúrák Kolombusz előtt.

A Latin-Amerikával foglalkozó szakirodalomban már a kezdetén azzal a kérdéssel került szembe a kutató vagy az olvasó, hogy voltaképpen milyen népek az indiánok, honnan és hogyan kerültek a kontinensre és a környező szigetekre. Mi a magyarázata a törzsek, nyelvek sokszínűségének? Ez az egyik legizgatóbb kérdés, amelyet kikerülni nem lehetett, és a tudomány, valamint az irodalom felkészültségének megfelelően megpróbáltak rá válaszolni.

Az indiánokat a XIX. században és a XX. sz. elejéig egységes fajnak tekintették, amelyben voltak ugyan keveredéssel járó eltérések, de ezeket nem tartották számottevőnek.

A XX. században a néprajzi kutatás, az expedíciók gyakoribbá válásával figyeltek fel azokra a különbségekre, amelyek megingatták az eddig szilárdnak hitt rendszert. Egy eltérés már a történelmi múlt szempontjából is volt a magasabb kulturájú államban élő törzsek és a többi között, amelyek közül néhány még napjainkban is kőkorszaki szinten él. A kérdés lezárása még nem történt meg, talán hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy minden a megfelelő helyre kerüljön. Abban az összes kutatók megegyeznek, hogy az indiánok mongoloidok, szőrtelenek, sárgásbarna arcbőrűek, szemük állása is emlékeztet az ázsiaiakéra.

Bizonyos kételkedést, bizonytalanságot az eredet körül is lehet találni. Marczali^{1.} vagylagosan tartja csak ázsiai eredetűnek az indiánokat, a népek tarka csoportjából létrejött külön típusnak: "Akár az Ázsiából jövő mongol törzsek alakultak át külön ethnográfiai egységgé, akár a föníciaiak, karhagóiak és normannok a népesség alakulásához és műveléséhez, bizonyos, hogy az új világban szinte ennyi fokozata volt található az emberi életmódnak és kulturának

mint az Óvilágban".

Az indiánok multja, az inka államot is beleértve, az aztékok, mayák is foglalkoztatták a kutatókat. A néprajztudósok buvárkodtak legszorgalmasabban az indián multban, de sok törzs élete, mely fontos volt, vagy lehetett volna, nem ragadta meg a figyelmüket. Nem kíséreltek meg valamiféle rendszert felállítani az indiánok megismerésére, az egyes különbségek feltárására. Az indián multat összefüggéseiben nem ismerték. A földrajzi elnevezésekkel kapcsolatban is kezdték kutatni az indiánok életét. Maga a földrész neve is állítólag a mosquito indiánok Americ szavából keletkezett, amely hegyláncot jelent; az elnevezés okaként számba vehető, s ez az elterjedtebb: Amerigo Vespucci neve is, Waldseemüller kartográfus terjesztette el az egész világon. Ilyen indián név a Parana, amely nagy folyót jelent, Quayaguil a deltában élő quayas törzsről kapta a nevét, Mexiko, / mexitlico - hadurvárosav/. Mindezek az elnevezések állandó és régi kulturák jelenlétére mutatnak.

Tekintsük át ezután, hogyan ismerték meg az indiánok multját?

A/ Mayák, aztékok megítélése. Az irántuk való vonzódásban nagy szerepet játszottak azok az elterjedt legendák, amelyek a sirokban elhelyezett mesés kincsekről szóltak. Egy, a sajtóban megjelent tudósítás arról adott hirt, hogy a mayák és aztékok ősi vallása mostanáig öröklődött a kiválasztott családban. Egy másik pedig arról írt, hogy Mexikóban Tres Zapotes állam határában egy ősi, kőbe vésett emberfőre akadtak, amely észrevehetően hasonlított a hondurasi és quatemalai faragásokra^{/2/}; egy újabb pedig azokat a kudarccal végződő kísérleteket idézte, melyek során a maya történelem korszakolását próbálták meg elvégezni^{/3/}.

Ezt a meglehetősen szegényes képet egészítették ki a történészek nézetei. Aliberális Marczali Henrik ^{/4/} a "birodalom" kialakulásáról

ugy vélekedett, hogy a nagyon szegény, szolgasorban élő aztékok, akik jóval harciasabbak voltak a koábban letelepült népeknél leigázták őket. Idővel műveltségüket átvették, és tapasztalataikat felhasználva építették ki államukat. Marczali rámutatott, hogy az aztékok tulajdonképpen sohasem lettek urai a meghódított népeknek, a toltékok és szövetségeseik nehezen tűrték az általuk primitivebbnek, durvábbnak tartott aztékok uralmát, és csak az alkalomra várták, hogy lerázzák az elnyomást. Marczali elítélendőnek csak az emberáldozat szokását tartotta, fejtegetésében kitért arra is, hogy a spanyolok sikereiben a gyűlölködő / az aztékoknak csak nemrég meghódolt / népeknek nagyobb része volt, mint a spanyolok bátorságának, vitézségének,

Haynal / Hajnal / István Egyetemes történetében foglalkozott az aztékok és mayák históriájával. A szellemtörténeti irányzattal szemben fejlesztette ki a maga sajátos, önmaga által materialistának tartott tudományos elméletét, amelyben élete végéig feltétlenül hitt^{/5/}. Hajnal gazdaságföldrajzi érvekkel indokolta a közép-amerikai civilizáció aránylag magas fokát. Ez szerint a keskeny, összekötő földrészen élő népek tudatában sűrűsödik mindez a tapasztalat és kultúra, amelyet észak és dél halmozott fel. / Példának az ókori egyiptomi, mezopotámiai kultúrákat említette, amelyek szintén összekötő kapcsolatot jelentettek./. A " híd " népei azt a szerepet játszották, mint Ázsia belsejének félnomád társadalmi: "Időnként felületes, de nagy fesztőerejű, zsákmányra, úralomra törő szervezetekbe egyesülve szorítják a magasabb kultúrák népeit egységekbe, és foglalják el őket."^{/6/} Közép-Amerikában a természettől nem valami megáldott területen élő népek kultúráját az aztékok fejlesztették ki. Szerepük nem annyira a hódítás, mint inkább az államszervezés, a szétszórt és sokféle népet az aztékok szervezték állammá.

Ez az állam-modell a városállamokra emlékeztet, de a törzsek, nemzetségek is fennmaradtak, és ezek alkották a közigazgatási egységeket is. Hajnal az azték államot lényegében "despotikusnak" látta, mert különösen a lázadást büntették. A lázadót, vagy lázadókat "egy-egy azték urnak, vagy közintézménynek adták át eladható tulajdonul; minden rangtól megfosztva".^{/7/} Fennállott a rabszolgaság intézménye is, a rabszolgák hadifoglyokból és "önmagukat áruba bocsátó" emberekből kerültek ki. Hajnal leírásában egy jól szervezett állam képe bontakozott ki, kiterjedt apparátussal, állandó törvényszékkel, katonai hatóságokkal, utakra, rakтарыakra épülő gazdasági élettel. Megállapította, hogy ez a kultúra a kőkorszak szintjénél magasabbra nem jutott el, annak egy sajátos, a matematikában és a művészetekben kiemelkedő alkotásokat létrehozó válfaja volt. Az emberáldozat szokását, amelyet elítélt, a "primitív, merev intellektualizmus" rovására írta, amely kárlehetetlen, kegyetlen törvényeket kényszerített a népre.

Nagy Béla a felfedezőkről írott könyvében^{/8/} lényegében ugyanazt a képet rajzolta az aztékokról: Harcias törzsek, amelyek leigázták az ősi mexikóiakat, átvették műveltségüket, a vallásuk megkövetelte emberáldozásnak is buzgón eleget tettek. Egy ponton tért el Marczali-tól, abban, hogy szereinte a toltékok megadással túrték a bitorlók uralmát, és egyetlen reményük az volt, hogy eljön majd egyszer a megváltójuk, a nagy Kvecalkoatl. Mindketten ennek, a fehér ember megjelenését jósoló legendának nagy jelentőséget tulajdonítottak, mert ez döntően befolyásolta az indiánok magatartását.

Az egyes lexikonok megfelelő szócikkeit átnézve^{/9/} az aztékok itt is mint államalapítók, ill. államszervezők szerepeltek. Ezt az államot birodalomnak, hol választó királyságnak, sőt katonai monarchiának nevezték el. Az államforma sokféle sokféle megfogalmazása

arra utal, hogy leginkább az európai kategóriáknak legmegfelelőbb formához hasonlították az aztékok országát, ahol, mint minden szervezett formában élő népnél megvoltak az államiság szükséges formái. A közös vonása ezeknek a leírásoknak az, hogy egyöntetűen hangsúlyozták az aztékok hódító voltát, harciasságát és szervező készségét. Ezt nemcsak az irányítási rendszer leírásakor említették, hanem akkor is, amikor a közigazgatásról, vagy az utak és közlekedés állapotáról írtak. További erény volt az aztékok művészetek és tudományok iránti érzeke, matematikai és csillagászati ismereteik is. A Révai Kislexikon "Amerikai ősművészet" címmel 6 képet közölt, ezzel némi fogalmat alkothatott az olvasó a rendkívül gazdag közép-amerikai művészetről. A lexikon-cikkek laphosszú tömörséggel intézték el a birodalom bukását, a spanyol hódításban / rendszerint egy mondatban írtak erről / jelölve meg a kulturák pusztulását. A két nép közötti kapcsolatokra csak homályos célzások vannak. Az Új Lexikon szócikke szerint a primitív azték /nahuatl/ képirást a mayák fejlesztették ki "majdnem írásjegyekké". A fejlettségi szintet meghatározandó, a civilizáció fokát a spanyol hódítás idején a kő és fémkorszak határán állónak tartották. A mayáknál szinte kizárólag az időszámítás fejlettségét és írás aránylag magas fokát hangsúlyozták, a rendkívül bonyolult, sokáig megfejthetetlennek tartott írásrendszerről helyesen állapították meg, hogy a kép és hangírás közötti átmenetet jelentette. Az írással azért foglalkoztak viszonylag bővebben, mert ennek megfejtése nagyban előrelendítette volna a tudományos kutatást.

Az idézett magyar szerzők a civilizáció tényét nem vitatták el az aztékoktól és a mayáktól. Az államiság egy meghatározott fokára eljutó népekről egészében nem rajzoltak kedvezőtlen képet.

Louis Bertrand francia kulturtörténész^{/10/} Spanyolország története c. könyvében a civilizáció tényét is elvitatva a közép-amerikai népektől így ír: " lehet-e civilizáltaknak nevezni a mexikóiakat, akik gyerekes heroglifákat használtak, sem állattenyésztésük, sem kertészetük, sem mezőgazdaságuk nem volt, akik még a kerék c. találmányt sem ismerték. S voltaképpen még a vaskorszakhoz sem érkeztek el, ahol az ember alig volt több a négylábunál, ahol embert áldoztak, s emberi huspiacokat tartottak üzemben?". A kép másik oldala ez, hiszen az aztékok valóban ~~sam~~ ismerték a vasat, gazdasági életük is más volt. Az, hogy európai értelemben vett állattenyésztés nem volt, önmagában még nem bizonyítéka a primitívségnek. Az emberáldozat elítélése még keményebben történik meg. Ez volt az a vallási motívum, amelyet az írók elítéltek, és borzalommal emlegettek. Bertrand azonban ezt a képet azért rajzolta, hogy a későbbiek folyamán a gyarmatosító spanyol állam "valódi" civilizációt, államot teremtő szerepét, szinte misztikus küldetését jobban kihangsúlyozza.

Az inkákról alkotott megállapításokkal összehasonlítva a mayákról, aztékokról alkotott kép szegényesebb. A kutatók Cortez kapcsán foglalkoztak leginkább a közép-amerikai népekkel. Állandóan visszatérő érvük az volt, hogy a spanyolok pusztítása miatt alig maradt fenn tárgyi vagy egyéb emlék, így beletörődtek a helyzetbe.

B/ Az inkák és az inka állam.

Az inkákról az egyik sokat vitatott kérdés az eredet volt. A Tolai Világlapja egyik cikke szerint eredetük a mesék homályába vész. Az őslakó indián törzsek kulturája már fejlett volt, amikor az inkák leigázták őket. Általános nézet volt az, hogy az inkák nem ugyanahhoz a fajhoz tartoztak, mint alattvalóik, és erőszakkal szerezték meg a hatalmat. Az államberendezést a liberális Marczali és

magát materialistának valló Hajnal egyaránt boldognak, szinte idillikusnak látta. /12/ Hajnal szerint az inka a " nép atyai gondozását " vállalta és gyakorolta inkább, mint a fölötte való uralmat; Marczali pedig a " patrarchális "uralom atyai gondoskodásáról" beszélt. Alapja ennek az, hogy a jól szervezett állam minden dolgozójának megadta a megélhetést. Az inka állam megítélése pozitív, sőt talán tulzottan rózsaszín is, mert Hajnal pl azt írja: Az általános, egyenlőséges jólét mellett a nép elégedetten, sőt boldogan morzsolta egyik napját a másik után. A "jólét" magyarázatát a szigorúan kezelt, de nagy eredményekre támaszkodó öntözéses földművelésben adták meg, amely korlátozta ugyan az esetlegesen az egyéni szabadságot, de meglehetősen biztos megélhetést jelentett.

A lexikoncikkék különféleképpen ítélték meg az inka államot, és a fent idézett történészek állításával ellentétben nem a megélhetés biztonságát, hanem az állam kényszerítő szerepét hangsúlyozták. A Révai Nagylexikon /13/ a rendkívül rövid, dióhéjban összefoglalt eredet leírása után teokratikus alapon álló abszolutisztikus monarchia megjelöléssel írt az inka államról. A megjelölés oka az európaihoz hasonló ismérvek alapján történt: a legfőbb világi és egyházi hatalom az inka személyében összpontosult. Ez leginkább az abszolút monarchia leegyszerűsített, néhány hasonló vonás alapján megrajzolt képéhez hasonlított. Vagyis európai történelmi kategóriák hozzáidomítása volt a tőle nagy mértékben eltérő latin-amerikai társadalmi formákhoz. Az Új Lexikonban /14/ az államrendszert despotikusnak nevezték az uralkodási forma alapján. Ez egyszemélyi, szinte misztikus uralom. Gazdasági téren pedig államszocializmusról beszéltek. Hogy mit értettek ez alatt a fogalom alatt, azt Juhász Vilmos /15/ /ő a cikk szerzője/, műveiben részletesen nem fejtette ki csak átvette.

Írásaiban a néprajztudomány és a kulturtörténet, a vallástudomány és a vallástörténet szintézisére törekedett. Az egyig prekolumbiánus kultúrát alaposan, mindenre kiterjedő figyelemmel tanulmányozta. A feldezésekről és a gyarmatosításokról szóló elemzéséből kimaradt annak a gazdasági háttérnek a leírása, amely megindította a felfedezéseket, elindította a spanyolokat és a portugálokat a messzi tengerek felé. Juhász könyve a folyamatot ragadta meg, ahogyan a spanyolok urrá lettek az indiánokon,. A történelmi folyamatokat egymással kapcsolatban álló arakaratok láncolatának tartották Irracionalista felfogásában az egyéniség és annak belső tulajdonságai döntőek a történelemben./A történelmi eseményeket nem lehet sem egy nép, sem az egyén szempontjából úgy értékelni, hogy azok az elhárítás, elszántság következményei./További példa: a spanyolok megjelenésekor az inka, a legfőbb akarat hatalma megszűnt, ezért birodalma széthullott. Az inkák Juhász szerint valahonnét a tengerpartról jöttek a felföldre, az ősi aymara kultúra területére több hullámban. Ennek a máig vitatott, de az indiánok mitológiájában is szereplő jelenségnek titokzatos., s misztikus jelentőséget tulajdonított. Érdemes azt is megfigyelni, hogy egy, az aymaráknál magasabbrendű csoport érkezett, az író azt sugallja, hogy egy kis, zárt kaszt jött.: "Isteni öntudattal rendelkező, messziről jött nemzetiség, vagy hercostársak kis csoportja, nagyon zárt titkos társulat, amely biztosítja tagjai számára az állandó kapcsolatot a legyőzhetetlen életerővel; félig öntudatlan örökletes elvek, az uralkodás művészetéről, ez volt az inka birodalom"/164. A történelemben eddig megfelelően nem bizonyított tények alkalmasak voltak különféle magyarázatokra, ez szellemtörténeti szempontu indokolás. A spanyolok lelkipilágának elemzéséhez hasonlóan az inkák maroknyi csapata először nyilvánvalóan csak felsőbbrendűségével tudott hat-

ni a számban fölényben lévő aymarákra; később pedig erőszakos intézkedésekkel biztosította hatalmát. A már említett elméletnek felelt meg az is, hogy Cuzco volt a központ, ahonnan az inka akarata és később hatalma is kisugárzott. A lakosság, a két nép keveredéséről az derült ki, hogy az aymara fejedelmek titulusa, a Manko személynév lett, a második név, a Kapak viszont kecsua nyelven jelent uralkodót. Manko Kapak volt a legendák szerint az első inka, később az uralkodók nevében megtalálható a két név valamelyike. Az egész népre vonatkozó lelkiesség abban áll, - írja - hogy egy erőszakos, mindent meghatározó szellem rabszolgaságában sanyúlódnak, ez magyarázza meg kedélyviláguk alapvetően komor voltát is: " Homályos, erős vágyakozást éreznek a megváltó jelenség eljövetele, az égbe távozott istenek újabb földi megjelenése után ".^{/17/} Ezt használják ki a spanyolok hódításuk de " ezek a népek a spanyolok megjelenése nélkül is belsőleg pusztultak volna el. "^{/18/} Minderre azonban nincs bizonyíték. Juhász társadalomfilozófiai fejtegetéseiben a napkultusz is fontos szerepet töltött be. A Napkultusz a polinéziai, japán és még távolabbi arisztokratikus uralmak magasabb fokon való megújulása az ősi totemisztikus közösség naptiszteletében. A tudományról megállapította, hogy azt alapvetően befolyásolta az, hogy az inkáknak nem volt írásuk. Ez vitatott kérdés most is.

A spanyol hódítást közvetlenül megelőző korszak ismeretében a birodalom bukása ismét szellemi tényezők következménye. Az, hogy Manko Kapak elfordult környezetétől, " Az uralkodó nem akarta feláldozni rendszerét annak a törvénynek, annak a vallásnak, amelynek többé nem tudott hinni. "^{/19/} Az uralkodó hitének megrendülése volt az oka a birodalom bukásának; a két testvér, Atahualpa és Huascar viszálya csak a következmény. Huayna Kapak 1525-ben halt meg, a spanyolok bejövetelekor a testvérek közötti viszály állandó volt. A spanyol hódítás a keresztény eszmék megcsufolását is jelentette,

A katolikus vallás terjesztése csak az egyik eszköze volt az aranykutatásnak, a spanyolok legfontosabb céljának: 2

" Az öldöklő, rabló, mumiákat és templomokat fosztogató, hit-szegő katonák viselkedésében a szeretet és könyörület példáját nemigen lehetett észrevenni. "/20/

Juhász Vilmos képét az inkákról a következőkben lehet összefoglalni: Minden történelmi esemény és tény magyarázatában szinte kizárólag a szellemi tényezőkre hivatkozott. A gazdasági jelenségeket az állam fejlődése és kultúrája szempontjából nem tartotta fontosnak, számára elsődlegesek a szellemi tényezők voltak. Eszerint a spanyolok a korszellem hatására indultak el az Ujvilágba, akaratukkal és felsőbbrendűségükkel győzték le az indiánokat; akik azért buktak el, mert az uralkodó ideológia felbomlásának kezdetén érte őket a spanyolok támadása. A szellemtörténet eszmekészletéből azokat emelte ki, amelyek megkönnyítették az inka kultúra magyarázatát, így azt, hogy az egyes nagy emberek belső világának változásai maguk után vonják kövük változásait is. Így az inka a legfőbb szellem erejével tartja egyben birodalmát. A spanyolok és az indiánok harca két ellentétes eszmei világ fanatikus összecsapása. Szellemtörténeti szemlélete egyházellenességgel, de nem vallásellenességgel színeződött.

A szellemtörténet ideológiaképekével ellentétes felfogást képviselnek azok a nézetek, amelyek az inka államban államszocialista, vagy kommunisztikus tendenciát véltek felfedezni.

Garcilaso de la Vega 1609-ben írt *Commentarios Reales* kiadásának előszavában Halász Gyula tollából találkozhatunk azzal a korban meglehetősen elterjedt szemlélettel, amely a távoli népek állam-berendezését, társadalmaát európai szempontok szerint próbálta megítélni. Az inkákat a történészek nagy része az azték állammal a-

zonos szintűnek vélte, mások pedig az un. államszocializmus eszméjét kísérelték meg felfedezni benne. E nézet kialakulásához az szolgált alapul, hogy az inka nagy politikai hatalommal rendelkezett, sőt a szabad fejlődés lehetőségét is a túlméretezett állam akadályozta meg. A gazdasági életben az állami munkakényszer dominált. Az állam jellemző vonásai Halász felfogásában: a tulajdonjog és az egyéni szabadságjogok hiánya.

622/

Ugyancsak az inka államról írt röviden Cholnoki Jenő. Szerinte az inka állam létrejöttének egyik fontos feltétele a kecsua nyelv volt, amely a több dialektusban beszélő népeket egységes országgá szervezte. Ezt az államot a szerző "kommunistikusnak" nevezte, ahogy írja: "közigazgatásuk, állami berendezkedésük teljesen kommunisztikus volt". Milyen jegyek alapján vonta le az író ezt a következtetést? Az egyik ismerv az ingatlan magántulajdon hiánya volt. Említést tett az un. faluközösségről, ahol a földet a lakosság csak használatra kapta meg. egyenlő mértékben. Az inkának és a hivatalnokoknak külön volt földje. A felesleget közösen osztották el. Az isteni hatalmu inkák /akik igazságosak és bölcsek/, a nép rajongásig szereti, és vallásos tisztelettel övezi őket. Tehát a tulajdontól és a szabadságjogoktól való megfosztás háttérbe szorult, és inkább egyszemélyi teljhatalmu diktaturát azonosítottak az inka állammal, amelynek egyik ismérve a mozdulatlanság, a fejlődésképtelenség. A fejletlen gazdaság és a közösen szerzett anyagi javak elosztása, a primitív munkaeszközök termelése alapján létrejött társadalomkép erősen leegyszerűsítette, vulgarizálta a marxista filozófiának az ázsiai termelési módról kialakított nézeteit. /23/ Az azonos ismérvek: az ázsiai termelési mód kialakulása és fejlődése sajátos termelési körülményekkel kapcsolatos, a föld a faluközösség tulajdona, a parasztok csak birtokolják. A többletet levonja tőlük az állam, és hivatalnokok sajátítják ki a hierarchia szerint. Az ellen-

tétek a termelők és a hivatalnok osztály között állnak fenn. A társadalmi struktúra mozdulatlan. Ezeket a jegyeket figyelembe véve jellemző, hogy ugyancsak az ázsiai termelési módnak egyik jellemző vonását összefüggéseiből kiragadva tette meg Hajnal és Marczali idillikusnak. Ezta faluközösségi formációnak nevezhető, sajátos termelési módot azonosítottak a szocializmussal, illetve annak leegyszerűsített, revizionista, támadó élű változatával. Látszólag a közösen szerzett anyagi javak elosztása és a primitív munkaeszközök alapján létrejött társadalom hasonlított a szocialista államhoz, ez azonban a hasonló., de nem az azonos jegyek alapján történt. Ily módon a következtetés sem lehet helyes, mert a szocializmus éppen a termelő erők és termelési viszonyok magas fejlettségén alapul. A "szocializmus" amelyet leírtak, Chólnoky és Halász mint gazdasági formát megfelelően értékelni nem tudott, az egyéni tulajdontól és egyéni szabadságjogoktól megfosztott emberek közösségének, államának állították be. Mivel a történetírók a nép és uralkodó rétegek összeecsapásáról, harcáról nem tudtak, ez a jelenség alkalmas volt az osztálybéke propagálására is.

x x x x x x x x x x

A korszakban megjelent fordításokban /24/ az indiánvédő és a vele ellentétes nézetek egyaránt helyet kaptak. Garcilaso de la Vega művében az író az indiánpartinak ismertük meg./25/ Az indiánokat kedvező fényben mutatta be. Írását olvasva Amerika őslakói távol állnak attól a vadembertől, amellyel a spanyol szerzetesek leírásai alapján látnánk az indiánokat. Könyvében annak az ősi törekvésnek cáfolatát kísérelte meg, amely a leigázott népeket a hódítás igazolására és saját szerepük jobb beállítása érde

kében primitívnek, alacsonyabbrendűnek mutatta. Amennyiben elfogultság van művében, ez valószínű azonos azzal az érzéssel, amelyet minden ember érez, ha elnyomott, leigázott népekről hall. Az író az inkák államát az Itáliában megismert olvasmányélmények hatására kialakított eszményi állammal azonosította, amelyben az inkák az uralkodók, a legfelsőbb lény sugallta rendet valósítják meg. Műve szájhagyományon alapult, nem lehetett mindenütt pontos az események előadásában sem, mivel az inkáknak írásuk nem volt, a multjuk körüli vitát sem a spanyol hódítás után, sem később nem lehetett megnyugtatóan lezárni. A szerző megkísérelte az inka és a spanyol civilizáció valamilyen szintézisét megteremteni. Maradandó értéke a visszafogott, de mégis elég éles szembefordulása a népeket, kultúrákat elpusztító hódítással.

Garcilaso de la Vega művével ellentétben José de Acosta könyve tükrözte az inkák vallásáról azt a vitát, amely róluk és államukról folyt. A kötetben közölt részlet a "Historia natural y moral de las Indias" c. művének ötödik könyvéből való. Az előszó azt is megjegyezte, hogy műve évszázadokon át nagyon népszerű volt. Acosta harcos és vakbuzgó jezsuita, aki mereven elutasított mindent, ami nem keresztény. Jól ismerte az inkák vallását, és annak ellenére, hogy teljesen elítélően beszélt róluk, mégis megőrzött valamit szertartásaikból. Felfogása szerint, amely a spanyol hódítást igazolni és szépíteni kívánta, az inkák belátták, hogy a kereszténység az igazi vallás, és önként alávetették magukat neki.

A fordításokban megtalálhatók az indiánvédő és a spanyolok uralmát, intézkedéseit igazolni próbáló nézetek. Az inka állammal kapcsolatban ezek nem teljesedtek ki, a fordításokban az egymással ellentétes nézetek jelenléte azt is jelentette, hogy több nézőpontból próbálták megközelíteni a spanyolok és az indiánok viszonyát. Ez a kép a felfedezésekről és a konkiszjáról szóló művek gondolataiban válik teljesebbé.

2. A felfedezések, a konkishta, a gyarmati korszak.

A/ A felfedezésekről szóló irások számos megoldatlan részlet ellenére ebben a korszakban is az érdeklődés középpontjában állottak. Az emberiség negy vállalkozásáról szóló híradást nemcsak a szakma, hanem a közönség is szívesen olvasta, noha bizonyos ismétlődéseket, azonosságokat nem tudtak elkerülni. Nem a felfedezések gazdasági és politikai kihatásait vizsgálták Európában és Latin-Amerikában, az érdeklődés középpontjába a felfedezők személyét állították.

Juhász Vilmos szerint /26/ az arany árának hirtelen emelkedése vezetett a felfedezések megindulásához. A nyugati államok kénytelenek voltak Kelet felé fordulni, de eredeti utvonalaikat /Afrikát/ az iszlám hódításai zárták el. A szellemi tényezők pedig: a reneszánsz által elvilágiasodott kereszténység világhódító eszmék felé fordult, és szembe találkozott az iszlám ugyancsak a hódítást célul tűző fanatizmusával, amelynek viágföldrajzi horizontja meglehetősen széles volt. Juhász óvatosan utalt azokra a hírekre, amelyek szerint nem a spanyolok és portugálok voltak az első hajósok, aki elérték az Ujvilág partjait, hanem ir és baszk hajósok, ők azonban felfedezésüket titokban tartották. Az író a felfedezések okei között említette azt a nagy tárdalmi átalakulást is, amelynek jele a hűbériség és lovagság bomlása, a parasztság fokozatos hanyatlása voltak. A felfedezések megindulását elősegítették mindazok a technikai vívmányok is, amelyek lehetővé tették a hosszabb távu hajózást. A történészek szinte mindegyike a felfedezések egyik fő motivumának a vallásit tartotta, vagy a vallási köntösben megjelenő államérdeket. Spanyolország 7 évszázados küzdelmet vívott az mohamedánokkal, így a felfedezésekkel akart rájuk csapást mérni India megismerésével; ill. a közvetítő kereskedelem

monopóliumának megszerzésével:

" Tengerész Henrik szervezte meg a vállalkozásokat, Afrika ismeretlen nyugati partján a mókák hátába akart kerülni, a régi irodalom alapján János papnak legendás keresztény országát felkeresni. / Abesszinia?/ Egészen Indiáig elhatolni, és ezzel a pogányok kezéből kireagadni az orientális cikkek és fűszerek közvetítő kereskedelmét." /27/ /Hajnal/

" Még az irányt is az iszlám elleni küzdelem hagyományi tűzik ki, Kelet elérését." /28/ /Marczali/

Nagy Béla Tengerész Henrikről azt írta, hogy már 19, éves korában sikerrel harcolt a mókák ellen, és ő adta az ötletet is, hogy " az iszlám megkerülésével kell Afrikába eljutni " /29/. Marczali még a ^tporugálokat is kedvezőbben ítélte meg, mint a spanyolokat: "Mivel a portugall nép nagy gyarmatot nem alapíthatt /Marczali valószínű figyelmen kívül hagyta Braziliát/, megelégedett a főpontok biztosításával és a kereskedelem monopóliumával". /30/ Más szempontokat tartott szem előtt Cholnoky Jenő a felfedezésekről írott művében. /31/ Erősen elfogult a spanyolokkal és a portugálokkal szemben, és ez adja meg műve alaphangulatát: " Nem tudom elmondani, hogy micsoda keverék a spanyol és a ^tporugálus, de annyi bizonyos, hogy nagyon szerencsétlen és igen sok tekintetben antipatikus lelkületű nép. A portugálusok lettek a legkegyetlenebb, leggonoszabb rabszolgakereskedők, ők bántak a bennszülöttekkel a legkegyetlenebbül". /32/ A vallási fanatizmus is itt rombolt a legtöbbet. A felfedezések leírása ad alkalmat nacionalista érzelmek kifejtésére is. Ebben a könyvben írja, hogy " Juliánus barát volt az a kő, amely a felfedezések lavináját megindította". /33/

Cholnoky elfogultsága a fekete legenda hatását tükrözte.

Ez a szemlélet több forrásból táplálkozik. Többek között a Németalföldön elkövetett kegyetlenségekről, szóló hírek, Las Casas önleleplező szándéku műve a spanyolok gyarmatokon elkövetett kegyetlenségeiről. A fekete legenda táplálkozott azokból az itáliai humanisták által közzétett iratokból is, melyek szerint a spanyolok kegyetlen, gőgös, pompakedvelő, nem tiszta fajú /utalás az arabokkal való több évszázados kapcsolatra /, vérszomjas, ugyanakkor szerencsétlen sorsú nép. /34/ Az itáliai források több szempont hatása alatt alakították ki negatív véleményüket, ebben az Itáliába menekült zsidóknak, kereszténnyé lett araboknak is volt része. További alapja a spanyolok itáliai háborúskodása volt, amely a kegyetlenséggel azonosították. A fekete legenda kialakulását segítette az itáliai gazdasági élet és a nemesség háttérbe szorítása, valamint az Itáliában is tevékeny inkvizíció. A fekete legenda német változatában a lutherizmus, az V. Károly császár hatalmától és a spanyolok befolyásától való félelem dominált.

Az itáliai humanisták magatartása nagy mértékben hozzájárult a fekete legenda kialakulásához és elterjedéséhez. Az olasz humanisták spanyol-ellenességében szerepet játszott az, hogy az elarabosodott hispán kultúrát az antik és keresztény kultúrával összehasonlítva alacsonyabbrendűnek tartották. A hidalgüsmot, a hidalgo magatartást mélységesen elítélték, ez sok ellenkezést váltott ki az olaszokból. Ezt még csak fokozták a diplomáciai úton szerzett értesülések a hihetetlen mennyiségű amerikai arany és kincs, és az anyaországban tapasztalt nyomor közötti ellentétéről. Mindezek az eszmék befolyásolták a magyar szerzők véleményét is, legszembetűnőbb ez Cholnokinál, ahol nyílt spanyol és portugál ellenességben fejeződött ki.

B/ A Kolombusz kép. Amerika felfedezőjének és cselekedeteinek megítélése nem egyértelmű. Már a XIX. században is foglalkoztak személyével. Ezek közül kiemelkedett Danielik János könyve /35/. Danielik az előők között kísérelte meg nagyobb adattenyiség birtokában megrajzolni a Kolombusz portrét. Könyvének célját így határozta meg: " Ismereteket terjesztő és így oktatóva mulattató, vagy mulattatva oktató irat akart lenni." Érdeke elsősorban a tájékoztatás. Nagy alaposrággal, körültekintéssel megírt könyvében a hajózás történetével, az ókori ismeretek rövid vázlatával is szolgált. Gazdag jegyzetanyagában szinte pedánsan magyarázott meg minden tárgyával kapcsolatban álló ismeretet. Szemlélete konzervatív katolikus. A gyarmatosítás kérdései sem kerültek el a figyelmét. Kolombusz egyéniségének legfőbb vonását képzettségében látta. Azt írja, hogy Kolombusz megfelelő öntudattal rendelkezett ahhoz, hogy egyéni elképzeléseihez makacsul ragaszkodjon. Kolombusz alapvető jellemvonásának a mély vallásosság mellett a béketűrést tartotta. Ezzel dacolt Kolombusz csaknem 20 éven át a tudományos előítéletekkel, a kortársai elfogultsággal, és a sors viszontagságaival. Könyvének értékét emelte, hogy tájékoztató bibliográfiát közölt a Kolombusz-irodalomból.

A másik munka /36/ műfaji határozatlansággal megírt, elég alacsony színvonalu Kolombusz életrajz. Regényes formában próbálta meg ismertetni az életrajzot, a misztikus vonások kihangsúlyozásával. Inkább mentegető, dicsérő semint tárgyilagos eseménytörténet; a titkos sugallat áll a középpontban. Kolombusz hisz a nagy küldetésben, élete a biztos egyéniség vergődése a kicsinyes, rosszindulatu környezetben. Egyedüli támogatója Izabella, Ferinánd

gyanakvó, zsugori és hálátlan. Helyesen mutatott viszont helyesen mutatott rá arra, hogy az udvar elhidegülésében Kolombusz hibáinak is nagy szerepe volt, gyarmati kormányzása a zürzavar, az anarchia és az indiánokkal szembeni kegyetlenkedés jegyében belt el.

A jelen korszakban a róla kialakított kép nagyjából pozitív, a hangsúly mindenek előtt a vállalkozás nagyságán, azon a világtörténelmi fordulaton van, amelyet az Admirális /noha tévedéséhez ragaszkodott/ véghez vitt.

Gholnoki azt írta /37/, hogy Kolombusz főként mint hajós csodálatra méltó, mert hosszas tanulmányok után hajtotta végre tettét, bebizonyított egy elméletben már elismert, de a gyakorlatban még nem igazolt tételt, hogy a Föld gömb alakú. " Kolombusznak ez a gondolata egyike a legnagyobb hatású történelmi gondolatoknak, mert semmi sem alakította át olyan hirtelen és olyan alaposan az emberek gondolkodását, mint ez a gondolat és ennek igazolása. " /38/ Kiemelte azt a hasznos tévedést is, hogy Toscanelli az Indiáig 1100 spanyol mérföldre /8663 km/ becsülte a távolságot, a valóságos 3000 mérföld / kb 24000 km / helyett. Mindez segítette a hajózást, mert a távolság ismeretében " dunai propellerjeivel " el sem indult volna.

A vállalkozás nagyságát, Kolombusz emberi kiválóságát hangsúlyozta Marczali /39/, aki azt írta, hogy " Colombust lángesze vitte azon áldásos tévedésre, hogy Nyugat felé hajózva aránylag rövid uton elér Indiába ".

Hasonló szellemben írt Nagy Béla /40/ " Valósággal megalapítója volt a spanyol világbirodalomnak."

Hajnal István /41/ Kolombusz képében is a személyes jótulajdonságok, az emberi nagyság domborodott ki, a felfedező nagy tudásvágya, szivós önművelése. A misztikus vonásokat is hangsúlyozta, Kolombusz vállalkozását "isteni küldetésnek, inspirációnak" nevezte. Hajnal különösen, de a többi idézett szerző is Kolombuszt a körülmények áldozatának, a meglehetősen kicsinyes körülményekkel, környezetével hadakozó férfinak mutatja be, akikt azonban feltétlen tekintélytisztelet is vezetett. /42/ Személyét különösen rokonszenvessé tette az a körülmény, hogy még abban a dicsőségben sem részesült, hogy az ujjvilágrészt róla nevezték volna el. Juhász Vilmos Kolombusztól azt hangsúlyozta, hogy az Admirális egy kibékíthetetlen ellentmondás áldozata volt, mert meg karta nyerni a bennszülötteket a keresztény hitnek, új keresztény világbirodalmat akart megalapozni, másrészt minél több kincset akart szerezni magának és spanyol királyi párnak.

x x x x x x x x x x x

A korszak fordításai közül figyelemre méltó Salvador de Madariaga Kolombusztól 1939-ben írott műve. /43/ Az enciklopédia rövid értékelése szerint Madariaga ebben a művében is jelentőset alkotott a spanyol fekete legenda ellen. A korabeli kritika így írt: "Regényes korrejj. Bőségesen idéz Kolombusz neplójából. Forrásműveinek gazdag anyagát leleményességgel és fájékozottsággal csoportosítja. Adatainak bonyolult tömegében is áttekinthető tömörséggel foglalja össze mindazt a történelmi tudást, amely eligazít bennünket, hogy nyomon kövessük az eseményeket.

Azon buzgolkodik, hogy kimutassa Kolombusz zsidó származását" Madariaga szellemtörténeti felfogású művében a misztikus vonásokat hangsúlyozta. A mitoszteremtés abban állt, hogy Kolombusz az a kiemelkedő történelmi személyiség, aki szinte irányt ad a történelemnek. Azt írta, hogy " a történelem iránytűje Afrika felé mutatott ", és a halálos ellenséget, a mórokat legyőző spanyolok képzeletében már Afrika meghódítása jelent meg. A birodalmi gondolat jelentkezése a spanyol hódítást erősen illuzionista nacionalizmussal úgy ábrázolja, hogy az civilizációt és kultúrát visz az észak-afrikai arabok közé. Kolombusz szerepe az: "leterelt egy hatalmas nemzetet természetes utjáról, kiszélesítette a férfiszem határát a kor legféltelenebb vállalkozásain túl". Ennek a misztikának a jegyében áll bőséges adatokkal alátámasztott /helyenként túlságosan is aprólékosan részletező/ életrajzi esszéje. Kolombusz minden cselekedete a nagy cél szolgálatában állt, névváltoztatásai, készülődése küldetésére, családi kapcsolatai és egyéni érzelmei mind a " vonzó Kelet " elérését célozták. A misztikum kihangsúlyozása az egyik, Zsidó volt a másik alapvető különbség a magyar szerzők és Madariaga beállítása között. A történelmi visszapillantás végigvezet a zsidók - a spanyolok szemében szinte kivétel nélkül negatív - szerepén, a Kolombusz család múltján. Az író ezt sugallja, hogy Amerika felfedezőinek cselekedeteit az is vezette, hogy fajtája sérelmein érzett elkeseredést, megaláztatást / Kolombusztutázásának idejére esik a zsidók kiűzése / megtorolja. Madariaga bőségesen fejtegeti, hogy a muzulmán hódítás, a mórok 7 évszázados uralma és az a lehetőség, hogy ismét elfogadják az országot, készítette a királyi párt a döntő, és utóhatásában káros lépésre. Ennek a motívumnak az állandó napirenden tartása bizonyos politikai aktualitással bír.

Magariaga a nagy felfedező származásának és u. a. emberi nagyságának kihangsúlyozásával tiltakozott az antiszemitizmus ellen.

A másik fordításban Wassermann német író /44/ más szempontu írásában azokat a nehézségeket vette szemügyre, amelyekkel a kutatónak számolnia kellett. Kolombusz alakját régtől fogva sajátos rejtelmesség, sőt kétértelműség vette körül. Minden vitás volt a jelleme, fejlődésének utja, életének eseményei. Ahogy a szerző írta, 20 esztendő alatt "ujra meg újra" foglalkozott vele. Kolombusz a fantázia forradalmát hozta létre, - írja Wassermann. Döntő szerepet tulajdonított Marco Polonak, aki először járta meg Kínát. Kína és Japán gazdagsága olyan vonzóerőt jelentett, hogy egész életét ez töltötte be. Könyvének célját rátérve az életrajzra az író így fogalmazta meg: " Itt nem készülünk talapzatot állítani, hanem be akarunk mutatni egy embert, akinek homállyal kevert nagysága csak a hagyományos történelem mögött lesz látható."

Milyen Wassermann Kolombusz képe? Az Admirális lényének magva a nyugtalanság, egészen haláláig vándorolt országokon végig, járta a tengereket. A másik alapvető jellemvonása az, hogy a valóságot alárendeli eszméinek. Egocentrikus, minelyt abból a szempontból mérlegelt, hogy a nagy cél eléréséhez eszköz-e vagy sem. Az író még azt a feltevést is megkockáztatta, hogy Cervantes az ő hatása alatt fogalmazta meg Don Quijotéját. Kolombusz rendkívül bonyolult, ellentmondásokkal teli jellem, benne a kiválsztottság, gőg és a rendeltetés önteltsége dominált. Bukásának oka az, hogy az indiánokkal szemben kezdettől fogva gyáva, áruló, bizonytalan. Írásaiban nem győzte dicsérni romlatlanságukat és természetességüket, másrészt az a célja, hogyan tudna minél nagyobb hasz-

not huzni belőlük. Kolombusz a gyarmatokon éppugy az arany megszállotja, mint a többi spanyol, Wassermann beállításában ez csak arra szolgált, hogy végleg legyőzze és lefegyverezze a rágalma-zókat, irigyeket, és a gyűlölködőket. A Don quijotei párhuzam tovább folytatódott Kolombusz jellemzésében: csekély emberismeret, bizonyos magasabb erkölcsiség, amely gyakran és könnyen áldozatul esett környezete hitványságának. Kolombusz sohasem mérlegelte a valóságot. A felfedezést követő időszakról az író következőképpen szól: " Semmiféle más vallás, semmiféle más rendszer nem lépett idegen hit és idegen forma elé olyan önteltséggel, olyan kőkemény türelmetlenséggel, mint a korabeli spanyol katolikus kereszténység." A gyarmati időket véve alapul nézeteiben nyomon követhető fekete legenda hatása.

Wassermann cáfolta Kolombusz zsidó származásának lehetőségéről szóló elméleteket / főképp Madariagára célzott /. Ezek az elméletek szerinte tulságosan határozatlanok, sem jó, sem rossz célzatot nem lehet bennük fellelni. Azt írta, hogy a legtávolabb van a zsidó lénytől a Don Quijote szerűség minden formája, amely önmagát büvöli el egy megselytett valósággal. Ez a jellem hajlamos a tényekről tudomást nem venni / Gyarmati közigazgatás /, a másik példa Vasco da Gama útja után, mikor már nyilvánvaló volt, hogy a portugál hajós megtalálta az igazi indiát, Kolombusz makacsul ragaszkodott korábbi ideáihoz.

C/ Cortez és Pizarro.

A korabeli források, leírások a két konkisztáddal foglalkoztak a legtöbbet, a felfedezések és a spanyol hódítások tárgyalásánál. A konkisztádorok megítélésében részben a hódítások igazolása, és a spanyol állammal szemben érzett szimpátia fejeződött ki.

A Felfedezők Lexikonában /45/ bár bizonyos tartózkodással, de Cortezzel rokonszenvező írásban az olvasható, hogy dicsőségét aljas irigyei ásták alá. Nyíltan nem dicsérte Cortezt, de pusztán hódításainak felsorolásával érzékeltette emberi nagyságát. Tárgyilagosságra törekedett akkor, amikor úgy írt, hogy sikerét a bennszülötteknek a fehér emberektől és a lovaktól való félelmének köszönhetette. Marczali nyíltan dicsőítette Cortezt. /46/ Szerinte az indiánok természetellenesen kegyetlenek voltak, és Cortez humánusabb civilizációt vitt közéjük. A felfedezésekben betöltött szerepével messze kiemelkedett kortársai közül, de államszervezői tehetsége is nagy volt:

"Az a férfiú, aki lángeszével és vitézségével szinte elszakadva a spanyol helytartótól, egy óriási államot hódított meg, siet azt, és minden kincsét nemzete királyának lába elé rakni". Cortez bukását a spanyol királyoknak szinte közmondásos halátlansága okozta. Itt visszacseng a Kolombusz képben is meglévő vonás, hogy a "nagy egyéniség" rendszerint a körülményekkel folytatott kicsinyes küzdelemben bukik el.

Nem történész szemmel, de a korabeli adatok és leírások alapos ismeretében írt Passuth László Mexikó meghódítójáról /47/. Regényével már csak azért is érdemes foglalkozni, mert művéből valószínűbben informálódtak Cortezről, mint a történészek munkáiból, így a mű hatása nagy volt.

Az azóta is népszerű regény, az Esőisten siratja Mexikót, tudomásom szerint Spanyolországban az iskolában ajánlott olvasmány. A regény főszereplője kishemesi családból származó hidalgo. Mexikó meghódításának feledata teszi hőssé. Mindig az adott helyzet legjobb megoldását valósította meg. Bőven élt a demagógiával is. Személyes bársága és ravaszsága azonban semmit sem ért volna, ha a fehér istenek eljövételéről szóló hír, Montezuma könnyelműsége; a lőfegyverek és lovak látványa nem bénította volna meg az indiánokat. Cortez heroikus alakká válik a regényben. A főváros elfoglalása után megkímélte az indiánokat, azonnal hozzákezdett a lerombolt házak újjáépítéséhez. Igyekezett magának megnyerni a kacsikákat, papokat hozatott, iskolákat telepített. Büneit: Montezuma elfogása, Guatemozin kivégzése - mások befolyása alatt hajtotta végre.

Louis Bertrand már idézett műve Cortezt szintén pozitív figurának mutatta: "A mexikói hadjárat és Mexikó városának bevétele egy kis kalandorcsapat tébolyult hőstette volt. E hidalgók legfőbb tulajdonsága azonban a kincskeresés volt, amelylyel akár a lehetetlennek is nekivágtak." /48/

Juhász Vilmos képe inkább a negatív értékelés felé hajlik. Azokat az okokat és körülményeket vette szemügyre, amelyek hozzásegítették a spanyolokat a gyors győzelemhez. Eszerint az azték, de az inka kultúra is ázsiai formáival elszigetelődött, megmerevedett. A spanyolok győzelmét segítette az is, hogy az erőszakkal meghódított törzsek az aztékokat gyűlölték. A volt ellenséget a spanyolok könnyen nyerték meg maguknak. Cortez emberevésszel és emberáldozattal, bálványimádással és természetellenes nemi bűnökkel vádolta az indiánokat. Mindezt hódításban ürügyként használta fel. Egyéni tragédiája az volt, hogy

36-20 -
" meseszerű kincsek ígéretes gazdagsága " /49/ Egyenlőre sehol sem volt található. / Közismert, hogy Montezuma kincsének elrablása is óriási összeget jelentett, és később sem volt hiány aranyban és ezüstben. /

Negatív a kép a fekete legenda és az indigenismo hatására Cholnoky Jenő könyvében /50/. A vonzás és a taszítás kettősségében írt Cortezről, de az összkép negatív. A spanyokok és vezérük egyetlen erénye a bátorság. Az indigenismo hatása alatt úgy vélekedett, hogy a föld egyik legérdekesebb, legnagyobb civilizációját pusztították el. Vérengzésüktől, durvaságuktól iszonyodott. A fanatizmustól megrészegeedett spanyolok, az ördög művének tartották az azték kulturát - írja, és alig hagytak meg belőle valamit. Cselekedetük az emberiség örök szégyene.

xx

Hasonlóan elítélő a Magyarországon is népszerű amerikai utirajzíró, Richard Halliburton véleménye. /51/ Cortezben egy, az európainál bizonyos tekintetben fejlettebb kultúra durva és erőszakos elpusztítóját látta, aki az emberáldozatok elleni harc ürügyével leplezte kiméletlen kapzsiságát.

A Pizzero kép tulnyomórészt negatív. Az egyedüli kedvező beállítás Louis Bertrand-é /52/. Szerinte a tökéletesen műveletlen Pizarro intelligenciája pontosan illett a barbár környezethez, amelyben ez többet ért minden diplomáciánál. Keménysége, parancsolni tudása, kezdeményező szelleme, tökéletes tájismerete és bátorsága Pizarrot kortásai fölé emeli.

A többi írás elítélő. Ebben nemcsak a spanyolelленesség, vagy a fekete legenda hatása fedezhető fel, hanem a negatív képben döntő Pizarro személyes tulajdonságainak kihangsúlyozása. A legtöbb, ameddig a tárgyilagosság elmehet: a tények leírása.

Marczali/53/ azt írte, hogy az alacsony szenvedélyek uralma elhomályosítja a lángelme fényét, bár némi nagyságot nem tagadott meg tőle. Az enciklopedikus igényű és tárgyilagos hangvételű Felfedezők Lexikona a következően ír róla: " Peru alapítója, a legkapzsisbb, legkegyetlenebb hódítók egyike. A kegyetlenkedésnek, rablásnak, mészárlásnak szűryű jelenetei között teremttette meg hatalmát. Felfedezésének értékét barbár pusztításai nagyon lerontják." /54/ Garcilaso de la Vega könyvéhez írt előszóban Halász Gyula azt állítja, /55/ hogy Pizarroban és barbár hadában a spanyolok durvasága csuocsosodott ki, akik 7 évszázad örökös harcában szívóssá, érzéketlenné, kegyetlenné, kalandszomjassá és élvhajhásszá váltak. Vagyis a fekete legenda érveit hozta fel velük szemben. Erre mutat az is, hogy Pizarro a kakandor megtestesítője, jelleme csupa zaboláflan nyerseség, ezt semmi sem enyhíti. A Cortezzel való összehasonlításban is alul maradt. Cortezben ti. megváltak a világfi jellemvonásai. /Ez az állítás ugy érzem tulzás/. Pizarro még Almargoval szemben sem állta ki a próbát, aki zárkózottsága ellenére is egyenes jellem.

xx x x x x x x xx

A korszak fordításai, legalább is a népszerűbb, nagyobb olvasó közönségre számító, nem képviseltek magasabb színvonalat. Az utirajz tág teret enged az egyéni képességeknek, éppen műfaji kötetlensége folytán. A színvonal az ország valódi problémáit feltáró, tömör és pontos megfigyeléseket tartalmazó; inkább az esszéhez közelálló művektől, a felületesebb, a látottaknak az összefüggések feltárása nélküli puszta összegzéséne szorítókozó

vagy egzotikus és szenzációs jelenségeket kereső változatáig tart. Halliburton már idézett műve ehhez az utóbbihoz állt közelebb. Pontos megfigyelések keveredtek a pusztán szenzáció kedvéért közölt részletekkel. Könyvében Peru meghódítását nem Pizarro és a spanyolok érdemeinek, hanem az indiánok tehetetlenségének tudta be, valamint a spanyolok aljasságának és hitszegésének. Az indigenista nézetet jobban tükrözte Richard Katz /56/, szerinte Pizarro bevonulásáig az ország nem ismerte a nyomort, béke és engedelmesség uralkodott, amíg az emberi formájukból kivetkőzött asoldosok fel nem dulták. Pizarro kegyetlensége mellett műveletlensége az, amit előszeretettel hangsúlyoztak az írások /57/, ennek tulajdonították kétszínűségét is. Nem kevésbé kaján hangon emlékeztek meg törvénytelen származásáról is. Aranyéhségét is állandóan emlegették, utaltak az inka kincs elsikkasztására, amit Katz 70 millió márkára, mások 6 millió aranypesora becsültek.

D/ A spanyol gyarmatosítás megítélése.

Ez a korszak, amely a felfedezéseket követte, a spanyolok berendezkedésének az időszaka volt. A spanyolok gyarmatokon elkövetett tettei, az inkvizíció működése, a rabszolgaság hírei részét alkották a fekete legendának. Már ekkor megjelentek azonban a spanyol uralmat mentegető, magyarázó, sőt azt egyenesen dicsőítő nézetek is, amelyek a hispanidák eszméjében öltöttek testet /58/. Ez az ideológia Spanyolországban a köztársaság bukása után létrejött eszmeáramlat volt, amely politikai okokból fordult ehhez az ideológiához. Számüzni akart minden demokratikus színezetű eszmeáramlatot. Spanyolország saját történelmébe, a középkorba fordult vissza, és eszményítette azt a félig teokratikus uralmat, amely V. Károly és II. Fülöp uralkodása előtt érte el csúcspontját.

Indokolásuk röviden az volt, hogy ez ember szellemi és intellektuális fejlődésének nagy korszaka a középkor volt, mert akkor a kereszténységben az egység velősult meg. Mivel a többi ideológia: a liberalizmus, a radikalizmus /"amely hibát hibára halmozott"/, lejáratva magát, az egyedül helyes út az egységes katolicizmus újrafeltámasztása, annak állameszméjével együtt. A hispanidad, amely kulturális és vallási mozgalom is volt, antidemokratizmusa mellett fellépett a mohamedanizmus és más vallások ellen. A kor eszményítése mellett az inkvizíciót is kedvezően ítélte meg, és mint spanyol katolikus hagyományt kezelte:

" Az inkvizíció nagyon népszerű volt nagyságának évszázadain keresztül. Szerették és máltányolták a tudatlanok és a műveltek egyaránt, /mert / azt egységes vallás védett a belső veszély ellen " /59/ A külső veszély hangsúlyozása, amely főleg az arabokra vonatkozott, ad magyarázatot a spanyol egyház és az inkvizíció működésére. A hispanidadra a későbbiekben is a reakciós konzervativizmus jellemző. / A legnagyobb rossz a liberalizmusból jött szerintük pl Morelos, Hidalgo, Benito Juarez, "hős" viszont Porfirio Diaz Rossas. /

A korabeli magyar művek a spanyol gyarmatosítás berendezését csak másodlagosan kezelték, a fő kérdés az indiánok megítélése volt. Louis Bertrand Spanyolország története c. műve/60/ az u. n. rózsaszín legendát képviselte. A kortársak javarészt ebből a könyvből ismerték meg a gyarmatosítás történetét. Spanyolország történetét áttekintve azt állítja, hogy már a vizingót korszakot is az araboktól való félelem határozta meg. Az ország történelmében oly nagy szerepet játszó zsidóellenesség akkor jött létre, amikor az arabok az elfoglalt városokat muzulmán ellenőrzés alatt álló zsidó helyőrségekre bízák.

Ezzel a keresztényeket akarták sakkbán tartani. A 7 évszázados rekonkiszta után az arab hódítás mérlege rendkívül negatív. Erős torzitással Bertrand azt írja, hogy minden rossz jellemvonás, minden később a gyarmatokon elítélt tett, ideológia az arabok miatt alakult ki, vagy aspanyolok átvették az arabok tulajdonságait. Ilyen pl az aranysozmj, amely "tipikus" arab tulajdonság, s ami átragadt a spanyolokra, akik egészen az örülésig elepedtek érte. Ilyen, az araboktól örökölt jellemvonás a féktelen individualizmus, széthúzás, fegyelmezetlenség, a hosszú harcok alatt kifejlősött kegyetlenség. Az ázsiaiaktól örökölt tulajdonság továbbá a kétszínűség, a fehér nőkre való "rettenetes" féltékenység is, amit szintén a móroktól vettek át a spanyolok. A legsúlyosabb fertőzés az arabok és az afrikai nomádok elődisége volt, ez párosult az arabok barbár és sommás harci módszereivel. A tőlük át vett szokásból tulajdonsággá vált a rabszolgotartás, a vallási fanatizmus is. Ezzel a szellemi podgyással érkeztek meg a spanyolok Amerikába. A gyarmatosítók nézeteit Bertrand így fogalmazta meg: "A gyarmatosítók rendszerint fűtűltek az apostoli kötelezettségekre, a keresztényi irgalmasságra, s indiánjaikban csak igavonó barmot és rabszolgákat akartak látni, akikből annyi hasznót kell kihozni, amennyit csak lehetséges" /61/.

Nagyvonalakban közölte azt a vitát, amelyet az encomienda rendszer hívei és ellenzői folytattak. Az encomienda hívei azzal érveltek, ahogy az indiánok alacsonyabb rendűek, ilyen alapon igyekeztek jogosultnak feltüntetni a rabszolgotartást. Értékelésük szerint egy alacsonyabb rendű fajtáról van szó, amely testi tulajdonságában is csökkent értékű, s tele van az összes elképzelhető bűnökkel. Aki azt akarja, hogy engedelmeskedjenek neki,

az fogja szigorúan őket. Ellenfeleik, elsősorban Las Casas ezzel érveltek, hogy az indiánok sem erkölcsileg, sem szellemileg nem alacsonyabb rendűek, mint a spanyolok vagy a berberok, vagy akár az arabok. Bertrand szerint az encómienda rendszer híveinek van igaza. Las Casas kompromittálta az általa képviselt eszmét, "naiv jótét lélek", utópista, aki a felebaráti szeretettel próbálta megnyerni az indiánokat. Hangsúlyozta az író a hódítók bátorságát és rős akaratát. Céljukat így fogalmazta meg: "a spanyolok nem azért jöttek Amerikába, hogy támogassanak egy kezdetleges civilizációt, hanem hogy ott újabb és újabb Spanyolországot alapítsanak." /62/ A gyarmatosítók, akik a vadság és a heróizmus különös kererei voltak, jól átgondolt törvényekkel szabályozták a gyarmati közigazgatást. /Bertrand 6000 szabályt, paragrafust említett/. Az egyház pedig a keresztény civilizációt terjesztette.

Miben foglalhatók össze Bertand szerint a spanyol közigazgatás érdemei? A katólikus egyház szerepét helyezte előtérbe, mert megnyertek a kereszténységnek egy világrészt, továbbá az oktatás megszervezése. A kultúra általános színvonalának emelkedése a spanyol írásbeliség alapján, valamint a nyelvészetben és a történetkutatásban elért kiemelkedő eredmények. Jelezték az egyház munkáját. Az egyház, a tudomány valóságos hőse és mártirja rendszerezte az indián történelmet és nyelveket, megtanította a bennszülötteket írni, olvasni. A szerzetesek révén jutottak el az indiánok saját múltjuk tudatához is. Az inkvizíció kezdetben a protestánsokat, zsidókat és a zsidózókat üldözte; később pedig közönséges törvényszékké alakult át. Gazdasági téren a spanyolok megajándékozták Amerikát búzával, képességeikkel szinte csodákat műveltek. Új Spanyolország néhány év alatt felvirágzott, és olyan

csodálatos országgá változott, amelynek óriási területén a sivatagból mintegy varázsütésre hirtelen ragyogó városok nőttek ki, egy-egy régi bennszülött település romjain. Fejtegetésait azzal zárta le, hogy a spanyolok utódai /a meszticek is/ a latinság, vagy a nyugati civilizáció új formáját jelentik. A spanyolok szerepe a hispanidák tükrében alapvetően civilizáció teremtető, így új, magasabb szellemiségű embertípus kialakulását segítették elő.

E/ Az indián kérdés a gyarmati korszakban, a missziók és a jezsuiták tevékenysége.

Már Bertrand utalt azokra a vitákra, amelyek a konkisztát követően a spanyol szellemi életben kialakultak. Ezek azért lényegesek, mert számos érv és ellenérv tapasztalatát ültették át a gyakorlatba, különösen a jezsuiták. Az indiánokról kialakított vélemény az állami élet, a történetírás, és a tudományos közgondolkodás egyik legfontosabb kérdése volt. A viták a spanyol hódítás jogosságának, ill. jogtalanságának kérdései és az indiánok jogi, államjogi helyzetének megítélése körül zajlottak. /63/ Vitoria megnyilvánulásai azt tükrözték, hogy az u. n. senki földje a spanyoloké is lehet, mert a kereszténység által elítélendő szokások, így az emberáldozat, az emberevés megszüntetésére törekedtek. Tanításában azt hirdette, hogy az állam célja az emberek boldoggá tétele, de ez nem rombolhatja le az egyéni jogokat. Az állam tökéletes közösség, saját törvényekkel. Elismer- te, hogy a spanyolok megérkezése előtt az indiánok is rendelkez- hettek az államiság bizonyos fokával. Ha az indiánok nem tesznek jogtalanságokat a spanyolokkal szemben, akkor az ellenük irányu- ló háború igazságtalan.

Las Casas a gyarmatosítást a térítéssel igazolta, Vitoria pedig a nemzetközi joggal, még pedig azzal, hogy minden népnek joga a kereskedelem, a szabad föld használata. Egyenrangúnak, de mégis barbárnak tekintette az indián népeket, és a természet kincseit kiaknázni tudó civilizált európaiaknak magasabb színvonaluk alapján bizonyos jogokat biztosít. Ezt a fejtegetést kibővítette annak hangoztatásával, hogy a barbár szokások elleni harc jogos. /Ez a gyarmatosítás egy fajta igazolása./ Vitoria továbbá úgy érvelt, hogy ha az indiánok nem képesek a törvényes államrendet biztosítani, a barbárok irányítását ajánlatos a spanyol király kezébe adni. A Las Casas képviselte indián eszmék főleg gazdasági érdekeken buktak meg, mivel a lehető legnagyobb hasznot akarták húzni. Később pedig a nemesfém bányászat minél nagyobb foku kiaknázása háttérbe szorított minden más megfontolást.

A jezsuiták későbbi függetlenségi törekvéseihez Marquêsának a mérsékelt monarchiáról szóló tanítását használták fel, amely a közösséget állítja szembe a királlyal, ill. a királyi hatalommal.

A gyarmati korban az indiánvédő Las Casas és Jean de Léry /64/ emellett, hogy védelmükbe vették a primitív népeket dicsegették őket erényeikért, primitíviségüket jóságukkal azonosítva. A jó vadember mítosza Amerika felfedezésével született meg. Ez az eszme Montaigne gondolkodásában új vonásokkal gazdagodott. Azért rokonszenvezett az indiánokkal, hogy tanítani lehessen őket. A hódítás és a gyarmati kizsákmányolás nem készítette vitára, csak szemlélője volt azoknak. Lescarbot vadember fogalma úgy változott, hogy az indiánokat a görögökkel, rómaiakkal hozta közös nevezőre, hogy ezzel nemesség tegye őket. A másik

A másik irányzat pedig az európai primitív civilizációt az utóbbi javára vetette össze, kimondván azt, hogy a törvényeket nem tisztelő, a civilizáció ezernyi bajával vergődő európaival szemben állt a természetes erkölcséit követő egészséges vadember. Ebből azt a tanulságot szűrték le, hogy a vadak révén találhatjuk meg újra a szabadságot, az igazságot, az egyenlőséget. Ez a vadember azonban nem az igazi vad, hanem az utópiák világához közelálló természetes ember. A vadember szelidségét azért hangsúlyozták, hogy védjék őket az állam, a kereskedők kizsákmányolásától. / Ez lesz a jezsuiták egyik érve is. / Ugyanez az eszményített kép mutatkozott meg Montesquieunél, ahol a primitívek világa a bölcsesség és az erény mintaképeként jelent meg; az író a jezsuiták paraquay-i gyarmatát is csodálta. Amíg Montesquieu az erkölcsöket a törvényektől különböztette meg, Voltaire a természettől különítette el őket, azt írta, hogy a szabadság és becsület fogalmát ők is ismerik, hazájukat szeretik és megvédik /65/. Voltaire ugyanakkor arra felhasználta a vadembert, hogy szatirát írjon hazájáról; különösen a jezsuiták kétszínűségét, minden eszközt felhasználó gátlástalanságát pellengérezte ki. Rousseau filozófiájában a primitív ember az emberi tudomány és tudat példaképévé emelkedett. Itt találta meg azt az állapotot, amely az embert igazán emberrettette, mielőtt a civilizáció megrontotta volna. Venezuela karibjaira hivatkozott, akik feltétlen nyugalomban élnek. Rousseau vadembere a leginkább az ösztönére hallgató lény, különbég az is, hogy az ő vadembere nem európai fővel gondolkodó filozófus, hanem a legközelebb áll a természetes emberhez. Egy másik nem kevésbé lényeges vonása, hogy a barbárságot a gyermeki állapottal hozta kapcsolatba. /Ez szintén fegyver volt a jezsuiták

kezésben/.

A nézetek közötti harc első állomása a katolikus missziók kérdése volt. Ezzel többek között Bangha Béla jezsuita politikus és hitszónok is foglalkozott. /66/ 1934-ben Dél-Amerikában térítő munkát végzett, és előadásokat tartott. Vallásával szemben elfogult, véleményem szerint a földrészen mindent a katolicizmus teremtet meg. Szemlélete tükrözte a hispanidad ideológiáját, ez bizonyos angolszász és Amerika ellenességgel párosult. Az angolszászok t. i. kiirtották az őslakosságot, és maguk ültek a helyükre, míg a spanyolokat és portugálokat még tévedéseikben is az a magasabb cél lelkesítette, hogy a vad népeket a keresztény civilizációnak megnyerjék. Az angolszász-spanyol ellentét szembeállítása tovább folytatódott akkor, amikor azt írta, hogy a puritán protestáns kiválasztott csak önmagát tekintette predesztináltnak, az indián lelke nem érdekelte. A jezsuiták indián-megítélésében nyomot hagyott a francia gondolkodók elképzelése az indiánokról; de ez ismét csak a spanyolok és portugálok érdeme, mert magával egyenlő és egyenrangú embert látott az indiánban, akit csak a hitetlenség választ el a hódítoktól. Kereszténnyé válásával ez az akadály is elhárult. A másik vonás az, hogy a jezsuiták nagy gyerekeknek tekintették az indiánt, és fegyelmezésének érdekében valóságos internátusi fegyelemnek vetették alá őket. Meggyőződésük volt, hogy az indiánokat csak erőszakkal lehet munkára és letelepedésre szoktatni. Tevékenységük elméleti igazolásául szolgált az encomenderók létezése, akik a harácsolás melegágyait hozták létre. A bennszülötteket pedig jobbágysorba taszították, ellenük jöttek létre a redukciók.

3. A jezsuiták állama Paraquayban.

Maga az ország egy kicsit mindig fehér folt volt a Latin-Amerikáról szóló ismeretek térképén. A redukciók előtti korról csak szűkszavú közlések vannak, leginkább Sebastian Cabót 1525-ös felfedezését említették meg, és röviden foglalkoztak a "meglehetősen alacsony műveltségű" guarani indiánokkal.

Már az inka állam tárgyalásánál találkozhattunk azzal a szemléletmóddal, amely európai fogalmak alapján próbálta megítélni és megérteni Latin-Amerikát. A paraquay-i redukciókat Migray József /67/ keresztényszociálisnak minősítette. Az író annyit, hogy pályáján szociáldemokrata nézetekkel indult, de anarchista, antiszemita és jobboldali nézetei miatt kizárták a pártból, ezután marxizmus-ellenes írásokból élt.

Migray a paraquay-i rendszer megalakulásának körülményeiről szólva a jezsuitákat a keresztény civilizáció fenevadjainak nevezte. Rámutatott, hogy a későbbi történetek a vad, bosszúálló indiánokról ebből a korszakból származnak; mert a kétségbeesetten védekező tupikat és guaranikat vádolták meg mindenféle kegyetlenséggel. A spanyolok szerinte nem tekintették embernek az indiánt, és csak Las Casas hatására mondták ki 1538-ban, hogy a rézbőrűek is emberek. A spanyolok és az indiánok közötti harc odáig fajult, hogy az indiánok még a tolmácsokat is megölték. A telepek létrejöttének körülményeit csak a szerzetesek előadásában ismerjük. Ők pedig egyöntetűen azt állították, hogy a szabadon élő indiánok tisztán a rábeszélőknek engedve telepedtek le.

Ezzel szemben az író azt állítja, hogy korábban szabadon élő törzseket csak erőszakkal lehetett letelepedésre és állandó munkára kényszeríteni.

A redukciók lakossága kb 280 ezer lehetett, ez a szám 26 lelep között oszlott meg. A lakosság egyrésze a portugál bandeiranték elől menekült. A redukció a falvakba tömörített indiánok önellátó, vallási, közigazgatási egysége. Szerepük az idegen hatalmak, csempészek elleni harcban is fontos volt. Migray a szervezet lényegét így határozta meg: " a jezsuiták keresztény köztársasága nem volt egyéb, mint a bennszülött indiánok világnézetének és az evangéliumnak /a/ kommunisztikus felfogással való összeegyeztetése, ami lehetővé tette az indiánok megnyerését a jezsuiták gazdaságpolitikai céljaira, másrészt az indiánok számára a kereszténység elfogadása, amely gazdasági alapelveiben nem állott ellentétben ősi gondolkodásmódjukkal ". /68/

Mindaz Migray értelmezésében egy embertelen, falanszterszerű rend. A telepek teljesen zártak, a szökés ugyszólván lehetetlen; az egyetlen törvény a papok akarata. Az államot egyrészt az aprólékosan megszervezett kemény munka, másrészt az indiánok szellemi elnyomása jellemezte. Pihenésre csak annyi idő jutott, amennyi a felfrissüléshez elkerülhetetlenül szükséges volt; a többi szabadidő a templomban imádkozással telt el. Egészségügyi berendezéseknek nyoma sem volt. Még a házasságot is papok szabályozták.

Mi volt a jezsuiták célja? Migray szerint egy hatalmas önálló papi állam, amely állandó anyagi erőforrásával a rend politikai céljait szolgálta volna. A papi állam gyorsan növekvő gazdasági ereje, terjeszkedése készítette ellenállásra a többi államot, ezt a felvilágosodás is segítette. A egyházon belül is ellentétek feszültek. A világiak a tized elsikkasztásával vádolták a szerzeteseket, és azzal, hogy nem tanították meg spanyolul az indiánokat.

1759-ben üzték ki a rendet Portugáliából, 1773-ban megtörtént a feloszlatás. A kiűzés oka az volt, hogy az állam erős hatalmi és gazdasági vetélytársat látott a rendben, ezért számolta fel. A befejező részben arról olvashatunk, hogy a rend távozása után a termelés visszaesett, az indiánok újra "barbárok és vadak" lettek. Migray eszmefuttatását szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy egy ilyen kérdés tárgyalása nemcsak a tudományt segítette, hanem az ideológiai harc eszköze is volt.

Vezérfi Károly hívja fel a figyelmet arra, /69/ hogy a redukciókban sokan a régi utópiák: Morus, Campanella eszméit vélték felfedezni. Ami Migray elemzéséből hiányzott, az az előzmények pontos megrajzolása. Paraguay jelentősége kezdetben nem érte el a szomszédos perui alkirályságát, de fontosságát főleg harcászati megfontolások emelték. Védelmet nyújtott Brazília ellen, és védte az Atlanti óceánra néző kikötőket. A redukciók létrejöttének másik oka az volt, hogy encomienda rendszer itt nem vált be, a munkaerő hiány miatt nem is nagyon jött létre. A mezőgazdasági munkában járatlan, félved törzsekben erős volt a szabadságvágy. A redukciók először szervezettségükkel emelkedtek ki, és ami szintén fontos, nem csak mezőgazdasággal foglalkoztak. /Az irodalom a redukciókat szinte kivétel nélkül mint pusztán mezőgazdasági szervezetet tárgyalta./ Működtek cipész, fazekas, textilgyártó, fémipari műhelyek is. Az indiánok előtt kezdetben az ebbe rokonszenvesse a redukciókat, hogy a halálbüntetést itt nem ismerték, a bánásmód jobb volt; az adót az egyháznak fizették az egész telep után. Az első redukciókat a ferencesek hozták létre 1500 körül, a jezsuiták 1549-ben követték őket. A guarani indiánok földje 1585-ben alakult önálló rendtartománnyá, az új állam

1606. körül részleges politikai függetlenséget harcolt ki. A szerzetesek ügyesen kihasználták a világi gyarmatosítók és az indiánok ellentéteit. A kisebb létszámú szétszórt törzseket a "pacifikáló háborúk" a megsemmisüléssel fenyegették, Ezt a jezsuiták az encomenderók ellen fegyverként használták föl. Módszerük a rugalmasság és a sokoldalúság volt, alkalmazkodtak az indiánok szokásaihoz, nyelvüket, gondolatvilágukat jól ismerték. Eredményességük egyik oka a fontos kérdésekben mindig fenálló nézetazonosság volt, mindig egységesen léptek fel. A telepeket a környezettől elzárták. Ami az utókort, a barátot és ellenséget egyaránt érdekelte, az a munkarendszer, a mindennapi élet volt. A telepek puritán egyszerűségűek voltak, az általános munkakötelezettséget igen szigorúan vették. "Isten földjét" közösen művelték, a termést közös raktárakban helyezték el, meghatározott napokon a szükséglet szerint osztották szét. Az indián a naturális gazdálkodásu rendszerben munkáját adta, cserébe élelmet és biztonságot kapott. Az indiánok néhány emberöltő alatt elfelejtették őseik tudományát; alkalmatlanná váltak az őserdei életre. Ez kiszolgáltatottságukat fokozta, és "ragazkodásukat" is növelte. Az ünnepek az eléggé általános vallási fanatizmus jegyében teltek el, a szinte egyetlen szórakozást az egyház adta a vasárnapi és hétköznapi misékkal.

A redukciók bukásában fontos szerepet játszott, hogy konkurenciájuk a fehér encomenderókból nagy ellenszenvet, gyűlöletet váltott ki; továbbá a pápai tekintély hanyatlása, és a felvilágosodás hiveinek erkölcsi támadásai. A rend hatalmát végül erőszakos eszközökkel törték le. A jezsuiták tevékenységének megítélése már a kortársaknál sem volt egységes. A

francia felvilágosodás hívei, az enciklopedisták voltak legnagyobb ellenfeleik. Az európai gondolkodók közül Mont⁸équieu, Robertson, Buffon védelmükbe vették őket, vagy legalább is amerikai működésüket.

A redukciók tevékenységének mérlegét úgy vonhatjuk meg, hogy az indiánokat ez ősközösségi viszonyok közül kiragadva egy vallásilag is megszervezett kollektív uralkodó osztály olyképp gondoskodik a termelőről, hogy saját termékeiből biztosítja számukra a munkaerejük előállításához szükséges fejadagot. Gazdaságilag ez a rendszer hasonlított a faluközösségen alapuló ázsiai termelési módhoz. A belső ellentmondások állandósága végül a fejlődés akadályává vált, ily módon a redukciók társadalmi zsákutcának tekinthetők.

Migray elemzéséből az tűnt ki, hogy nem annyira a Latin-amerikai kérdések boncolgatása történt, inkább az ideológiai nézetek kifejtése volt a cél. Migray jól ismervén a redukciókat, az őt igazolni látszó motivumokat emelte ki. Migray bemutatta egyrészt azt, hogy kereszténység elvilágiasodva, hirdetett elveivel ellentétben hatalmas világi szervezetet hozott létre, államot az államban. Állandóan építette politikai hatalmát, amely elnyomásra és kizsákmányolásra használt fel. Az író azt idézte meg, milyen lenne a megvalósult keresztényszocialista eszméken alapuló állam? Ez szerinte nem volt más, mint egy időleges, mesterségesen megteremtett rend, amely végül is társadalmi és gazdasági vakvágánynak bizonyult. Feltételezése megszűnt a rend feloszlásával, az ismét "vaddá" váló indiánok azt mutatták, hogy ez a rendszer nemhogy a fejlődést segítette volna, de akadálya volt annak.

Migray "veszedelmes" nézetei ellen könyvének megjelenése idején eszmei harc indult meg, ebben a katolikus egyház hivatalos apolo-gikus irányzata vált uralkodóvá. A hivatalos irányzat szellemében íródtak a lexikonok megfelelő szócikkei, ezekben több-kevesebb eltéréssel az uralkodó irányzat tükröződött. A redukciókról és a jezsuitákról általában rokonszenvvel irtak. A népszerű lexikon cikke /70/ úgy ír, hogy a rend kiűzése után az indiánok kénytelenek voltak "jólétük alapját", a redukciókban megszokott földművelést elhagyni, s újra az őserdőbe menni. Egy másik kiadvány pedig /71/ egyenesen minteállamot említett. Viszonylag legbővebben a konzervatív szemléletű Uj Idők Lexikona /72/ foglalkozott a kérdéssel. A hatalmas eredmények elérése után a jezsuiták tevékenysége ellenségeket szerzett, bukásuk pedig az "udvari áskálódások" és a felvilágosodás következménye volt. A katolikus egyház saját "gyümölcsöző" tevékenységének igazolását kereste a redukciókban.

Ezt a gondolatot Bangha Béla fejtette ki a legrészletesebben. A kérdés fontosságát mutatja, hogy több művében is visszatért ezekre a problémákra. /73/ Kötelességének érezte, hogy elemezze és cáfolja mindazokat a történelmi vádakát, amelyek a rendet általában érték. Művei helyenként szenvedélyes vitairatok. Bangha abból indult ki, hogy hitsorsosai jónak, szentnek és kiválónak ismerik a rendet. Műveiben a cáfolatok után a rend kiválóságainak bizonyítékai következtek. A jezsuitákat ért vádakát két csoportra osztotta: politikaiakra és erkölcsiekre. Az egész rend történetét összefoglalva magasztalta a vezetők önfeláldozását, erköcsi erejét, szívósságát. / Ebből az is kiderült, hogy a rendet milyen sok támadás érte. / A politikai vádakról bebizonyította, hogy azoknak valójában nem volt közük a rendhez,

az erkölcsi vádekat pedig az egy zsarnokölés tanának kivételével nem is fogalmazták meg. A rend ellenségei ezt Mariana spanyol jezsuitának tulajdonították, amely a jogtalanul uralkodó zsarnok megölését a keresztény etika szempontjából megengedhetőnek tartotta. A vádat Bangha azzal utasította vissza, hogy a katolikus hittérítők ugyan úgy tanították ezt a gondolatot Mariana után is. A többi vádat: A cél szentesíti az eszközt, a vallási türelmetlenség és gyűlölködés vádját /a protestánsok ellen/, a hazafiatlanság vádját sorra elutasította, vagy tévedésnek minősítette. Pascal ártott legtöbbet a jezsuiták jóhírének, vidéki leveleiben gyilkos gunnyal szerepeltetett néhány jezsuitát, akiknek ajkára nagyon agyafurt és ravaszkodó okoskodásokat adott. A katonailag is szervezett rend erőszakossága mellett fantasztikus álmokat kergetett /Kína megtérítése/, és elpusztította ezt a kultúrát, amelyet erre kiszemelt.

Bangha a történelmi nagyságokat is abból a szempontból értékelte, hogy jezsuiták voltak-e vagy sem. A sor Zrinyivel kezdődött, folytatódott II. Rákóczi Ferencsel, és velük egy szinten Apponyi Albertet, Scitovszki Bélát és Vass Józsefet is. /75/

Ezek után a redukciók - írja - megmentették a bennszülötteket, sőt a fehéreket is az állami rabszolgavadászoktól, nevelték, tanították az indiánokat, letelepítették őket. Braziliában 1549-ben telepedtek le az első szerzetesek, és hamarosan gyors sikert arattak. A sikerben döntő volt a buzgalom, a tudományos készség és a gyakorlati ügyesség: " a spanyol és portugál tiszték zserolásától független telepeken a redukciókban vezették be az indiánokat a földművelés és ipar áldásaiba. Ezek a redukciók a polgárosító és evangelizáló munkának legfigyelemre méltóbb kísérletei voltak. " /76/

A magyar jezsuitákról írott könyvében "áldásos tevékenységről" beszélt. Gondolatait részletesebben a Képek a Jézustársaság történetéből c. könyvében fogalmazta meg. A rend fennállásának 400 éves jubilleumára megjelent kiadványban Bangha azt állította, hogy fehér encomenderók üldözései következtében elvedült indiánok a jezsuitákban látták igazi barátait, mert azok ezerféle hasznos és nemes dologra tanították őket. Hogy a Jézustársasági atyák munkásságát még jobb színben tüntesse fel, úgy írt, hogy igen nagy számu, de mélyen degenerált, felnőtt gyermekké süllyedt törzsről volt szó, akiket a jezsuiták korántsem erőszakkal, hanem szeretettel és szelidséggel emeltek magasabb, emberibb színvonalra. Ebben a gondolatmenetben még Las Casast is mint a redukció első, kezdetleges változatának megteremtőjét méltatta. A telepet Mexikóban később a rend tökélesteremtette. Banghát olvasva minden "a szent célt" szolgálta. A redukciókat azért kellett a gyarmati központoktól távol létrehozni, hogy megvédjék a telepeket. Ezt az elzárkózást szolgálta a guarani nyelv kötelezővé tétele is. Ily módon a redukció az indiánok emancipációjának eszköze. Miben állott a feladat nagysága? A szerző szerint olyan népeket kellett civilizálni, akiknél a befogadás és az utánzás képessége nagy volt, de önálló értelmük kevés, és csekély volt a szellemi munkára való alkalmasságuk is. Ezeket a népeket a csak a már ismertett módon lehetett munkára szoktatni. Az élet megszervezését /amelyet a redukciók ellenfelei támadtak/, csak úgy lehetett végre hajtani, és ez szolgálta a legjobban az indiánok érdekeit is. Pl a guaranik számára a redukció a biztonságot jelentette, a nyugodt megélhetést, hiszen a redukcióban mindenről gondoskodtak. A másik vonzóerő az, hogy az ügyes nevelés mellett

az indiánok gyorsan tanultak, és vonzó volt szerinte "a mintaszerű hitélet" is, amelyet a telepeken éltek. Bangha követendő példának állította be a redukciókat, a keresztény gyarmatosítás mintaműveinek nevezte őket, igyekezett minél vonzóbb képet rajzolni róluk. A hangsúly a megélhetés biztonságán, az egyenlőségen, s az egyház vezető szerepén volt. Bangha emellett, hogy apologizálta a redukciókat, azt sugallta, hogy a nép problémáit csak az egyház segítségével és vezetésével lehet megoldani, a megélhetést biztosítani. Az u.n. egyéni szabadságjogokért pedig kárpótol a megélhetés biztonsága. Az egyenlőség kizárja a vetélkedést, a birtoklásvágyat, a vagyoni különbséget, és egy békés rendet teremt meg.

Bangha ezekkel a gondolataival egy szociális gondoktól súlytott társadalom számára lényegében hamis alternatívát adott. Konzervatív nézetei abban is megnyilvánultak, ahogyan a redukciók megszűnését beállította az olvasóknak. A szemlélő azt a tanulságot vonhatta le könyvei alapján, hogy a rendet csakis igazságtalanul, a rágalmaknak hitelt adva lehetett felszámolni. Ez nem volt más, mint az egyházat ért alattomos, indokolatlan és káros támadás. A jezsuiták ellen a felvilágosodás képviselői harcoltak elsősorban, így ők sem kerülhették el Bangha le-súlytó bírálatát. Szerinte a felvilágosult abszolutista Bombal márki /1696-1782/, aki Portugáliában, majd később másutt is elérte a rend feloszlatását, egyike a történelem legsötétebb figuráinak. Furfangos cselszövő, aki hatalmában tartotta I. József királyt, így érte el a rend kiűzését. Pombal rálátását nem a reakció és a klérus megerősödésének tartotta, hanem a rend és igazság helyreállításának. Előadásában minden, az egyházat ért bírálat vagy támadás "szabadkőművesség", és mint ilyen, tüzzel-vassal irtandó; mondván a nép igazi felkaro-

lója, támogatója az egyház.

Nemcsak Bangha irt apologizáló műveket. Ilyen alkotás Juhász Vilmosé /77/, aki szigorú fegyelmen alapuló mintaállamról beszélt, ahol a bűnösültek életét szociális intézmények tették kedvezőbbé. A redukciókat a latin-amerikai nacionalizmus és liberalizmus semmisítette meg. / A rend kiűzésében gazdasági érdekek és a felvikágosodás eszmei hatásai működtek közre, kevésbé a nacionalizmus. A liberalizmus pedig Juhásznál az egyházellenességgel azonosult. /

x x x x x x x

A fordításokban is a jezsuitákat kedvező színben beállító írások találhatók. Stefan Zweig /78/ szerint, a jezsuiták mentették meg az indiánokat a kipusztulástól. Előítélet nélkül segítették a nép keveredését, amely nélkül Brazília afrikai ország lett volna. Szerepük, akárcsak Banghánál, a nép anyagi és szellemi felemelése. A jezsuiták voltak az elsők, akik semmit sem akartak maguknak, mindent az országnak; növényeket, állatokat vittek magukkal a föld termékennyé tételére.

x x x x x x x

A jezsuiták távozása utáni Paraguay elmaradott, mozdulatlanságba süllyedt ország, ahol a gazdasági életet a mezőgazdaság egyeduralma jellemezte. A további értesülések középpontjában Francia diktatúrája és a Lopez korszak állt. Franciáról azt írta Ács Tivader, hogy halála következtében elenyészett a külvilággal való kapcsolat akadályai. Uralmát 40 évben határozta meg.

/Ez az adat téves, mert Francia 1813-ban Paraguay függetlené válásakor konzul, majd diktátor volt; 1840-ig állott az állam

élén, /tehát legfeljebb 27 évig/ jelentőségét abban látta, hogy országát szigorúan elzárta a külvilágtól. Francia nemcsak ezt tette, hanem az egyházat is alárendelte az államnak, és a nagybirtok hatalmát is megtörte. Carlos Antonio Lopezről az olvasható /79/, hogy kiemelkedő érdemei voltak a hadseregfejlesztésben és a vasutépítésben. A lakosság számát ekkoriban 1,5 millióra becsülték. A diktátor fiát, Sólano Lopez III. Napoleon udvarába küldte tanulni. A fiu inkább tragikus hős, 8 évi elnökségéből 6 év háború volt. A lakosság azonban rendkívül megsínylette a túlerő elleni harcot. A háború végén 231 ezer körül volt az ország lakossága. Ezek az események hosszú időre eldöntötték Paraguay sorsát.

4. Ismeretek az indiánokról a jezsuitákat követő időszakban.

Ebben az időben Humboldt természettudományos munkásságával egy időben történt meg a néprajzi, ember-földrajzi feltérképezés is. A latin-amerikai országok belső igénye önmaguk alaposabb megismerésére összetelálkozott a neves földrajztudósok érdeklődésével. Az utleírások száma is emelkedett. Mindez együttesen eredményezte a tudás gazdagodását. Amilyen színes és változatos a kép, olyan különbözőek íróik is. Ismert földrajztudósok, jónevű etnográfusok mellett kalandos hajlamu utazók is " felfedezték Amerikát ". Ez a kor ugyanakkor rendkívül bonyolult is. A függetlenségi háborúk után meglehetősen zavaros időszak köszöntött be, amelyben tájékozódni nehéz volt. Az indiánkérdésről szóló művek fordítások, ezek voltak a tájékozódás alapjai.

A korszak második felének legizgalmasabb könyve az indiánokról 1870-ben jelent meg, 1875-ben a Nemzetközi Földrajzi Kongresszus díjjal jutalmazta. Lucio Victor Mansilla /1831-1903/ munkájáról volt szó. Műve: Una excursion a los indios ranquelés - magyarul a Pampák utolsó vad indiánjai címmel jelent meg. /80/ Írója Buenos Airesben született, anyja Argentina híres diktátorának, Rossasnak nővére volt. Szigorú katolikus szellemben nevelkedett, mint tisztet vezényelték a határőrvidékre, a pampák indiánjai ellen. A ranquelék az araukán indiánok egyik törzse volt, Mansilla számukat 8000-re becsülte, ebből 1300 volt a fegyverfogató. A férfiak nagyrésze a csatamezőn hullott el, a többi legyőzött és erőszakkal letelepített indián cseléd lett. Az állam a terjeszkedést nehezítő akadályt látott bennük, semmi mást. Értetlenül és idegenkedéssel szemlélték az indiánok életét, ráadásul a legképtelenebb dolgokat is elhitték róluk. "Akadt itt egy őrnagy, aki elhitte, hogy az indiánok, ha leülnek a farkukkal vagy az ujjukkal előbb gödröt vájnak a földbe, hogy kényelmesebben ülje-

nek." Pálinkával és megvesztegetéssel, fegyverrel és szerződésekkel próbálták meg az indiánokat "jobb belátásra" bírni, hogy igazolják az ellenük hozott intézkedéseket. Szerintük a ranquélék naivak, ostobák és hiszékenyek. A harcban gyávák, állandóan lopnak, folyton isznak, erkölcstelenek, a nőket rabszolgasorsban tartják. Mansilla leírásából az derül ki, hogy az indiánokról formált vélemény mindig a fehérek érdekeit szolgálta, gazdasági és politikai tekintetben egyaránt. Az állam érdeke határozta meg, hogy "milyen" legyen az indián: jelen esetben a "rossz indián" legenda volt célszerű.

Az indigenismot képviseli Karl von den Steinen /81/. Könyve a második, 1887-88-ban vezetett expedíciójáról szól. A tudós a Xingu folyó mellékét kutatta. A meglátogatott Tupi törzsek kőkorszaki szinten élő vadász népek voltak. Táplálkozásuk primitív, a sütést nem ismerték, művészi hajlamokat csak az edények díszítésében árultak el. Monda és hitviláguk életformájukat tükrözte. Az író "pompás emberanyagnak" nevezte őket. A létért vívott mindennapos harcban élő indián törzsek életét az európai civilizációból kiszakadva idillikusnak ábrázolta: "Nem voltak ők mások, mint zavartalan, egyszerű állapotok gyermekei, akinék életmódja a csöndes idill képét mutatta." /82/ A fehérek, mintegy az indiánok ellenpólusaként papíron hozott intézkedésekkel próbálták meg az indián telepeken az u.n. bororókban földművelésre szoktatni őket. Az eredmény: pálinkához szoktatott, fegyelmezetlen, lerongyolódott tömeg. Steinen a jó, az együgyű indiánt idézte fel ismét, bizonyos fokig a jezsuiták szemléletmódjával, a jó vadember mítoszának valamelyes visszacsengésével. A tudat fennmaradásához hozzájárult az, hogy az utazóknak az indiánok valódi mivoltáról csak nagyon kezdetleges fogalmaik voltak. Kolombusz óta

szinte kötelező, hogy az expedícióknak cseretárgyként gyöngyöket, csecsebecsét, tükröt, esetleg néhány vasszerszámot kell vinni. Ezeket Steinen is mint jól bevált dolgokat magával vitte. Nemcsak hitt abban, hogy az indiánok "jók", hanem aszerint is bánt velük. Mindez azonban nem csökkentette tudományos megfigyeléseinek értékét.

A konkiszta és agyarmatosítás indián képe újabb vonásokkal gazdagodott. A "gonosz indián" mítosza a kapitalizálódó államok tudatos propagandája volt, gazdasági érdekeket fejezett ki. A "jó indián" legednda pedig felidézte az indiánvédő írások szemléletét; tartalmában ez a civilizációtól menekülő ember romantikus vágyódását is kifejezte "az egyszerű, romlatlan" életmód iránt.

Nemcsak az indián kérdésben születtek új szempontok, a politikatörténetben is az egyik legizgalmasabb korszak következett. Vizsgáljuk meg, milyen volt erről a kialakított világkép!

5. Képek a XIX. sz. Latin-Amerikájáról.

AXIX. sz-ban a tudás sok új anyaggal gazdagodott. Ezt részben a természettudósok, utazók növekvő száma leírásának köszönhető. Ezt a századot gyakran nevezték az újrafelfedezés századának. Ez annyiban helytálló, hogy a természettudományos kutatást nagyon vonzotta az Újvilág, számtalan tudós kelt át az óceánon, hogy feltérképezze és leírja a gazdag növény- és állatvilágot, feltárja a természeti kincseket. Köztük a legalaposabb munkát Alexander von Humboldt végezte. Az ismeretszerzés egy újabb lehetősége tárult fel az emigráció révén. A kintélők közül sokan vezettek naplót, vagy juttatták el írásaikat Magyarországra az ismereteket gazdagítván ezzel.

A/ Haiti a függetlenség kivívása után.

A Karib-térség XIX. sz-i történetéből a függetlenné vált Haiti sorsa emelkedett ki. A Hispaniolában megszületett köztársaságról azonban meglehetősen egyoldalú volt az ismeret. Nem az ország valódi problémái voltak a fontosak, inkább az egzotikum került előtérbe. Ezt az időszakot a fordításokból ismerjük./83/ Halliburton Őfelsége a mosogató címmel írta meg a függetlenné vált ország első diktátorának történetét. A harc a franciák ellen csak utalásokban szerepel. Dessalines-ről csak annyit írt, hogy nem-kevésbé irgalmatlan és véreskező vezértársa volt Crastophe Henriknek. Mint első miniszter tevékenykedett, és 1806-ban, amikor Dessalines uralmát megdöntötték, elérkezettnek látta az időt a hatalom átvételére. Halliburton írása jól megírt karriertörténet, azzal a következtetéssel, hogy az ilyen elmaradott országokban a diktatura szinte szükségszerű. Burkoltan azt is kifejtette, hogy az ország fellendülése a császárság előtt csak a francia gyarmati uralomnak volt köszönhető. Ekkor ugyanis hatalmas cukor és kávé

ültetvények virágzottak, és Cap Haiti, a főváros fontos kikötő volt. A népet viszont csak erőskezű diktátor emelheti fel, mert alapjában véve elmaradott, afrikai örökségét /babonák/ levetkőzni képtelen. Cröstophe a felszabadult rabszolgákat olyan munkára kényszerítette, aminek azelőtt hírét sem hallották. Ennek a robotnak avcélja a haza felemelése volt. Minden embernek szolgálnia kellett lenkedatlan becsvágyát, hogy megtámadhatatlan, pompás és büszke országa legyen.

A császár kétségbeesett és torz kísérletét országa felemelésére a leírók nem látták meg. Inkább uralmának külsőségeit vették sorra. /Francia-imádat, Napóleon utánzása/ Azt igyekeztek bizonyítani, hogy egy-egy diktatura átmenetileg a zsarnokság eszközeivel fellendítheti az ország életét, de a kezdetleges, "afrikai" országot igazán gazdaggá tenni nem lehet. Ezt látszott igazolni Faustin Sololoque császár rövid uralma is /84/. A fekete felség szolgálatában állítólag még magyarok is állottak, sőt katonai rangjukat is megtarthatták. A néger tábornok előbb felve-rekedte magát az elnökségig, majd 1849-ben császárrá kononáztatta magát, 1859-ig uralkodott, majd száműzetésbe kényszerült. Uralmának külsőségeiben Henriket és Napóleont utánozta, uralma is elődjéhez volt hasonlatos.

B/ A XIX. sz-i Mexikó az információ tükrében.

Magyar hيرادás jelent meg László Károly tollából /85/.

László 1871-ben érkezett vissza Kecskemétre. A száműzetésben eltöltött hosszú időről naplót vezetett. Ennek főleg az 1857-68. közötti időről írott részei fontosak számunkra. Ez az az időszak az ország történelmében is mozgalmas. Juarez reformjai, Miksa uralkodása, az ellene folytatott háború a legfontosabb események. László Mexikóban a legkülönbözőbb foglalkozásokat űzte. A róla írott munkák közül Ács különösen az emigrációs kérdéseket, a magyarok sorsáról szóló fejezeteket tartotta fontosnak, a mexikói problémáknak kevesebb teret szentelt. Az országra vonatkozó híreket az alábbiakban foglalhatjuk össze: Tartózkodása során szemléletileg a kreolokkal azonosult, az indiánokat lenézte. László nem az ország központi területein élt, hanem az indián haciendákon, a világtól távoleső falvakban és városokban. Táradalmissal egy kezdetleges, az indián faluközösségektől meghatározott feudalizmus dominált. A napló ugyanakkor tükrözte azokat a változásokat, amelyek a csatornaépítési kísérletekkel és a vasút elterjedésével függtek össze. /A hosszan vajdó csatornaépítés terve végül Panamában 1914-ben valósult meg./ László egy mozdulatlan világot írt le, a naplóban felbukkannak az ültetvényes nagybirtokrendszerről, a művelés módjáról, a mexikói ünnepekről, hiedelmekről és az indián multtról jó megfigyelés alapján megírt részek.

A korszak politikai történetéből a Miksa ügy emelkedett ki. Ferenc József öccsének személyével és mexikói pályafutásával elég sokat foglalkoztak. /86/ Árnyalati módosulásoktól eltekintve Miksát tragikus személyiségnek látták. Szó esett a császári kaland európai politikai szálairól is. Franciaország támogatta a

karábbi függetlenségi harcot, hogy ezzel vetélytársát, Spanyolországot gyengítse. Később a befektetett tőkét veszélyben látták. Az irások még azt a véleményt is megkockáztatták, hogy III. Napóleon a latin fajokat a saját uralma alatt összevonni, és egy u.n. közép-amerikai latin fajok császárságának fantasztikus tervét megvalósítani. Az elemzések arról nem irtak, hogy a "Kis Napóleon" gyarmattá akarta tenni Mexikót, s ezzel a fényes külpolitikai tettel belső hatalmát próbálta megerősíteni. A bevonuló franciák szervezték meg azt a juntát, amely Miksát a trónra meghívta. Utalás történt arra is, ^{hogy} a császárt nem kedvelték a mexikóiak, "hiába szórt közéjük pénzt." A hamarosan kirobbanó háboruban ebben a beállításban a mexikóiak árulás segítségével győztek. Miksa heroikussá vált, ellenfele Benito Juarez teljesen háttérbe szorult, ha említést tettek róla, mint a császár keményszivű és véreskezű gyilkosát ábrázolták.

A következő korszakról már csak szórványos értesülések vannak. Akiknek a függetlenségi harc utáni időszak az állandó politikai forrongások, zűzzavarok időszaka volt, úgy emlégették Porfário Diaz elnökségét, mint a nyugalom és az erőskéz uralmát. Figyelemre méltóak ezzel kapcsolatban Cholnoky Jenő gondolatai. A porfáriáto elemzésében kettős gondolatmenetet találunk. Az egyik a fekete legenda hatására megfogalmazott nézet a Spanyolokról. Ezt a fő vonásaiban negatív képet az író kibővítette azzal, hogy a gögös, hiu, kegyetlen spanyol talán éppen ezen tulajdonságai miatt képtelen a tartós, hosszú ideig tartó államszervezet kialakítására. Belső mozgó rugói, lelki tulajdonságai teszik a spanyolt alkalmatlanná a szilárd vezetésre; vagyis az anarchia és zűrzavar a spanyol jellem következménye. Azzal érvelt, hogy a konkiszta után a spanyolok számos esetben bizonyították, -

különösen a gyarmati közigazgatással - hogy a történelem adta feladatokkal nehezen birkóznak meg. Most is képtelenek voltak urrá lenni az anarchián. A másik szál a diktátor személye volt. Cholnoky itt nem általában rajzolt kedvező képet az indiánokról, mint a korábbi időszakról szóló könyveiben, hanem konkrét példával érvelhették. A zűrzavaron és anarchián Diaz kemény kézzel lett urrá. Személyében a meztic /tulajdonképpen az indián/ előnyös tulajdonságai öltöttek testet. Ez a nép már az aztékok, inkák idején is bizonyította szervező tehetségét-- írja. Cholnoky továbbmegy Diaz elemzésében, amikor azt írja, hogy az elnök nemcsak erőskezű diktátor volt, de az ország fejlettségét is neki köszönhette. A szerző csak a fejlődés tényét vette tudomásul, de figyelmen kívül hagyta, hogy a diktatura az eddig soha nem látott mértékben szolgáltatta ki Mexikót az amerikai tőkének.

C/ Brazília a XIX. sz-ig.

"Berzsenyiföld" felfedezését Juhász Vilmos szerint /87/ a véletlennek köszönhetnék. Cabral hajóit a vihar eltérítette utjukról, így érték el partját. Kiemelte a módszerbeli különbséget a spanyolok és portugálok között, akik kezdetben csak a partvonal mentén telepedtek le, a belső területek kiaknázására nem vállalkoztak. Amerika szerepe az lett volna, hogy támaszpont legyen Ázsiába vezető útjukon. A híradás, amit kapunk, nagyrészt eseménytörténet, rövid kitekintéssel a spanyol-portugál ellentétekre, Bahia, majd Rio alapítására, a harcra a franciák és a hollandok ellen. Magyar forrás nem lévén az ország történelméről, a továbbiakban Stefan Zweig könyvéből értesülhetett az olvasó /88/. Az óriási területén kezdetben elenyésző a lakosság, ez csábította a franciákat és a hollandokat a hódításra. A "holland korszak"-ról szimpátiával írt Zweig. Ebben annak a szemléletnek a hatását fedezhetjük fel, mi szerint a hollandok voltak a legemberségesebb, legkevésbé erőszakos hódítók; a spanyolokkal összehasonlítva mindenesetre szimpatikusabbak. /Egy újabb kiadványból kitűnt, hogy a tőkés mint állam hajósei éppoly kiméretlenek voltak, ha érdekeikről volt szó, mint a spanyolok és a portugálok. / A hódítás és a gyarmatosítás munkáját megkönnyítette az, hogy nem államba szerveződött, magas fejlettségi fokon álló törzsekkel találkozott, hanem szétszórt, kis létszámú csapatokkal. A hollandok elleni harc már a nemzeti haderők első háborúja volt, ezt követte a gazdasági élet fellendítése. A cukoripar megindulásáról, a kereskedelemről, a kapitaniákról alig emlékezett meg, sokkal jobban érdekelte a bandeiranték históriája. Zweig szerint bennük a régi indiánok vándorhajléma, és az európai ősek kalandvágya keveredett, céljuk pedig az ország igezi meghódítása volt.

Szintén fordításból, W. Hoffmann Harnisch német író tollából értesülhetett az olvasó arról is, hogy a bandeiranték, vagy paulisták rabszolgevadászok voltak elsősorban. Azt is hozzátette, hogy nélkülük az ország megismerése talán sohasem lett volna teljes. /Mindez nem feledtetheti az indiánok tömeges elhurcolását és kiirtását/ A terjeszkedésnek egyedül a jezsuita redukciók vetettek gátat.

A korszakról írva nem tettek említést a gazdasági élet egyik fővonásáról, a monokultura kialakulásáról, az arany és a gyémánt bányászatról. Hézagos maradt az államberendezésről alkotott kép is.

Ugyancsak Zweig mutatott rá az európai politikával összefüggő eseményekre is. A portugál királyi család Braziliába költözése a gyarmat fontosságát nagymértékben emelte. Ezután az ország gazdasági élete gyors ütemben fejlődött. /De ezt nem az uralkodó jelenlétének köszönhetette, mint Zweig írja, hanem az angol tőke fokozatos behatolásának következménye volt./ Uj kikötők nyíltak meg, az ipari termelés szabadabbá vált, sőt még a szellemi élet is megélénkült. Az addig "felpeckelt száju" országban nyomdákat nyitottak, hamarosan megjelent az első ujság. Rohamos fejlődésnek indult Rio de Janeiro. A gyors gazdasági fellendülést a császárság azonnal hódításokra használta fel; Uruguay átmeneti elfoglalását Zweig hadicsinynem nevezte.

A császárságról szóló további tudósítások a politikai pletyka szintjén mozogtak. Az író szerint az I. Pedro császár, miután megesküdött, hogy alkotmányos fejedelemként fog uralkodni, nem tudta magát megkedveltetni a néppel, mert tulságosan lefoglalták érzéki szerelmei. Az udvarban Santos márkinője uralkodott.

A bölcs császár felmérve a helyzetet önként lemondott fia javára, aki "tisztességes gondolkodásu igazi humanista volt", a felvilágosodás íróit olvasta. Így a rabszolgafelszabadítás is a császár javaslatára született meg, aki "iszonyodva a szolgaságtól" az eltörlést hirdető párt mellé állt, így született meg az 1888-as törvény. Eztután a köztársaság kikiáltása az engedékeny, öreg, beteg császár öngeláldozásának volt köszönhető.

Közelebb áll az igazsághoz a már idézett Hoffman mű, amelyben azt írja a szerző, hogy a császárt a nép, a parlament és a hadsereg lemondásra kényszerítette. A beszűkült, az uralkodó személyére koncentráló szemlélet nem tett említést az események hátteréről, és az egymással szembenálló erők harcáról sem.

A gazdasági életéről Molnár János /90/ informált bennünket. A rabszolgaság megszűnése nem tudta a cukornád termelést felfenntetni, mert a napoleoni blokádkövetkeztében felvirágzott az európai cukortermelés. Brazília piaci lehetőségei leszűkültek, de a termelés sem volt a régi szinten, mert az ültetvények egyre inkább nélkülözték a munkaerőt., nem voltak versenyképesek.

A szociális viszonyok: az élénk forgalmu kikötővárosokban divott prostitúció, a nagyvárosok szegénynegyedei tulzsufoltak voltak. A lakások egészségtelenek, nagyszámu trópusi betegség pusztította a lakosságot. A sárgaláz is csak 1902-ben szűnt meg. A szellemi életbe enged bepillantani az a körülmény, hogy Kornis Károly, 48-as emigráns magyar ügyvéd először fényképészettel kereste meg kenyerét, majd a brazil jogot tanulmányozta, és a házasságjogról írott könyvével szerzett elismerést.

D/ Argentina: Rosas portré.

Erről az országról az indiánkérdéssel kapcsolatban már esett szó. A további értesüléseket részben a XIX. sz-ban ott élő emigráns magyaroktól nyerték. Jelen esetben is az ország történelmének csak egyes kiemelkedő, az emigrációs kapcsolatok folytán jobban ismert szakaszáról, epizódjairól írtak. Felvillantottak egy-egy korszakot, anélkül, hogy mélyebbre ástak volna az események tisztázásakor. Rosas diktátor 1835-1852/ is hasonló módon került be a Latin-Amerikát tárgyaló művekbe.

Bangha Béla /92/ szerint a diktátor fő jellemvonása egyházellenessége volt, mert durván érvényesítette jogait az egyház fölött, és azt csak "magántársaságnak" tekintette. Bangha szűk szemlélete ott egyházellenességet vélt felfedezni, ahol arról szó sem volt./Rosas az állattenyésztő nagybirtokosokra, és éppen az egyházra támaszkodott/ Mansilla már idézett könyvében a szigorú, de jó atya képét állította az olvasó elé, aki megkorbácsolatja ugyan időnként az indiánokat, de ezt ők csak maguknak köszönhetik. Ostoba módon em akarnak dolgozni, hanem dologtalanul élni, és sok feleséget tartani. Rosas sem Paraguaynak, sem Uruguaynak III. Pedro brazil császár uralma előli felszabadulását nem ismerte el. Ács Tivadar /93/ helyesen tapintott rá, hogy Anglia és Franciaország azért támogatta Argentinát, hogy északi talajvesztés után délen kíséreljék meg a gyarmatosítást.

x x x x x

A XIX. sz-i történelem latin-amerikai vonatkozásai mellett a magyar emigráció értékelése is helyet kapott ezekben a művekben. A következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen önismerettel értékelték a hazai emigrációt.

6/ A latin-amerikai magyar emigráció problémái.

A marxista történetíráásra vár annak alaposabb kikutatása és a valóságnak megfelelő értékelése, hogy mi volt az 1848-as és az azt megelőző időszak magyar emigrációjának szerepe ezeknek az országoknak az életében. Nem a valódi értékek elutastása a feladat, hanem az események, körülmények pontos feltárása.

Az emigráció iratainak feldolgozásában és azok ismertetésében több, eddig megoldatlan kérdés van. Az anyag olyan nagy, hogy akárcsak nagy vonásokban történő ismertetése is meghaladná a dolgozat kereteit, így néhány jellegzetes vonást veszünk szemügyre. A magyar emigrációs irodalom az ellenforradalmi rendszer szempontjából fontos volt ugyan, de újabb kutatások, legalábbis érdemben nem történtek. Ács és Bangha a XIX. és XX. sz.-ban megjelent anyagot használta fel./94/ Ezeket részben kiadták, részben pedig felhasználták. A források is ugyanazok mindkét esetben/95/. Az anyag súlypontja a XIX. sz-i 48. utáni magyar emigráció. Előtte a magyar jezsuiták tevékenységének szenteltek figyelmet. A magyar szerzetesek multja mellett egy Latin-Amerika kép is kialakult ezekből az írásokból, de ez inkább háttérbe szorult. A XVII. és XVIII. sz. Latin-Amerikája a hatalmas feltáratlan területek, puszták, őserdők földje, ahol állandó küzdelmet kellett vívni a természettel és az ellenséges indiánokkal. Nem történt meg a gazdasági erők feltérképezése. Az állami élet és közművelődés kutatása szintugy kezdeti fokon állott. Dultak a rabszolgaszerző háborúk, az indiánokat az állam és a jezsuiták egyaránt kézben igyekeztek tartani. Ugyanők az akadályai a felvilágosodás terjedésének is. Ebben a környezetben éltek és dolgoztak a magyar jezsuiták. Mindkét szerzőnél nacionalista szempontok uralkodtak.

Kiderült az, hogy nemcsak vallási tevékenységet folytattak, hanem a gazdasági munkák, az erdőirtás, az építkezés is feladatuk volt; az iskola héha fontosabbnak bizonyult, mint a templom. A társadalmi munka az indiánok letelepítéséből, munkára szoktatásából és neveléséből állt, ehhez tartozott a rabszolgaszolgák elleni védekezés is. A természeti viszonyok feltérképezésében, feltérképezésében és az indiánok megismerésében jelentős munkát végeztek a magyar szerzetesek. Közülük Éder Xavér Ferenc /1727-1773/ tevékenysége emelkedett ki, aki Peruban és Bolíviában térképezett, néprajzi és földrajzi leírásokat készített. Szentmártonyi Ignác a Xingu, Tapajos és a Rio Madra feltérképezője, és az indiánok életének buzgó tanulmányozója Fáy Dáviddal együtt. A tudományos életben tevékenykedő Orosz László /1697-1773./ mint egyetem alapító szerzett magának nevet.

A szerzetesek munkája valódi értékeket képviselt, helytelen volt azonban az a beállítást, vagy annak sugallmazása, hogy a munka eroszlánrészét a magyarok végezték. /96/

Más kérdéseket vetett fel a XIX. sz-i magyar emigráció értékelése. A szabadságharc bukása után sokan telepedtek meg a földrész országaiban. Kossuth Amerikába érkezésekor az emigráció többé-kevésbé egységes volt. A kormányzó 7 hónapos tartózkodás után reményeiben csalódva, és kiábrándulva az amerikai magyarokból, elhagyta az Egyesült Államokat. Az addig egységesnek mondható magyar kolónia is bomlásnak indult. Az emigráció egy része ott maradt az Államokban, a többi elindult dél felé, hogy Közép- és Dél-Amerikában találjon megélhetést. Ezt a szétszórt népet és sokféle magyar sorsot ismertetni a hazai közvéleménnyel meglehetősen nagy feladat volt. Fő szempont itt, akárcsak a jezsuitáknál a nacionalista szempont volt, de közvetlenebbül

jutott kifejezésre. A másik része ezeknek az irásoknak a magyar katonai dicsőséget volt hivatva bizonyítani, „Az egyik példa Prágay János és az 1851-es kubai expedíció volt. /97/ A források bizonytalanságát mutatja, hogy sem az expedícióban résztvevő magyarok pontos számáról, sem Prágay halálának körülményeiről nem irtak egyformán. Narcisso Lopezről, az expedíció vezetőjéről már pontosabbak az értesülések. A tábornok venezuelai származású volt, ésmegkísérte Kuba felszabadítását. Arról nem történt említés, hogy nem egy, három kísérlet volt, és Prágay csak a harmadikban harcolt. Az irások egybehangzóan vélekedtek a vállalkozások eredményességéről. A partraszálló csapatokat a tulerőben lévő spanyolok fogadták, a " kubaiak részvétlenségétől kísérve ", az első ütközetben szétverték őket. A vezetőket kivégezték. Egyes szerzők azt is tudni vélték, hogy Prágay nem várte meg a kivégzést, hanem öngyilkosságot követett el; a másik változat szerint főbelőtték. Az expedíció jelentőségét abban határozhatjuk meg, hogy nem megfelelő időben, ^{volt} az Egyesült Államok által támogatott és kudarcra ítélt kísérlet, amiben kihasználva kihasználva a 48-as magyar emigráció egy részének hitét, a résztvevő katonákat megalapozatlan kalendba vitték.

Az ellenforradalmi rendszerben megjelent irások a magyar katonai dicsőség és bátorság követendő példájául ábrázolták Prágay expedícióját.

Nem reális a Czetz Jánosról alkotott kép sem. /98/ A szabadságharc ismert tábornokának argentinai pályafutását a közvélemény figyelemmel kísérte. Czetz változatos pályát futott be. Részt vett Mansilla expedíciójában, később a Solano Lopez elleni paraguay-i háborúban. Felesége Rosas diktátor unokahuga volt,

Ily módon személyes összeköttetései is segítették karrierjét. A tisztképzésben játszott fontos szerepet, később a katonai akadémia igazgatója volt 25 évig. Közben Entre Rios tartományban a vízügyi rendezést vezette. A XIX. sz- II. felének Argentínájában a legfontosabb események: harc a szeparatizmus ellen, az in-án földek meghódítása, a vasutépítés és a határkérdés voltak. Nagy volt a kereslet szakemberek iránt is. Czetz a vasutépítések mérnöki munkálatait végezte. Ezzel lehetőség nyílt a pampa meghódítására, valamint arra, hogy az indiánoktól földet foglaljanak. Czetz így módon hozzájárult az indiánok földjeinek elkobzásához. Később pedig az indiánok elleni harcban nem megfelelően szereplő hadsereg megreformálása volt a feladata. Ezzel ha nem is tudatosan, a reakciós államvezetést szolgálta. Megítélésében nagy szerepet játszott a szabadságharc emléke, ennek alapján értékelték argentinai tevékenységét is. Őszinte hazaszerete nem lehet vita tárgya, de az idők változásával egyre inkább jobbra tolódott.

Czetz^a legfontosabb személyiség, mellette hasonló szerepet játszott Mayer Móricz is. Mayer a pampák meghódításának idején az indiánok ellen harcoló csapatok egyik parancsnoka volt. Megítélése azonos Czetzével, mindketten a kiváló magyar katona megtestesítői.

Változatos képet rajzoltak az emigráns magyarok gazdasági tevékenységéről is: A kiváló magyar mérnökök, tudósok mozgatták meg a gazdasági életet, annak mindvégig vezető, kezdeményező szereplői voltak. Közvetetten ismerte meg ily módon az olvasó a közép-amerikai országok problémáit is. Ezekben a leírásokban Türr István /99/ állt a középpontban. A korabeli szemlélet meg-
lehetősen eltulozta a nicaraguai csatorna-építés tervében munkálkodó magyarok szerepét.

Még a később megvlósult Panama-csatorna megalkotásában is döntő szerepet tulajdonítottak nekik. A tábornok széleskörű nemzetközi és hazai kapcsolatait is gyakran használta fel gazdasági vállalkozásokban való részvételre. A célzatosság ott van, hogy noha ezek a tervek legtöbbször kudarcot vallottak, ennek elhíllgatásával a világ közvéleményét akarták informálni a magyarok kitűnő gazdasági képességeiről. Ugyanezt a célt szolgálta Xántus János és Haraszthy Ágoston sorsának bemutatása is. /100/ Az előbbi neves ethnológus és utazó volt, fontos szerepet játszott az országok feltérképezésében és megismerésében, az indiánok életét is tanulmányozta. A Nicaraguában élő Haraszthy^{neves} szőlész volt. Mindketten azon a nézeten voltak, hogy Közép-Amerikát nem kedvelték a letele^{de}ni vágyó magyarok. Harasz^thy csak cukorfeldolgozással és fűrészmalomok építésével tudott foglalkozni, másra nem volt mód. A gazdasági élet kiemelkedő vezetői Mayer Móric és Elemér, akik a katonai tevékenység mellett megszervezték a kikötők, vasutak és a folyami hajózás kiépítését Argentínában. Választott hazájukban tevékenységüket nagyra értékelték. Haláluk 50. évfordulóján ünnepségeket rendeztek, Czetzről utcát is neveztek el.

Ebben a fejezetben érintettünk néhányat a magyar emigráció értékelésének problémáiból. Továbbiakban a történészek feladata lenne az emigráció valódi szerepének meghatározása.

Ö S S Z E F O G L A L Á S

Latin-Amerika multjáról meglehetősen gazdag, sokszínű anyag állott az olvasók rendelkezésére. A földrész történetének ismerete mellett az egyes művekben lehetőség nyílt annak bemutatására is, hogy milyen ideológiai szempontok, nézetek érvényesültek. Kettős ismeretközlés volt tehát, a latin-amerikai problémákat nem önmagukban, elvonatkoztatva tárgyalták, hanem meghatározott ideológiai töltéssel.

A mult egyik legfontosabb kérdése az indiánok megítélése volt. Az aztékok, mayák, inkák világának megismertetése tudományos szenzáció volt, és felkeltette az érdeklődést az "indián ókor" mellett az egész földrész indiánjai iránt is. Az inka állammal kapcsolatban kerültek először felszínre a kor égető kérdéseire adott válaszok. A kor uralkodó eszméi közül például a szocializmust - ill. annak vulgarizált, leegyszerűsített és embertelennek rajzolt változatát - vetítették ki az inka államra. A legnagyobb hatású író, Juhász Vilmos az inkák államáról szóló írásában a szellemtörténet szinte egész készletét felvonultatta: az eseményeket kizárólag a szellemi tényezők határozták meg, ami mitoszteremtés, a nagy egyéniség szerebének misztifikálása. Az inka államot az ideológiai fegyvertárba úgy is beillesztették, hogy az alkalmas volt ez osztálybéke hirdetésére.

A nézetek legélesebben a redukciók ügyében csaptak össze. A renegát szociáldemokrata Migray a XIX. sz. végétől az agrárszocialista mozgalmak hatására kialakult keresztényszociális nézeteket támadta a redukciókról festett képpel. Világos volt azonban az, hogy ez az igazi szocializmus lejáratására tett kísérlet is volt,

mert a rideg, mereven közösségi szellemű rendszer mint "szocializmus" inkább riasztó volt, és ez megfelelt az ellenforradalmi rendszer ideológiai céljainak.

Ellenfelei főleg a katolikus kulturpolitikus Bangha az ellenforradalmi rendszer szempontjából kedvező vonásokat tárgyalták a redukciókban. Bangha számos művében tért ezekre a kérdésekre, és azzal támogatta a keresztény kurzust, hogy az egyház vezető szerepét nemcsak hangsúlyozta és kívánatosnak tartotta, hanem a társadalmi kérdések megoldásának az egyik, legfontosabb eszközét látta benne. Ezzel azt sugallta, hogy a kereszténység mindenfajta eszmével szemben az egyedül helyes ideológia, mert - amint azt a paraguay-i jezsuita állam példája mutatja -, nemcsak alkalmas a kérdések megoldására, hanem még boldoggá is tudja tenni az embereket. Bangha eszméinek másik vonása a katolikus egyház szerepének apologizálásán túl a nacionalizmus. Ez a XVIII-száz-i magyar jezsuiták esetében inkább közvetetten jelentkezett. Részben azért, mert mindez kevesekhez jutott el, a társadalom problémáitól meglehetősen távol állottak. Legfeljebb a mult dicsőségének felelevenítése jelentette az olvasók érzelmeinek felkeltését. A nacionalizmus Bangha műveiben akkor tűnik fel élesebben, amikor a Kossuth emigráció utáni idők magyarjairól írt. Ács és Bangha újabb kutatásokat nem végeztek; vagyis nem annyira az anyag volt a döntő, hanem annak propagálása, publikálása, mégpedig a magyar uralkodó osztály érdekei szempontjából kedvező formában.

Lényegében arról volt szó, hogy az ellenforradalmi rendszer politikájának szólamai meglehetősen ingatag talajt jelentettek, szükség volt szilárdabb bázisra, ez pedig a magyar mult volt. A dolog nem volt egyszerű. A magyarság valódi értékei az

egész nemzet szellemi kincsét jelentik, itt azonban egy közvetített kisajátítási folyamat zajlott le. Ezeknek a tudósoknak, kutatóknak az életét, működését saját propagandisztikus céljaira használta fel. Tehát nem a valódi értékek kihangsúlyozása, vagy újbóli számbavevése volt a cél és a feladat, hanem a magyarkodás.

Nem lehet elvitatni e honfitársainknak érdemeit, hasznos, fáradságos tevékenységét, de túlzás az afféle beállítás - és hemis is, - amely szinte kizárólag nekik tulajdonította az eredmények nagy részét.

Kende Géza már idézett művei nyíltan szolgálták az irredentizmus politikáját. Minden, az akkori Magyarország területén kívül élő - régebben a "történelmi Magyarország"-hoz tartozó területen élő tudósról vagy mérnökről, katonáról a legelső dolog, amit közölt, az volt, hogy az a föld "már nem a mienk". Latin-Amerika viszonyai csak másodlagos szerepet játszhattak ebben a szemléletben, de így is gyarapodtak a földrészről szóló ismeretek.

A kor tudományos áramlatai is jól tükröződtek: az indigenismo, a fekete legenda, sőt a hispanidá koncepció és a rózsaszín legenda is. Ezek egyrészt az ismereteket gazdagították, másrészt viszont pl a hispanidá esetében a reakciós, francoista Spanyolország hivatalos nézeteinek is teret engedtek. Az ilyen szellemben fogant könyvek kétségtelenül hatottak az emberek tudatára, sőt befolyásolták azt.

A leggazdagabb anyag az indiánokról állott rendelkezésre. Az ismeretek általában elég széleskörűeknek mondhatók. Sokféle indiántörzs szerepelt a könyvekben, és gazdag a róluk alkotott ismeret is.

Megmutatták ezek az írások azt, hogy az indiánokrók kialakított nézetek és előítéletek a fehérek érdekeinek megfelelően születnek meg, és mindig az ő érdekeik szerint alakulnak. Részben mutattak csak rá az európai tudat állapotára is, számos expedíció a Kolombusz óta megszokott felszerelést és nézeteket vitte magával. Legtovább a "jó vadember" elmélet tartotta magát.

A politika-történetben az aránytalanságok már szembetűnőek. Viszonylag kevés országról esett szó, és ezekről sem mindig megfelelően. A legtöbbet talán Braziliáról tudott a korabeli közvélemény; a brazil írók műveit is szívesen fordították. A többi ország alig-alig szerepelt. Haiti történetében pl, inkább az egzotikum hatolt be a könyvekbe, a "néger Császárok" színesen megírt történetei elterelték a figyelmet az ország valódi problémáiról. Argentina történetéből is csak Rosas diktatúrájáról voltak fogható ismeretek. A XIX. sz-i Mexikó története pedig alkalmas volt a nacionalista érzelmek felkeltésére, sőt a legitimizmusnak is hangot adott. / Habsburg Miksa hősként állott az olvasók előtt.

A Latin-Amerikával foglalkozó írások tehát kettős arcúak: Az országok problémáinak tárgyalása egyrészt, másrészt pedig az ideológiai nézetek kifejtése, sőt összeütközése történt meg.

J E G Y Z E T E K

1. Marczali: Nagy Képes Világtörténet VII. kötet. Az ujkor. Franklin Bp. é. n. 398. lap
2. A Földgömb 1939. 8. sz. 319. lap Mayák és aztékok ősi vallása.
3. Tolnai Világlapja 1932. máj. 17. 32. lap A rejtélyes mayák.
4. Marzali idézett műve 398-400. lap
5. Hajnal István: Az ujkor története. Magyar Szemle Társaság kiadása Bp. 1936. Irodalom: Lederer: A magyar polg. történetírás rövid története Kossuth Bp. 1969. 155-158.
6. Hajnal idézett műve 21.1.
7. Hajnal idézett műve 22. 1.
8. Nagy Béla: Felfedezők, világjárók. Bp é. á. 75. 1.
9. Révai Kétkötetes Lexikona. Révai Bp. 1947. Révai Kis Lexikona Révai Bp. 1936., Uj Lexikon Dante Bp. 1936. Révai Nagy Lexikona II. kötet Bp 1911., XIII. k. Bp 1915.
10. Louis Bertrand: Spanyolország Története Passuth L. jegyzeteivel Athenaeum Bp. é. n, 219. 1.
11. Tolnai Világlapja: 1930. máj. 7. 8-10. 1. Az inkák eredete,. 1943. jun. 16. A quipu titka. Supka Géza cikke 20-21. 1.
12. Marczali idézett műve 416. 1. Hajnal idézett műve 96. 1.
13. Révai Nagy Lexikona V. k. 579. 1.
14. Uj Lexikon 166. 1.
15. Juhász Vilmos: Az inkák birodalma. Athenaeum Bp é. n. Világtörténet Pantheon Bp 1940. Életrajza Révai Kétk. Lex. Révai Bp. 1947. 640. 1.

16. Juhász Vilmos: Az inkák birodalma. 47. l.
17. Idézett műve. 137. l.
18. Idézett műve. 136. l.
19. Idézett műve. 250. l.
20. Idézett műve. 300. l.
21. Garcilaso de la Vega: Az inkák birodalma. Franklin Bp. é.n.
22. Cholnoky: A Föld és élete. Franklin é.n. 480. l. Élete M.É. L.
Akad. Kiad. Bp. 1967. 284. l.
23. Ágh Attila cikke: A Magyar Fil. Szemle 1970. 6. sz. 1099. l.
adalélok az ázsiai termelési mód marxizmustör-
ténetéhez.
24. Garcilaso de la Vega: Az inkák birodalma. Franklin Bp. é.n.
25. Egy kötetben jelent meg Acosta művével.
26. Juhász: Világtörténet. Pantheon Bp. 1940.
27. Hajnal: Idézett műve. 8. l.
28. Marczali idézett műve. 390. l.
29. Nagy Béla: Idézett műve. 49. l.
30. Marczali idézett műve. 393. l.
31. Cholnoky: A felfedezések története. Singer és Wolfner kiadása
Bp. 1932.
32. Idézett műve: 155. l.
33. Idézett műve: 156. l.
34. Arnoldson: La Leyenda Negra. Világtörténet. 1965. 5-6. sz.
Wittman Tibor recenziója 18-26. l.
35. Danielik Nep. János: Colombus, avagy Amerika felfedezése Pest
36. 1856. Faragó László Kolombusz Krⁱstóf
Eisler G. kiadása Bp. 1916. Kolombusz nap-
lója Szerb Antal gondozásában a 40-es évek-
ben jelent meg.

37. Cholnoky: A Föld és élete. I. m. 174. 1.
38. I. m.: 173. 1.
39. Marczali: I.m. 301. 1.
40. Nagy Béla: I.m. 3. 1.
41. Hajnal I.m. 10. 1.
42. Felfedezők Lexikona: Magyar Földrajzi T. könyvtára Szerk. Kéz
Andor Franklin Bp. é.n. 67. 1.
43. Salvador de Madariaga: Colombus Kristóf. Ford.: György Tamás
Athenæum kiad. Bp. 1943. Munkásságát
röviden ismerteti a Diccionario Encic-
lopedici Abreviado. Espasa Golpe Madrid
1957.
44. Jakob Wassermann: A hódító. Tábor é. n.
45. Felfedezők Lexikona: Franklin Bp é.n. 34-35. 1.
46. Marczali I.m. 411-413. 1.
47. Passuth L.: Esőisten siratja Mexikót. Athenæum. Bp. 1939.
48. L. Bertrand: Spanyolország története. 206. 1.
49. Juhász: Világtörténet. Pantheon Bp. 1940.
50. Juhász: I. m. 502. 1.
51. Cholnoky: Felfedezések története. 196. 1.
52. R. Halliburton: Ujra felfedezem Délamerikát. Dante Bp. 1932.
53. L. Bertrand: Spanyolország története. 218. 1.
54. Marczali: I.m. 421.1.
55. Felfed. Lex. 108. 1.
56. G. de la Vega I. m. 28. 1.
57. R. Katz: Panamától a Tűzföldig. Dante Bp. é.n. 124. 1.
58. The Ideology of Hispanidad. Hahr. 1943. 457-484.1.
59. Im. 469.1.
60. L. Bertrand: I.m., Életrajzi summája a Grand Larousse Encyclope-
zs 1962. II. kötet.
dique. Párizs

Az író-kulturtörténészt az arab és afrikai kultúra érdekelte elsősorban és az iszlám. Több művet írt a francia és a spanyol történelemről.

61. L. Bertrand: I. m. 209. l.

62. I. m. 220. l.

63. Wittman Tibor: Vitoriatól Suarezig. A XVII. sz-i spanyol államelmélet mérlege. Külön lenyomat a Filológiai Közlöny 1966. 1-2. számából. Bp. 1966.

64. Guiseppe Caccchiara: Az európai fólklór története. Gondolat Bp. 1962. Ortutay Gyula bevezetőjével és kiegészítő tanulmányával.

65. Voltaire: A vadember. Amicus kiadás Bp. 1924.

66. Bangha Béla: Dél Keresztje alatt. Pázmány Péter Irod. Társ. kiadása Bp. 1934.

67. Migray József: Egy keresztényszociális állam története. Népszava. Bp. 1923.

A keresztényszocializmus a XIX. sz. első felében megerősödött politikai és társadalmi irányzat. Az élesedő szociális ellentmondásokat a keresztény egyház szellemében próbálta megoldani, azzal a céllal, hogy ezzel ellensúlyozza a tudományos szocializmus elterjedését, megakadályozza az osztályharc alapján álló munkásszervezetek kialakulását. Erősen liberalizmus ellenes eszmeáramlat. A kapitalizmus összes káros kihatásának kifejlődéséért a liberalizmus tette felelőssé. A katolikus egyház elérkezettnek látta az időt, hogy a kezdeményező legyen. Az egymást követő pápai enciklikák A Rerum novarum és a Quadragesimo anno hirdették meg a munkáskérdés egyházi megoldását. Magyarországi képviselői először a élesedő agrárszocialista mozgalmak kapcsán vetették fel az egyház felelősségét. Később pedig a szocialista eszmék megakadályozására történtek kísérletek; Zichy Nándor, Károlyi Sándor a

- A Katolikus Népszövetség révén, később pedig Prohászka Ottokár volt a vezető. Irodalom: Varga Dezső: Agrárszocializmus és az egyház. Esztergom. 1896. Csapodi Csaba: Társadalmi kérdés és Katolicizmus Magyarországon. Egy. Ny. Bp. 1941. Prohászka szocializmusa. Összeállította Nagy József. Bp. 1940.
68. Migray I.m. 31.1.
69. Vezérfi Károly cikke a Világosság 1966-63.167-173. 1.
70. Tolnai Világlexikona VII. k. 309. 1. 71
71. Napkelet. Magyar Ir. Társ. kiad. Bp. 1927. I. 689. 1.
72. Új Idők Lexikona. Singer és Wolfner. XIV. kötet Bp. 1939.
3529-3520.
73. Bangha Béla: A jezsuita rend és ellenségei. Magy. Kult. Bp. 1928. Magyar jezsuiták Pombal börtöneiben. Pázmány P. T. Bp. 1937.
Dél Keresztje alatt. Bp 1934.
74. B. Pascal, francia matematikus és irracionalista filozófus.
75. Apponyi Albert, jelentős konzervatív politikus. Scitovszky, a nemzetgyűlés elnöke, Vass a kultuszminiszter volt.
76. Bangha: A jezs. rend és ellenségei 36. 1.
77. Juhász: Világtörténet. 502. 1.
78. Stefan Zweig: A jövő országa Brazília. Béta. Bp 1940. 57. 1.
79. A Földgömb. 1932. 7. sz. 259. 1. Paraguay.
80. Mansilla: A pompák utolsó vad indiánjai. Franklin Bp. é.n.
Életéről röviden ír: Diccionario Enciclopedico
Abr. Madrid. 1957.
81. Karl von den Steinen: Közép-Brazília természeti népei között.
Lampel és Wodianer. bp. é.n.
82. Steinen I. m. 27. 1.

83. R. Halliburton: Varázscsizmában a Föld körül. F.:Görög Imre.
Tolnai Bp. 1935.
Ugyanebben a szellemben ír Ráth-Végh Az emberi butaság c. művében Gondolat Bp 1962.
27. l.
84. Közli: Ács: Magyarok idegenben. Xantus levelei alapján. 40.l.
85. Részben kiadta Ács Tivadar: Akik elvándoroltak c. könyvében
Bp. 1940.
85. Tolnai Világlapja 1937. jun. 16. 10. l. A szerencsétlen végű
Miksa Császár. 1927. febr. 29. 16-17. l.
A mexikói kaland. A Földgömb 1934. 8. sz.
284-86. l. A vérbefulladt császári álom.
87. Juhász: Nagy hóditók. 179. l.
88. Zweig: I.m. 28. l.
89. W. Hoffman-Harnisch: Brazília, egy forróégyövi nagybirodalom.
Athenaeum Bp. é. n.
90. Molnár Gábor: Kalandok a Brazíliai őserdőben. Bp. 1940. 27. l.
91. Ács: Akik elvándoroltak. Bp. 1940. 26. l.
92. Bangha: Dél-Keresztje alatt. 100. lap.
93. Ács: Magyarok idegenben. Magyar Téka Bp. é.n. 90.
94. Utalások vannak Pvány Jenő: Magyar-amerikai történelmi kapcsolatok. Bp. 1926.
95. Kende Géza: Magyarok Amerikában. Cleveland. Ohio, 1927.
96. Például: Komnis Károly magyar tudós Braziliában. Haza és Külföld 1865. 40. sz. Töredék egy magyar menekült leveleiből. Pesti Napló. 1850. 169. l.
97. Prágayról: Ács: Magyarok Latin-Amerikában. 1944.
A száműzöttek . Hungária Bp. é.n.
Akik elvándoroltak. Bp. 1940.

98. Újabb kutatás alapján ismertette tevékenységét Anderle Ádám: A modern hadsereg létrejöttének kérdéséhez. Czetz János. Hadtört. Közl. 1970. 2. sz. 225-232. 1.
99. A XVIII. sz. magyar utazói közül Halász Gyula Öt világrész magyar vándorai c. könyvében is írt az idegenben élő magyarokról. Bp. 1936. A könyvben Benyovszky, Kőrösi Csoma, Vámbery társaságában írt a XVIII. sz. magyar kutatóiról. Megemlékezett Lóczy Lajosról, aki Equadorban kőolaj után kutatott. Lendl Adolf Argentínai muzumok meghívására utazott Dél-Amerikában. Magyar László első híradásai a Magyar Hírlap és a Pesti Napló 1852. és 1854. évf. Türr Istvánról pl. Földrajzi Közlemények 1875. 286-295. 1.
100. Tolnai Világlapja 1932. jan. 27. 61. 1. Kalendos magyar karrierék. Haraszthyról Tolnai Világlapja 1932. aug. 3.sz. Kalendos magyar karrierék. /Sorozat/.

A KORTÁRS JELEN

1. Latin-Amerika a két világháború között.

Ez a periódus különösen mozgalmas volt ezen a földrészen. A külpolitikában az angol-amerikai vetélkedés volt a döntő. Az angol tőke Braziliában, Uruguayban, Argentínában szilárd maradt, de már a Karib térségben és Közép-Amerikában az Egyesült Államok hódítása meggyorsult. Az amerikai terjeszkedés növekedésében az olaj birtoklása volt az egyik ok. Politikája a támaszpontok és új gazdasági körzetek megszervezésére irányult, valamint a német fasizmus elleni harc bázisa is volt.

A belpolitikában felbomlottak a hagyományos kormányzati formák. Korábbi parlamentáris rendszerek helyett a caudillismo köszöntött be, főleg Közép-Amerikában. A többi országban az amerikai tőke kívánságai a kormányzati formákat tekintve nem voltak ennyire nyíltak, /Mexikó kivétel/, de befolyásukat mindenütt érezni lehetett.

A kül- és belpolitikai feszültségek többször robbantak ki háborúk formájában: Peru és Kolumbia között az u.n. Leticia konfliktus; Honduras és Nicaragua, valamint Guatemala közötti viták; ellenségeskedések Haiti és Dominica között. A legnevezetesebb Bolívia és Paraguay harca volt az olajért. Állandó viszályalap volt az amerikai államok egymással és az Egyesült Államokkal való politikája is.

A háború előtt új szereplő lépett színre, a náci Németország. Herman Rauschning /1/ nyilvánosságra hozta, hogy milyen szerepet szánt Hitler Latin-Amerikának. A " későnjöttek " jogaira hivatkozva a führer arról beszélt, hogy a birodalomnak joga van Braziliára. A jog azért illeti meg a németeket, mert ezen a földön egykor a Fuggerek és Welserek nagybirtokai és üzleti vállalkozásai voltak. A terveket a nagyszámu és főleg Dél-Braziliában élő

németekre alapította. Ugyanaz lett volna az alapja az Argentina és Bolívia bekebelezésére irányuló terveknek, az ötödik hadsereg segítségével. Az "élettérbe iktatott Mexikó" mindig előkelő helyet foglalt el Hitler Amerikai terveiben. Deterding, a Royal Dutch Shell elnöke^{orl}velhitette vele, hogy Mexikó a világ leggazdagabb országa, a leglustább és a legsötétebb népség lakja. Oda kell irányítani a legdolgozóbb, legszorgalmasabb népet - persze a németeket. A birodalom összeomlott, a fasizmust legyőzték, de Latin-Amerikának a háború alatt és után szomorú szerep jutott: A bujkáló náci háborús bűnösök búvóhelye lett.

Az eszmei térkép is sokat változott. A kommunista pártok létrejötte meghatározta a belpolitikai életet, jelenlétükkel mindenütt számolni kellett. Az eszmei fronton két új irányzat tűnt fel: Braziliában a Trabalhismo, Argentínában a peronizmus. Mindkettő a harmadik út politikáját próbálta megvalósítani. A peronizmus - Peron nélkül - jóval túlélte a háborút, még napjainkban is fontos szerepe van az argentinai politikai életben.

Nagy változások voltak a gazdasági életben is. Az első világháború után megszűnt az angliai szénimport, és emiatt iparosítás és gépesítés vált szükségessé. A világválság éveiben módosítani kellett az export addigi szerkezetét. A csak mezőgazdasági kivitelt kezdték felváltani az ipari cikkek. Csökkentették megművelt földterület, a mezőgazdaságból sok munkás vándorolt az iparba, ami a fellendülést eredményezte. Különösen élesen mutatkozott meg a monokulturás gazdálkodás hátránya. A világpiaci árak csökkenése, vagy akár csak ingadozása is komolyan veszélyeztette az államháztartást. A háborúban az ázsiai nyersanyagforrások megszűntek, és Latin-Amerika gazdasági jelentősége megnövekedett.

Főleg az olaj, a kaucsuk és az ón révén vált fontossá a termelés.

A háboru következtében fellendült gazdaság a monokulturákat szilárdította meg, ugyanakkor megnövelte a piaci lehetőségeket is. A kubai cukor, a perui gyapot, a bolíviai ón, a venezuelai olaj és a kolumbiai kávé számára eddig sohasem látott lehetőségek nyíltak meg.

A korszak számos kérdése közül néhány kiemelkedő jelentőségre tett szert. Ezekkel szeretnénk dolgozatom további részében foglalkozni.

2. Az indián kérdés kortárs szemlélete.

A kortársek főképpen a fordításokból ismerhették meg a latin-amerikai indiánokat. Boliviában tanulmányozta életüket Hertbert Nordenskiöld /1877-930/ indiánok és fehérek c. művében. /2/ Három nagyobb népcsoport életét figyelte meg: az aurapa, a jucarare és chacobo törzset, mintegy párhuzamosan a "civilizált" indiánokkal. A bevezetőben felveti azt a problémát, ami a többi írásban is megvan: az indiánok kihalóban vannak, és talán ezek az utolsó lehetőségek megismerésükre.

A civilizáció megjelenése, az egyre kevesebb szabad földterület is segítette számuk apadását. Szemléletében sajátos kettősséget figyelhetünk meg. Szerinte a kereszténység csaknem kizárólagosan romboló hatása, az uralkodó osztály érdekeit nyíltan kiszolgáló eszme. Hatása felszínes, mert a pogány hagyományok szívósságának bizonyultak a vallás tanainál. A kereszténység alkalmazása eleve becstelen, mert a pogány hagyományokat addig elnézi, amíg azok nyílt ellentétbe nem kerülnek dogmaival. Ugyanakkor a misszionáriusok jószámságos, becsületes emberek, az indiánok védői. Összegezve tehát Nordenskiöld gondolatait: kettős szemlélettel úgy látja, hogy a kereszténység káros, de a misszionáriusok tevékenysége pozitív.

Nagy ellentmondás van a civilizált és a szabad indián között. A civilizált indián nem más, mint a fehérek bármire fölhasználható rabszolgája.

Könyvének talán az a legnagyobb érdeme, hogy megragadta és ábrázolta azt a folyamatot, amikor a szabad indiánokból berrabszolg lesz: "Az emberek egész élete abból áll, hogy hátköznapi dolgoznak uraik számára, ünnepeken pedig leisszák magukat; minél na-

gyobb keresztény ünnepet ülnék, annál jobban. A falvakban a pálinkán tul a mise is hozzátartozik az ünnepepséghez, de itt misék sincsenek; itt egyetlen istennek hódol mindenki, a pálinkának".

A rossz beidegzettségek itt is megtalálhatók. Ez az expedíció is vitt magával gyöngyöket, üvegeket, stb. Nyomai vannak a "jó indián - rossz indián" szemléletnek, főleg a már letelepedett indiánokkal összehasonlítva. Nordenskiöld írása tükrözte az a tehetlenséget is, amivel az európaiak az indiánok pusztulását szemléltek. Ez a tény áll a középpontjában Alberto Agostini olasz földrajztudós és kutató könyvének is. /3/ Punta Arenasból kiindulva járta be a Tüzföldet. A városban működött az indiánok tárgyi emlékeit őrző muzeum; az itt szerzett tudással gyarapodva válogott neki expedíciójának. Két szárazföldi /alakaluf és jahga/, egy vízi indián népet /oná/ tanulmányozott. Az alakalufokat 1880-ban 3000-re, 1900-ban 1000-re, a könyv megírásának időpontjában kb. 200 főre becsülték. A jahga indiánok 1880-ban kb 1000-en voltak, de később nagy himlőjárvány tört ki, emiatt számuk már 100-at sem érte el. A 20-as években 2000-re becsült onák 1880-ban még 3600-an voltak. Az indiánok megdöbbenően gyors pusztulásának látán feltette a kérdést, mi ennek az oka. A válasz: " az onák gyors kipusztulásának oka a pásztorok konok üldözése. Gazdáik jól megfizetik őket, minden elejtett bennszülöttért, hogy egyedüli urai legyenek ezeknek a földeknek." /4/ A bennszülöttek ravasz támadásairól, alattomoságáról, rablásairól közölt hírek ürügyet szolgáltatottak a kegyetlenkedésre. A valóságban ezek az indiánok sohasem voltak harciasak, csupán földjüket, vagyonukat és családjukat védtek. Agostini sötét képet festett ezekről a nehéz körülmények között lévő népekről. Minden ruházatuk egy vidra, vagy fókabőr, kunyhójukat faágakból eszkábálták össze. Kezdetleges halászatból és

gyűjtögetésből éltek.

Mindez azonban nem az indiánok alacsonyabb rendűségének és elmaradottságának a bizonyítéka, mint a szerző írja, hanem a mostoha természeti viszonyok következménye volt.

Agostini a XIX. sz. már ismert szemléletmódjával közeledett hozzájuk. A "jó indián - gonosz fehér" ellentétére épült jellemzésben a mérleg nyelvét itt is a misszionáriusok jelentették, akik 1850-ben telepedtek itt le. Megkísérelték munkára szoktatni az indiánokat. Az író az elődöknél világosabban fogalmazta meg azt a gondolatot, hogy az indiánokról elterjedt nézeteket a fehérek a maguk érdekeinek megfelelően alakították ki ott, ahol a terjeszkedés miatt, vagy politikai okokból szükség volt a földre. Az indiánokat minden eszközzel irtották, a barbárságukról terjesztett hírek pedig hamisak voltak.

A nagyobb törzsek mellett szintén a pusztulás képét mutatták a darieni szorosban élő indiánok, akiknek elődeik annak idején a spanyolokat Peru felé irányították. Most tizedannyian sincsenek, mint akkor, közönyös, a dzsungel körülményekbe beletörődött nép, semmiféle aranyország ígérete nem ösztökéli. /5/

A kecsua indiánok a koka áldozatai, a 30 éves életkort sem érik el, a 40 éves ember pedig olyan ritka, mint a fehér holló. Nemcsak a koka pusztítja őket, hanem a trópusi betegségek, a nemtródság, az embertelenség is. Az ecuadori felföldi indiánokról lényegében ugyanezt lehetett elmondani, félreeső hegyi legelőkön éltek, nyomoruságos körülmények között tengették életüket. /6/

A technikai haladás, sajnos elkerülhetetlen folyamat volt már a művek megírásakor is. Az írások az indiánok kipusztulásának folyamatát rögzítették, és azt a tehetetlenséget is, amivel mind ezt szemléltek.

A XX. sz-i indiánkutatók számos problémát vetett fel. A primitív emberből látványosság lett. Tulzós állításokkal tele újságcikkek is megjelentek, régi történeteket elevenítettek fel. / az indiánok emberevése. / Ezek a valóságos helyzet megismerését nem segítették.

A tudomány az utolsó időszakban ismertette életüket. A róluk szóló írások az egzotikum iránti igény kielégítését is szolgálták. Ezeknek a népeknek a helyzete a tudósításuk után sem javult, kihalásukat, úgy látszik, senki és semmi nem tudta megakadályozni. A napról napra bizonytalanabbá váló létfeltételek, az indiánvédelmi Szolgálat közönye, a civilizáció segítették ezt a folyamatot. Nemcsak az erőszak, az idegen érdekek kényszere is pusztíthat. Az indiánok mintha maguk is beletörődtek volna mindenbe, helyzetüket sorsuknak tekintették. Magukba fordultak, és ugyanannak az előítéletnek a rabjai, mint a fehérek voltak: t. i. , hogy a másik fél a barbár.

3. Idegen befolyás és gazdasági elmaradottság.

A/ Az Egyesült Államok szerepe.

A kortárs történetírók és utleírók figyelmét nem kerülte el az a fontossá váló befolyás, amelyet az Egyesült Államok gyakorolt a földrészre. A hatalmas észak állam szerepét a kortársak többé-kevésbé pontosan látták. Juhász Vilmos /7/ azt hangsúlyozta, hogy az E.Á., de más tőkés hatalmak is az olaj miatt tartják befolyásuk alatt a földrész országait. Ezzel hozta összefüggésbe a diktatúrák elszaporodását is. Helyesen látta, hogy a diktatúrákat az E.Á. tartja fenn. A Földgömb c. folyóirat /8/ a befolyás növekedését így kommentálta: "Azt a törekvését nem lehet tagadni, hogy gazdasági és szellemi uralma alá hajtse a földrész államait". Az expanziót gazdaságpolitikai okokra vezette vissza. Pontos az a megfigyelés, mely szerint Dél-Amerikának saját tőkéje nem lévén, gazdaságának fejlesztése érdekében kölcsönhöz volt kénytelen folyamodni, az első világháború előtt Európából, most New Yorkból. A cikk arra is kitért, hogy az amerikai befolyás növekedése mellett az angol tőke is szilárdan tartotta magát: Argentínában és Braziliában.

Az Egyesült Államok iránti ellenszenvet érzelmi okokra, a nemzeti öntudatra vezeti vissza Cholnoky Jenő /9/. "A telivér panamai az amerikaiakat gyűlölő. A Canal Zone társadalmával nem érintkeznek. Az az érzésük, hogy az országot az E. Á. kihasználja és kifosztja. Így is van."

Az amerikai terjeszkedéssel foglalkozva R. Katz /10/ megállapította, hogy a forradalom fegyverrel látható céltáblái mögött nagyobb, gyűlöletesebb cél van: Észak-Amerika befolyása. Az író kifejtette, hogy a dél-amerikaiak jól látták az E.Á. mohó törekvéseit. A feszültségek levezetésére szolgálnak a "forradalmak"

Ezek az igazi betegségeket nem orvosolják, de levezetik az elégedetlenséget. Katz úgy látta, hogy erősebb gazdasági hatalom cinikusan, nyíltan v. burkoltan nyeli le gyengébb vetélytársait. Ezt nem egy ország szenved el, hanem az egész kontinens. A társadalom ilyen reagálása szerinte kissé dekadens latin kultúra védekezése a szerencsés, agilis, erősebb és egyuttal közönsége-sebb angolszász ellen. Katz véleménye az, hogy latin-amerikaiak gyengék, harcolni nem tudnak az Egyesült Államokkal, csak gyűlöletüket, elkeseredésüket és megvetésüket fejezhetik ki.

Az E. Á. nyílt beavatkozását többek között Panama példája mutatta. Az országot mint azóta is, elsősorban a csatorna miatt kísérték figyelemmel. Az országot állandóan szemmel tartotta a nemzetközi közvélemény, mert már a XIX. sz. óta tartós téma volt egy hajózható víziút. A leírásokban a fő helyet a csatorna foglalja el, az országról is ennek kapcsán tettek említést. A kérdés aktualitása a mai napig tart, mert a csatorna megépítése után rövidesen kiderült, hogy várható forgalomnak nem tud megfelelni, tehát újabb utvonalakról kell gondoskodni.

A Panamai Köztársaság az Egyesült Államok "védelme" alatt áll, amerikai mintájú törvényhozással, a gazdasági életet is az ő igényei szerint irányítják. Keserűen és iróniával írtak arról a cinizmusról, amellyel Theodore Rooseveltnél elszakította a területet kolumbiától, és megszervezte a "független" Panama kikiáltását. Az operett-ország azután mindenszerződést aláírt, amit gazdái diktáltak.

A panamai kaland nemcsak azt mutatta meg, hogy Amerika azt tehet, amit akar, hanem azt is, hogy a köztársaság megalakulásával nem zárult le a lakosság kálváriája.

Az építkezés szülte a "panamázás" fogalmát, utalván a csatorna építésének körülményeire. A munkálatok során többezer ember pusztult el., a lakosság az állandó szociális feszültség légkörében élt. A csatorna-övezet munkásai összehasonlíthatatlanul jobban éltek, mint a panamaiak. Ezzel a legjobb munkaerőt szívták el az országból. Csak az u.n. kiszolgáló ipar fejlődött, egyoldalúvá tette az amúgy sem szerencsés szerkezetű mezőgazdaságot és ipart.

Az E. Á. befolyásának másik jól látható jele a caudillismo támogatása volt. Kubát a két világháború között Machado és Batista neve fémjelezte. Cholnoky - nemcsak Kubáról, de a többi országról is - kissé irónikusan azt írja /12/, "1821-ben szakadtak el Spanyolországtól, eleinte képtelen felfordulás közt vajudtak, majd egyesültek, majd megint szétváltak." Ebben a helyzetben lépett színre az Egyesült Államok. A sziget 1898-ig a spanyoloké volt, az Unió segítségével vívta ki függetlenségét, "de nem ingyen". A néhány kis megmozdulást a hatalmas állam elnyomta. A szigetnek nemcsak stratégiai szerepe volt fontos, lakosság is kiváló földművelő. A cukor, és "világ legkitűnőbb dohányja" a legfontosabb termékei. Az amerikaiak kezdetben Machadot támogatták. Bukása után letartóztatták, a /kubai rendőrség kérésére/ mert visszaélésekkel vádolták. Machado minden haladó gondolkodású polgárt üldözött, többezer hazafit gyilkoltatott meg. A forradalom előtti Kuba jelképévé vált Batista szintén néhány sorban kapott méltatást. Mindössze annyit, hogy őrmesteri rangból emelkedett a kubai állam legnagyobb méltóságába.

Hiányosabbak az értesülések, de jól látták a caudillismot Dominika és Nicaragua esetében is. /13/ Dominikából egy népszavazási komédiáról tudósítottak, ahol a tornádó után elpusztott fővárost, Ciudad Trujillonak nevezték el, demonstrálva a bábelnök

személyi terrorját. Nicaragua esetében szintén az amerikaiaktól támogatott Somoza uralmáról írtak. A belső reformokat és valódi függetlenséget követelő Sandino tábornokot a diktátor kivégeztette.

Az idegen befolyással párosult gazdasági elmaradottság egyik riasztó példája Haiti volt. /14/. A rövid összefoglalásból egy torz társadalmi szerkezetű állam képe bontakozik ki, ahol az általános elv az: "Kopaszd meg a csirkét, de engedd kiabálni." Az ország eddig fontos termékeinek előállításá lehanyaglott, /kávé, cukor/ a fakitermelés csak kivitelre dolgozott. A közlekedés alig felelt meg a legelemibb követelményeknek. Az utak "afrikai állapotban" voltak. Az ország erjét a Domínikával folyó értelmetlen háborúk emésztették fel, eluralkodott a korrupció.

Az Egyesült Államok és az idegen befolyás nemcsak a közvetlen beavatkozásban mutatkozott meg, hanem azokban a háborúkban is döntő volt a szerepe, amelyeket ezek az országok vívtak egymással. A jó-szomszédság álerca mögött gyakran lapultak háborus tüzfészek, még az amerikai országok háborúi sem voltak mindig "amerikaiak", hanem európai és amerikai egymással rivalizáló tőkés vállalkozások mozgatták őket.

B/ Így volt ez az u.n. Chaco háború esetében is /15/. Az első hírek a háború kitörésének tényét közölték. A lapok gyanorosan írtak a Népszövetség / egyébként közismert / tehetetlenségéről. Ahogy az első hírekben olvassuk, alig néhány órával azután, hogy a Népszövetség tanácsának elnöke Briand békéltető táviratot intézett a konfliktusba keveredett dél-amerikai államok kormányaihoz, a szembenálló csapatok között megindult a nyílt ellenségeskedés. A háború célját ill. annak pontosan ismerték:

" A véres viszály a két állam határában lévő petróleumban gazdag területek miatt robbant ki." A harcoló felek egyike Bolivia. A hivatalos és a " forradelmi" kormány egymással ellentmondó intézkedésekkel növelte a zűrzavart. Siles elnököt a chacoi háború következtében lemondatták, utódai sűrűn váltogatták egymást. Silest egyébként az Egyesült Államoknak tett engedmények megadásával váldolták.

Az ellenfél Paraguay gazdaságilag elmaradott, monokultúrás gazdálkodású ország. / Akárcsak a XIX. sz-ban./ A termékek alig változtak, dohány, quebracho, maté termelése, kezdetleges állattenyésztés. A főváros itt is egészen más, mint a vidék. A Paranán tengei hajók is felhejőzhettek, ez mintegy kárpótolta az országot az elvesztett tengerpartért. Külön hangsúlyt kapott az, hogy Lopez-háború után rohamos ütemben nőtt a lakosság. Ezt a többi országnál jóval magasabb bevándorlási kvóta is elősegítette.

A Külügyi Szemle kifejtette, hogy területi viszály csak ürügy, a lényeg az olaj volt. Annyira nem a terület volt a fontos, hogy még maguk az érdekelt államok sem tudták pontosan, hogy hol húzódik a határ.

A Pánamerikai Konferencia és a Népszövetség vetették közbe magukat, de csődöt mondtak. Bolivia a Népszövetséghez fordult ugyan, de segítséget nem kapott. Neheztelt az kérdés megoldását az európai hatalmak taktikázása is. Egymás közötti hatalmi kérdéseket próbáltak megrendezni, nem a két dél-amerikai ország problémáit. A Népszövetség európai tagjait / a nagyhatalmakon kívül / nem foglalkoztatta különösebben a chacoi háború. A tárgyalások nem vezettek eredményre. Hosszu huzavona folyt a két ország között is, a megbeszélések többször újra elkezdődtek,

majd megakadtak. Még a háboru kezdetén is voltak kísérletek, a meg nem támadási szerződés megkötésére, de ezek sem vezettek eredményre, mert mindkét fél agresszív cselekményekkel vádolta a másikat.

Mi volt a vitás terület? Ezt a vidéket 1879-ben szabályozták. A Chaco Boreal déli fele Paraguay-é volt, az északi Bolíviáé; de az egyezményt egyik állam sem erősítette meg. 1887-ben és 1894-ben tervezetet készítettek a rendezésre, de a későbbi próbálkozások sem zárták le a vitát. 1907. és 18 között szinte évente kötöttek egyezményeket, azonban egyiknek a végrehajtására sem került sor. Közben a két állam között napirenden voltak a határvillongások és erőszakoskodások. 1928-ban a Pánamerikai Kongresszus sem tudta az ügyet elintézni. A két fél szempontjai: Bolíviának a Chaco Boreal birtoklása utat jelentene a hajózható Paraguay folyóhoz, sőt ennek közvetítésével a tengerhez. Paraguay viszont elképzelhetetlennek tartotta, hogy a hasonló nevű folyó jobb partja idegen hatalom kezében legyen. /Az ország már a háboru előtt is tett óvatos lépéseket a jobb part elfoglalására. Még 1852-ben a Pilcomayo folyót jelölték ki Paraguay és Argentina határául, de ez sem felelt meg./ A Chaco síkság északi része igazi senki földje volt. Kóborló indián törzsek tanyáztak rajta háborítatlanul, és ugyancsak megakadályoztak mindenféle betolakodást. A terület külön vicekapitányság volt, a rajta vezetett át az ut a másik tengerhez, a La Plata^{hoz}. A problémát a vasut megold^{ta} volna, erről azonban nem esett szó. Magáról a harcról mint a világ legborzelmásabb háborujáról emlékeztek meg. A két állam hadserege modern fegyverekkel harcolt. A hadseregeket jellemzi az alábbi idézet: „A légénység egy része a legrosszabbul felszerelt, rongyos, néha félmeztelen indián. A ruházat nagyon

hiányos, az élelmezés rossz, legtöbbször semmi." A háborúról Európába nagyon kevés hír érkezett, és ha jött is egynéhány távirat, megbízhatatlan volt. Az 1936-ig elhuzódó harcban mindkét fél teljes elkeseredettséggel harcolt. Paraguay kb. 50, Bolivia 70 ezer embert veszített. A harc Bolivia vereségével végződött. A vitás terület háromnegyed részét Paraguay kapta, de a háboru megmutatta az ország politikai és gazdasági gyengeségét. A békekötés csak 1938-ban történt meg, 10 év telt el az ellenségeskedések kirobbanása után. A fegyverszünet szerint mindkét ország 5000 főre szállította le a csapatok létszámát, a békeszerződés pedig a fegyverszünet megállapodásait bizonytalan időre meghosszabbította. A háboru, melyek idegen olajtársaságok érdekeiért vívtak megmutatta az Egyesült Államok erejét, ugyanakkor a Latin-amerikai országok kiszolgáltatottságát is.

4. A forradalom utáni Mexikó.

A legmeglepőbb ezekben a forradalomról szóló hírekben az, hogy nem az "igazi" mexikói forradalomról szólnak, /16/, hanem az utána következő periódusról. Francisco Pancho Villa tábornok, írja a lap, aki miatt az E. Á. hadserege bevonult Mexikóba, már 12 esztendeje halott, de a mexikói nép még mindig hisz benne. Villa leánya többszáz fenyegető levelet kapott, amelyekben ellenségei követelték, hogy takarodjon az országból. A legendás vezér emléke úgy tűnik, még mindig mozgósító erő lehetett.

Mindössze ennyi utalásról van tudomásom, a mexikói forradalomról szóló hírek között. Ez az ország már a porfiriato utolsó éveiben megkapta a "forradalmak örökös tüzfészke" címkét, és ennek jegyében foglalkoztak további történetével is. A Cardenast megelőző periódusból Calles elnök méltatása nagyobb mérvű. /17/ A cikkek azt ismételtetik, hogy a katólikus vallást és a lelkészeket üldözte: „Calles, Mexikó elnöke, akinek a katólikus vallás és a lelkészek ellen indított kegyetlen üldözése világszerte nagy felháborodást és elkeseredést keltettek.”

A hír célzatos beállítottsága, mert az már nincs benne, 1926-ban kitört az egyházi sztrájk, és az elnök az alkotmány értelmében valóban kiutasított 200 külföldi papot és szerzetest. Az egyházi személyek minden vallási tevékenység szolgáltatás megtagadták. Ekkor egyébként az is kiderült, hogy az indiánokra rákényszerített vallás mennyire felszínes volt, a régi szertartások korra elevenedtek fel. Az elnök másik vonásáról, demagógiájáról is esett szó. Calles könyvet írt, és az egész világ előtt igazolni kívánta Mexikó társadalmi, gazdasági és szociális viszonyainak megjavítására tett kísérleteit.

Lazaro Cardenas /1934-40./ elnökségét közvetlenül megelőző korszakra az elégedetlen és személyi ambícióktól fűtött tábornokok mozgalmái nyomták rá a bélyegüket. Ezek az irások nem többek pusztán információnál, mert az egymást sűrűn váltó elnökökről érkező hírekben meglehetősen nehezen lehetett eligazodni. Obregon és a többi elnök csak egy név, legfeljebb egy fénykép erejéig vált ismertsé. Cardenas elnökségéből az olaj államosításról szóló hírek érdemelték nagyobb figyelmet. /18/ Az elnök ujját mert huzni a hatalmas északi szomszéd: "Lazaro Cardenas Mexikó elnöke az amerikai és angol tulajdonban lévő mexikói olajtelepeket kényszer eljárással 100 ezer fontért állami kezelésbe vette. A lépésnek diplomáciai következményei lesznek." Ez azonban egyenlőre csak abban nyilvánult meg, hogy az amerikaiak tömegesen hagyták el az országot. A mexikói történelmet csak távolról szemlélők számára is világos volt, hogy az államosítás gazdasági jelentőségénél sokkal nagyobb volt politikai fontossága. Először használták fel nemzeti célokra az ország természeti kincseit, a termelés azután is zökkenők nélkül folytatódtott. Cardenas politikájának más eseményeiről nem voltak hírek, de emléke így is maradandó nyomot hagyott az olvasóban.

A társadalom ellentétei közül a bányászok mozgalmáról tudósítottak. A külföldi társaságok bányáiban éles összetűzés volt a vezetőség és a bányászok között. Az utóbbiak beszüntették a munkát. /18/ Hetek óta tartott már a sztrájk, amikor a bányászok elhatározták, hogy a 300 mérföldnyire fekvő fővárosba gyalogolnak tüntető felvonulásban, hogy az elnöktől a külföldi tőke kiutasítását követeljék. Cardenas - elődeivel ellentétben - nem lövetett a bányászokra, hanem támogatásáról biztosította őket.

5. Tudósítás a forradalmak és a diktatúrák földjéről.

A XX. sz-i történelem csak alig-alig van jelen az államokról szóló írásokban. Latin-Amerika mint a puccsok földje valószínűleg ekkor rögződött az emberek tudatában. A forrás, a híranyag a sokszor bonyolult eseményekben pontosan tájékozódni nem tudó tudósítók írásai alapján történt. Ők pedig - csekély kivételtől eltekintve - átvették a latin-amerikai szóhasználatot. Ez pedig minden puccsot, tisztí összeesküvést, vagy hatalomátvételi kísérletet "forradalom"-nak nevezett. Ez a szó tehát gyűjtő fogalommá vált, amivel a demagóg vezetők bőven éltek. A gyors hatalomátvétel okai, annak mozgó rugói nem derültek ki, a lefolyt eseményekről szóló tudósítások pedig csak megerősítették a "puccsok földje" tudatát. Az egyes országokban emellett a diktatúrák különféle változatait is szemlélhették. Formailag független államokról volt szó, de ezek nem sokban különböztek az amerikaiakat nyíltan kiszolgáló országoktól. A képet az is torzította, hogy nem elemezték azokat a problémákat, amelyek okozói voltak ezeknek a diktatúráknak.

Bangha Béla Braziliában járva /19/ rövid utalást tett a polgárháborúra. / A 30-as években vagyunk./ Majd részletes fejtegetésekbe bocsátkozott a spanyol és portugál nép közötti vérmérsékleti, jellembeli különbségekről. " A latin népek hollandusairól " csupa szépen hangzó, de meglehetősen üres megállapítást tett, három lényeges vonást hangsúlyozva: Csendesség, szorgalom, vallásosság.

A történelemről csak annyi a mondanivalója, hogy Epitacio Pessoa elnök visszavonta császári család száműzetési rendeletét. Úgyanilyen szüksévu hirt közökt az egyik hetilap cikke is./20/

Érdemes röviden emlékeztetni arra, hogy a császári Brazília és a megelőző idők mennyivel több helyet kaptak.

Kolumbiáról főleg Cholnoky Jenő tájékoztatót. /21/. Az országtörténetének főbb állomásai: Miután az ország a granadai alkirályság része volt, a függetlenség kivívása után belviszályok dultak. A legnevezetesebb esemény Panama elszakítása volt 1903-ban. Határai még akkor sem voltak biztosak. Cholnoky leginkább a gazdaságföldrajzi szempontokat vette figyelembe, azt írta, hogy az ország európai viszonyok között 100 millió embert is el tudna tartani. A lehetőségek mögött viszont messze elmarad a valóság. Kolumbia gazdasági helyzete siralmas; a föld nagyrésze műveletlen, a piacot megbénítja az utak, vasutak hiánya, az indiánokat embertelen módszerekkel kényszerítik kaucsuk termelésre. Ellentét van az európai főváros ~~éss~~^a kezdetleges körülményekkel bajló-
dó vidék között.

Peruról szintén R. Katz készített feljegyzéseket. Személy szerint jó véleménye van az elnökről / Leguia /, mert béke, biztonság van az országban. Az elnök szigorúan és igazságosan intézi az ország ügyeit. Azt is megírta viszont, hogy az utcán az emberek arról beszéltek, hogy az önzetlen államfő 100 milliót sikerasztott, korrump az egész családja, miniszterei gazemberek.

Nem sokkal jobb a helyzet a szomszédos Venezuelában sem, ahol Vicente Gómez az elnök. /23/. Miután elődjét száműzte az országból " korlátlan önkényuralmat gyakorol." Naiv az a megjegyzés, hogy diktátorága pénzügyi szempontból javára vált az országnak. Valójában a zsufolt börtönök, az emigránsok nagy száma, a korrupció és az egyéni harácsolás jellemezte az országot. Modernizálását sem a diktátornak köszönhetőe, mert az ^{NLU} olajtermelés fellendülésének következménye volt.

Argentínáról az értesülések nem jobbak, nem rosszabbak az előzőeknél. /24/. Argentína békés ország volt, szomszédaihoz, Paraguayhoz és Bolíviához hasonlítva. Itt viszont bőven volt alkalom az országgal foglalkozóknak szemlélni a "nemzeti forradalom" különféle változatait. A módszer is ugyan-az. Az új államfő, miután "vaskézzel", vagy "erős kézzel" irányítja az államot uralma a legközelebbi hasonló megmozdulásig tart. A példa Hippolito Yrigóyen /1920-30./, akit Uriburu tábornok bukattott meg. Elnökségét érdemben nem méltatták, csak annyit közöltek róla, hogy kétségbeesett kísérletet tett a hatalom meg és visszaszerzésére.

Chilében az 1925-ös alkotmány az elnököt diktátori hatalommal ruházta fel. Amint megtudunk, az Ibáñez korszak végéről szól. /25/. Az elnök 1927-ben vette át a hatalmat, és az 1931-ben tetőző gazdasági válság miatt bukott meg. Elnöksége alatt rohamosan emelkedtek a külföldi tőkebefektetések. Az ország gazdasági életét a salétrom világpiaci árának ingadozása jelentősen befolyásolta.

Uruguaynak, a legkisebb dél-amerikai államnak XX. sz.-i, de korábbi történetét is abban foglalták össze, hogy mióta a spanyol uralom alól felszabadult Argentina és Brazília között valószínűságos ütköző állam. Viharos történelme is javarészt ennek volt köszönhető. Államférfiai közül csak az 1811-ben függetlenségi harc élére álló Artigas nevét említették meg. Személyéről csak annyit tudhatunk meg, hogy "mélyen vallásos, katolikus ember volt." /26/. Banghánál erős torzítást jelent a katolicizmushoz való viszonya, minden, bármennyire óvatos intézkedést is elítélt, ami szerinte az egyház jogait csorbíthatta.

6. Latin-Amerika gazdasági élete, ahogy a kortársak látták.

Már a politikai történeti tárgyu fejezetekben utaltak az írók a politikai életet is meghatározó gazdasági problémákra.

Latin-Amerikában számolni kellett bizonyos gazdaságföldrajzi adottságokkal is: Gyér népesség, feltáratlan területek, az őserdők földrésznyi takarója, az Andesek kedvezőtlen fekvése, a folyók hajózhatóságának hiánya. Nem kis jelentősége volt a Panama-csatornának. Kereskedelem megnövekedése kihatott az ipar és a mezőgazdaság termelésének összetételére, növelte a déli földrész fontosságát. A gazdasági fejlődés akadálya volt a közlekedés rendezetlensége. Braziliában pl. a 20-án években is 3 féle nyomtávu vasut volt, ezeknek összeköttetését egymással még nem oldották meg. Az utak állapota sem volt vigasztalóbb, autósztádák váltakoztak bekötő utakkal, a folyami hajózást a vizesések, sélők akadályozták. A repülés abban az időben még gyermekcipőben járt.

A külföldi tőkének többek között szerepe volt az országok jellegzetes gazdasági képének kialakításában. Monokulturális gazdálkodás, kiaknázatlan bányakincsek és a idegen tőkének kiszolgáltatott ipari termelés volt a jellemző. A föld kihasználásának egyik példája Brazília, ahol az ország lakói nem tudják, mit rejt a föld mélye, ahol pedig tudják, annak 1 %-a sincs kihasználva. A

A/ A mezőgazdaság.

Latin-Amerikát gazdag ipara és mérhetetlen ásványkincsei ellenére is mezőgazdasági jellegűnek tekintették. Amit a mezőgazdaságról megtudhatunk, az inkább leíró jellegű, állásfoglalás viszonylag kevés. A mezőgazdasági termelésről szóló hírek között a világpiacon különösképpen ismert termékek: kávé, banán

gyapot voltak ismereteseek, valamint az argentin marhatenyésztés és husfeldolgozás. Ez a kép tartalmazott valódi értékeket is, de az árucikkek számát a köztudatban nagyon leszűkítette. Igaz viszont az is, hogy a mezőgazdaságban ezek a termékek uralkodók voltak. Összefüggő, elemzés nem született.

A mezőgazdaságról és általában a gazdasági fejlődésről szerzett információk a kapitalizmust tartják - számos hibája és az 1929-33-as világgazdasági válság ellenére - a legmegfelelőbb gazdasági formának. Balla Antal /27/ kijelentette, hogy a kapitalizmusnak megvolt már az ellenzéke a század elején is, de az nem akadályozta meg általános elterjedését: " Az utolsó másfél évtizedben azonban nagyon kikezdi a kritika. Sok új tan, eszme, tervezet kóvályog, mint a tervgazdálkodás, az új rendiség eszménye; az erősebb állami beavatkozás követelése közben három nagy ország: Oroszország, Olaszország, Németország nyíltan szembe fordultak az individualistákkal, a kapitalisztikus termelési módszerrel. Az első áttért a kommunizmusnak nevezett államkapitalizmusra, Olaszország és Németország pedig állami felügyelet alá helyezte az egész gazdasági termelést."

Ez a felfogás az államkapitalista gazdaság fogalma alatt mind az olasz és német fasizmus gazdaságpolitikáját, mind a tervgazdálkodást közös nevezőre hozta, az állami beavatkozás azonossága alapján.

A tervgazdálkodást Balla elveti, mert az szükségképpen az államhatalom megnövekedésével és a gazdasági erők guzsbakötésével jár együtt. Marad ez u-nn- liberális kapitalizmus, vagyis a hagyományos imperialista gazdaságpolitika.

Latin-Amerika az óriási nagybirtokok hazája. Az adatok szerint /28/ pl Chilében 600, egyenként 24 500 holdnál nagyobb

fermot találunk, Braziliában akad olyan mammut¹ birtok, ami nagyobb Anglia területénél. Argentínában a művelés alatt álló földből 1000 hektárnál több volt 150 gazdálkodó kezén, míg 10 hektárt művelt meg 8300 birtokos. A főbb birtoktipusokat a nagy, középirtokban és a gyarmatosító társaságok által kezelt földek kategóriájában határozták meg. Ez utóbbiról részletesebb leírást nem adtak. Boliviában az u.n. közbirtok még az inkák korából maradt meg. Törzsi, vagy nemzetiségi tulajdonban lévő földeket jelentett. A közbirtok nemcsak Boliviában volt jellemző, más országokban, így Peruban is, rendelkeztek az indiánok közös használatu földdel.

A monokulturák közül a kávé emelkedett ki. Az arab "kahvah" megtartóztat jelentésű szóból nyerte elnevezését.

1710-ben nőtt fel az első kávécsereje Parában, onnam terjedt szét a *coffea arabica* egész Braziliában. Először Rio tartományban honosodott meg, ott állították fel az ország első kávékamaráját. A fejlődés később sem lassult, így lett Brazília a világ első kávé termelő országává. Hamarosan a gazdasági élet legfontosabb tételévé a kávé vált. Az akkor még szinte egyedárut csak itt lehetett beszerezni. "A kávé portugálul beszél." Ez volt a hőkorszak egyik jelmondata. Találónak tartom azt a megállapítást, ami úgy szól, hogy a kávé nem Braziliában, hanem felette uralkodik. /29/. A továbbiakban a kávémonopolium állammá vált az államban. Sao Paulo és Santos neki köszönhatték gyors fejlődésüket. A rohamosan kibontakozó tengeri kereskedelem legalább is részben a kávé miatt lendült fel.

Az országgal foglalkozó irások szerzői jól látták a kávé jelentőségét a gazdasági életben. Molnár Gábor azt írja: /30/

"Brazília gazdasági életének alfája és omegája; mindennek az alapja, mert a teljes Brazília kivitel 40%-át adja. A kávétermelésben Brazília első helyen áll a világon, s hogy milyen mértékben, arra jellemző, hogy az utánnak következő kávétermelő állam, Kolumbia Brazília kávétermelésének mintegy 14-15 %-át éri el." A kávé térhódítására jellemző, hogy pl. São Paulo, Minas Geraes államokban a megművelt föld 94 %-a kávécserjével van beültetve. Nemcsak azt látták a kortárs írók helyesen, hogy a gyors világpiaci siker torzította el a mezőgazdaság szerkezetét, hanem azt is, hogy az ország egész gazdasági életét kiszolgáltatta a világpiac ingadozásainak.

A magyar szerző véleményét teszi teljesebbé egy német utleírő a kávé áringadozásait vizsgáló adatokkal. 1883-ban következett be az első árzuhanás. São Paulo nagy árakra rendezkedett be, de nem kapta meg. 1883-ban megbukott a rabszolgaság, 1889-ben Brazília köztársaság lett, a tartományok önálló államnyákká alakultak. A termelés költségei felszöktek. A fazendások a csőd szélére jutottak, a piacokon felborult a rend. Ekkor vált São Paulo Brazília "kincses kamrájává."

A kávé további története szemléletesen mutatja a monokultúra kórtüneteit. A világpiaci kínálat miatt elbizakodott fazendások a törvényeket kijátszva egyre újabb és újabb területeket telepítettek be, és nem látták előre, hogy pár évre rá minden új kávécserje a romlásukat sietteit. 1900-ban bukkant fel először a dus aratás réme. A bő termés leszorította az árakat, a csekély ár fölfalta a nyereséget. Az ültetvények pusztulni kezdtek. 1935-től a kiöregedő kávéültetvényeket nem pótolták, hanem gyespotföldekké alakították át. Ennek ellenére Brazília tul

sulyban maradt a kávétermelésben, bár mint Zweig rámutatott /32/, a kávé árának minden zuhanása magával rántja a milreist. A kávé utja a gazdasági válság idején érte el egyik fontos állomását. A közvélemény együtt érző iróniával fogadta a Braziliából érkező híreket. /33/. A száraz, helyenként irónikus hangú írások mögött egy ország tragédiája húzódott meg: a jó termés vált átokká. 20 év óta nem volt olyan jó termés, mint az 1931-es esztendőben. Megírták azt, hogy a feleslegessé vált kávé-tömeggel az egész világ 3 esztendőre el lenne látva, a Braziliák azonban Santos kikötőjében hajórakományszámra süllyesztették a tengerbe a felesleges kávé. A vasutakon hónapokig kávéfűtéssel futottak a vonatok. Beszámoltak arról is, hogy a kávébrikettből világítógázt gyártottak, sőt felhasználták szappan, olaj, glicerín, koffein készítésére. Állítólag a kávéból készült szappan sokkal tisztább volt az egyéb szappanoknál. Megállapításukat abban foglalták össze, hogy a brazil kávéfelfszívta a gazdasági válság, Európa szegénysége, az európai emberek fogyasztó képességének csökkenése, az európai munkanélküliség. Nem titkolt keserűséggel kommentálja az ujság a kávé elpusztítását: " Ma sem érti senki, hogy miért kell Braziliában a tengerbe önteni a kávé, amikor a világ másik táján éheznek az emberek, gyerekek, akik szívesen innák a kávé, ha kapnának.

A világválság után, noha mérsékeltebb ütemben tovább folytatódott a termelés, és a gazdasági élet vezető ága maradt.

Nemcsak Braziliában volt ilyen fontos a kávétermelés, elterjedt a többi országban is. Cholnoky szerint /34/ Guatemalában az ország gazdaságának legfontosabb forrása. Az Egyesült Államokban 1928-ban mintegy 21 millió dollár értékű kivitele

a lehenyatlott termelés is az összes 75 %-a. A többi kiviteli cikk: állati bőr, prémek, fa, banán és kaucsuk együttesen is csak 25 %.

A többi közép-amerikai államban is hasonló volt a helyzet. Salvadorban a mezőgazdasági termelés 80 %-át tette ki a kávé, de ez már a csökkentett földterület miatt kialakult arány. A kávé a másik, eredetileg elterjedtebb növényt, az indigót is teljesen kiszorította. Costa Ricában a kávé és a banán együttesen alkoták az országra jellemző monokulturát.

A kávéhoz hasonló karriert futott be a gumi alapanyaga, a kaucsuk is. Az indiánok játékszerként használták, hosszúideig érdektelen anyag volt. Mint annyiszor, most is egy tőlük független ipari cikk feltalálása indította el a gumi iránti érdeklődést. Az Egyesült Államokban rohamosan terjedő autógyártáshoz szükség volt a gumira, a nyersanyagot pedig főleg Braziliából szerezték be. Rideg, embertelen üzleti vállalkozás volt a gumi-termelés. Nem létesítettek külön ültetvényeket, hanem az őserdőkben szabadon növekvő fákat csapolták, és csak az elpusztultakat pótolták. Az üzleti jövedelmezőséget mutatja, hogy Ford Braziliában hatalmas dollárbefektetéssel és nagy technikai apparátussal látott hozzá egy angol mintájú ültetvény betelepítéséhez. Célja a nagytömegű nyersanyag előállítása volt. Magyar alkalmazottja szomorú képet festett a kísérletről. %35/ Ford egy darabon kiirtatta az őserdőt, és csemetéket telepített. A felégett őserdő azonban nem pusztult el, gyökerei épek maradtak, és az első trópusi zivatar után újjáéledtek: " Az itteni elgondolás az első perctől kezdve hibás. Fáj a lelkem a 10 és 100ezer sátnya gumicsemetéért, a balesetet szenvedettekért, a kis trópusi kórházban meghaltakért, mert a hiába való küzdelemmel

létesített ültetvényen csaknem minden héten van 2-3 halott. Csak a temető gyarapodik." A kísérletek nem vezettek eredményre, végül Ford vállalkozását felszámolta; de ettől függetlenül is bealkonyodott a gumikorszaknak. Az 1870-ben kicsempésztett gumi-magvakat az angol gyarmatokon /Malajzia/ elültették, és hamarosan veszedelmes versenytársai lettek a latin-amerikai guminak, majd véglegesen kiszorították a brazil gumit a világpiacról.

Az egyes országok mezőgazdaságáról elég szórványosak az információk. Mexikó mezőgazdaságáról nem mond újat az a közlés, hogy a kukorica a legfontosabb termék. Ebből nagyobb értéket produkált az ország, mint bármely másból, még a bányászatot is beleértve. A kukorica mellett a cukornád kezdetleges megmunkálása és a rossz utak az okai, hogy nagyobb mértékű export nem fejlődhetett ki./36/

Brazília első jelentős terméke a cukor volt. /37/ A leírás szerint a cukornádat 1532-ben Sao Vicentében telepítették először a portugálok. A mézet is, a cukrot is eleinte csak kis mennyiségben termelték, és élvezeti cikknek minősítették. Később tértek rá a nagyobb mennyiség gyártására. A trópusi éghajlat kedvezett a növénynek. A gyors sikerhez hozzájárultak a nád szerencsés tulajdonságai is: Az aratás után mindig újból kihajt, nem igényes, és ültetést követő 20-30 évig terem. A cukornád gyors elterjedését elősegítette az a körülmény, hogy rendkívül egyszerű gépekkel lehetett a nád cukortartalmát kivonni. Fokozta a termelő kedvet a kezdetben hallatlanul magas világpiaci ár is. Csak a napóleoni háborúk idején a gazdasági blokád következtében sorvadt el a cukorgyártás.

Wild Lajos /38/ megfigyelte, hogy a brazil cukorgyártás le hanyatlásában az Egyesült Államoknak is nagy szerepe volt.

Kubában amerikai méretű termelésbe és gyártásba kezdett, ami a brazil cukoripar csődjéhez vezetett 1913-ban. Ezután a megmaradt cukornádat pálinka készítésére használták. A cukornádtermelés lehanyatlásának okát a külföldi megfigyelő a gyors gépesítésben látta: "Egyetlen gőzgép Liverpoolban vagy Manchesterben egy tucat munkással többet végez most, mint száz és nemso-kára akár ezer rabszolga ugyanannyi idő alatt." /39/ Ahogy a leírások utaltak rá, a brazil gazdaság a termékek válogatásával, ill. változatosabbá tételével megpróbálta a világpiacnak tulságosan kiszolgáltató gazdaságát szilárdabbá tenni. Brazília nagyobb méretű gépesítésbe nem kezdett, inkább ragaszkodott a már meglévő rabszolgákhoz.

A kakaótermelés volt az egyik ilyen lehetőség addig, amíg az afrikai Aranypart, a nagy versenytárs nem jelentkezett. Itt is érvényesült egy sajátos belső munkamegosztás. Bahia állam termelte az ország kakaójának 95-98 %-át.

A gyapot őshonos volt Braziliában. /40/ Vadon nőtt az Amazonas őseréiben. Igazi nagykereskedelmi árucikké csak a fonógép feltalásakor, 1770-ben vált. A XIX. sz. második felében már az összes kivitel fele az algodónra esik. Jellemző, hogy a vál-ságos időkben, amikor a kávétermelés szinte teljesen lecsökkent, az államok egyrésze újra rátért a gyapottermelésre.

A mezőgazdasági termelés ilyen jellege mellett a rabszolga nélkülözhetetlen volt. Szintén Zweig írja, hogy legalább 3 millió rabszolgát vittek be az országba, ennyi esett Braziliára, abból a 10 milliónyi embertömegből, amelyet az Újvilág rabolt el a kifosztott és elnéptelenedett Afrikából. A néger rabszolga ára 50-300 milreis, az indiáné 4-70. / Jól mutatja az ár a néger

munkaerő értékét./

A lakosság táplálkozása szempontjából is komoly jelentősége volt a szarvasmarha tenyésztésnek. /41/ Különösen az északi fennsík füves pusztáin voltak hatalmasak ezek a lehetőségek. Ezeket viszont nem használták ki kellőképpen. A szarvasmarhát csak Brazília legdélibb részein tenyésztették: Rio Grande do Sul államban élt az összállomány 25 %-a. Érdekes az az összehasonlítás, amiből megtudhatjuk pl., hogy Braziliában a 40 millió lakosra 99 mill., Argentina 16 mill. lakosára 105 millió szarvasmarhah jut. Kritikai észrevételük szerint Brazília egész területén megvannak az állattenyésztés feltételei, de mint őstermelési ág eléggé elhanyagolt, a termelés csökkent. Egyedül a fagyasztott húst előállító ipar fejlődött valamit.

Az argentin mezőgazdaságról írottak középpontjában a pampa áll: " Gyér, aszott fű ez, melyen mélabusan, nagy álldogálások és gyors vágatások közepette tipródik az állatállomány. Csak arra jó, hogy az állat éhen ne pusztuljon, hogy felnövekedjen, szaporodjék, és sokat nem érő, de mérhetetlen farkaival ingyen népesítse be Argentina néptelen, mérhetetlen nagy pusztáit." /42/ A pampákon a 100 ezer holdas birtokok szélén egy-egy kis kastély, egy intézői lakás, és földbefurt cselédlakások jelentik a gazdaságot.

Az argentin mezőgazdaságban szinte kizárólag csak a lehetőséget látták meg. /43/ A lehetőség adott volt, de a művelési színvonal még sok kívánnivalót hagyott maga után. Még a trágyázás sem volt mindenütt ismert.

Uruguayban, a 2 milliós lélekszámú országban 62 milliónál több volt a juh. Így az ország ipara és mezőgazdasága egyaránt

a gyapjutermelésben merült ki. /44/ A kivitel 80 %-át az Egyesült Államok vásárolta meg.

Paraguay mezőgazdaságáról /45/ a matéteaával kapcsolatban irtak. Az ismertetés a tea előállításáról szólt. Az italt gyógyteának is használták, nemcsak élvezeti cikk volt.

B/ Az iparban az első helyet Venezuela révén az olaj foglalta el. Amig az első világháború végén a kőolajtermelés 50 ezer tonna volt, addig 1939-ben már 30 millió. Ennek az óriási mennyiségnek a 90 %-át az Egyesült Államok vette meg. Az olajjal kapcsolatos másik hír szerint Mexikó új olajkikötők építésével próbált meg részesedni a haszonból. Santa Cruzt, a nyugati kikötőt úgy alakították át, hogy 20 ezer tonnás olajszállító hajók is kiköthessenek benne. /47/

Az olaj után a második helyen a guanó állt. /48/ Felhasználását először Humboldt ismertette. 1846-ban az Egyesült Államokban meglepő eredményeket értek el vele. és rávetették magukat a kitermelésére. Kihangsúlyozták azt a jellemző ténytet, hogy a guanót nem a hazai mezőgazdaság fejlesztésére használták fel, hanem Angliában, Japánban alkalmazták.

A korabeli érdeklődés előszeretettel fordult a különleges, vagy jellegzetes iparágak felé. Ilyen volt az ún. babérrum /49/ előállítása. Egy cserjefajta borszerű leveleiből párolással és szesz hozzáadásával különleges szmátu rumot készítettek. Hasonló színes leírást olvashatunk a panama-kalap előállításáról is. Nevével ellentétben Ecuadorban állították elő, és hozták piacra, busás jövedelmet hozott a gyártóknak. Ugyanitt van egy pársoros hír arról, hogy Közép-Amerika bányászata nagyon lehanyatlott, csak Panamában van csekély aranybányászat.

Az iparról szóló másik részt a mult leírása alkotja, a hősi korszakok elbeszélése. Brazília u.n. gyémánt korszakát több szerző ismertette. /50/ A szemlélet erősen romantikus. A figyelem elsősorban az egzotikus vonásokra irányult. Hasonlóan romantikus, és bizonyos fokig nosztalgikus is a régi bányászvárosoknak, Villa Ricának és Ouro Preto-nak története. A legendákat is tartalmazó leírások inkább az emberi jellem történetéhez szolgálnak adatokkal. Zweig azt írja: "Egyszeri, meg nem ismétlődő kaland volt az egész. Sehol a Földkerekségen nem terem annyi arany, mint itt a XVIII. sz.-ban, ennyire a felszínen; 1791-ben berendezett olvasztóba kellett beszolgáltatni az aranyat, hogy ott a kormány a neki törvényben biztosított hányadot, az aranyelet egyötödét mindjárt levonhassa." Az aranybányászat annyira mohó, rendszertelen volt, hogy 50 év alatt a készlet teljesen kimerült. Zweig helyesen foglalta össze Brazília gazdaságának történetét: "Brazília gazdaságának történetét meglepő átszervezések jellemezték, úgy, hogy a folyamat még drámaibb, mint politikai története. Ugyyszólván minden század más-más gazdasági jelleget ért meg, és ennek a drámának minden fölvonása más-más címet viselt, hol az arany, hol a cukor, a kávé, gumi, fa körül peregnek az események." A bányászat áll a perui gazdaság középpontjában. /51/ Kivitelének legnagyobb tételét a kibányászott ásványok jelentették. Tehát nem az ország gazdasági életét, iparát fejlesztették, hanem a külkereskedelem mérlegét próbálták meg javítani.

C/ A gazdasági élet többi ágazata.

A gazdasági élet nagyobb mértékű fellendülésének egyik akadálya a közlekedés állapota volt. Még azokon a helyeken is, ahol a gazdasági szükségszerűség miatt létfontosságú volt a vasut-
építés, nagy nehézségekbe ütközött az új pályák lefektetése, de még a régiak fenntartása is. Pl. a perui Arica-La Paz -i vasut-
vonal 4150 méter magasságban vág neki a hágónak, de eléri a 4775 méter magasságot is. A második legmagasabb és legdrágább vasut a Chilét Argentínával összekötő pálya volt. /52/ Még ott is, ahol ezek az akadályok nem álltak fenn, lassan haladt a köz-
lekedés kiépülése. Brazília első vasutja is csak 1852 - 1856 kö-
zött épült ki. A fenti cikkek azt is megírták, hogy nem csoda, ha elég gyér a vasuthálózat, hiszen minden kilométeren valóság-
os mérnöki mesterműveket kell végrehajtani. A technikai lelemé-
nyességnek olyan példáit kell produkálni, ami önmagában is meg-
magyarázza a vasutvonalak ritkaságát.

Bangha Béla figyelte meg /53/, hogy a sokféle, egymással versengő vasuti társaság között elég nehéz eligazodni, s nehéz az egyik társaság vonaláról a másikkal összeköttetést találni. Az utazókkal nem törődnek, a társaság haszna a fő. A társaságok érdekei akadályozták meg több vasutvonal felépülését is. Ilyen volt a Brazília és a Paraguay közötti vasut tervezete. Közvet-
len összeköttetést jelentett volna a tengerparttal. A patagóni-
ai vasut ügye hasonló volt, azért említették meg, mert a munká-
latok vezetője magyar mérnök volt. Az egyes országok közötti különbségek jól érzékelteti az az adat, hogy Argentínában volt az összes vasut 60 %-a. /55/

A vízi közlekedés a legnagyobb jelentőségre Braziliában tett szert.

Fontosabb közlekedési ág volt a vasutnál a vizesések, sellők ellenére is. A folyami hajózás főként az Amazonason bonyolódott le. A hajózási törvényt I. Pedro hozta, /56/ előnyt biztosítva a folyami teher és személyszállításnak. A braziliaiak bőségesen éltek is a lehetőséggel. Amíg a légi közlekedés gyetrakciójában járt, a vízi közlekedés fontossága növekedett. A folyami hajózás fejlesztése mellett a tengeri kikötők építésével próbálták meg a közlekedést javítani. /57/ Nicaraguában létesítettek egy új kikötőt, azzal a szándékkal, hogy az ország forgalmának tulnyomó részét itt bonyolítsák le. Francia Guayanában 21 millió frank befektetéssel akarták megjavítani a közlekedést. Ebben a tengeri kikötők fejlesztése megelőzte a szárazföldi utak megjavítására tett erőfeszítéseket. A gazdasági élet fellendítése volt a célja a venezuelai olajkikötők megépítésének is. A kikötőt az ország belsejével villamós vasut kötötte össze.

7. A társadalom.

Latin-Amerikát már a hódításokat megelőzően is számtalan indián nép lakta, a spanyolok berendezkedése után pedig további színekkel gazdagodott az eddig is tarka emberföldrajzi kép. A fehér hódítók után a rabszolgaként behurcolt négerek jelentettek újabb szint. A nagymértékű keveredés ellenére is sajátos rangsor alakult ki.

A későbbiekben a bevándorlás tovább bonyolította a helyzetet. Sokféle, sok országból jött és különböző társadalmi berendezéshez szokott, más-más előítéletekkel érkező nép együttélését kívánta meg. A beolvadás és az önálló nemzetiségi élet vágya újabb problémát jelentett, hiszen a bevándorlók érdeke a legteljesebb alkalmazkodás volt, még az anyaországok kormányai nemegyszer, hogy befolyásukat megtartsák, a beolvadást iskolák, kulturális támogatás révén igyekeztek megakadályozni. Az egységes nép létrejöttében a legfontosabb erő a nyelv volt. A bevándorlás a ritka lakosság miatt különlegesen fontos volt, noha az egyes országok lakossága még így sem érte el a kívánt szintet. A népesség egyenetlenül oszlott meg, a fő- és nagyvárosokba tömörült a többség. Ez a jelenség már átvezet a következő kérdéshez, a városiasodáshoz.

A/ A városiasodás.

Nagyon széles skálán mozognak a latin-amerikai városokról szóló tudósítások. Óriási, rohamosan fejlődő nagybárosok mellett álmos, időtlenségbe süllyedt kisvárosok vannak. Ezeket a hatalom, a hirtelen fellendülő gazdasági konjunktúra, az arany és gyémántbányászat, vagy a józan tervezés hozott létre.

A legtöbbet Rio de Janeiróról, Brazilia fővárosáról írtak /58/. A város természeti szépsége és a romantikus múlt együttesen tették vonzóvá az utazók előtt. Vonzotta az írókat a város hihetetlen dinamizmusa is. Rövid idő alatt nőtte ki magát a világ egyik legszebb, legnagyobb városává. A város ugyanakkor felébresztette az utazók egy részében a császári család iránti nosztalgiát. Brazilia fővárosát a latinság legszebb megnyilvánulásának tartották.

Tökéletes ellentéte Rionak Buenos Aires /58/. A latin mentalitástól idegen, amerikanizált, egyhangu, túlfeszített ritmusu nagyváros. Hoffman a várost kis New Yorknak, a sietség és a hajsza városának nevezte. Felhőkarcolók szomszédságában földbehúppant, fölszintes kis házak szegyenkeznek. A márvánnyal, vagy más drága anyaggal burkolt paloták mögött hullámos bádogból összetákolt, emberhez nem méltó viskók vannak. Az utcanevek mind tábornokok és történelmi csaták emlékét viselik. A leírások szóltak a város kettős arculatáról: Nappal szinte végletekig fokozott forgalom, éjszaka fényárban uszó utcák és terek szinpadiassága. Külön jellegzetessége a városnak Nyisztor szerint az, hogy itt szakképesítésről és kontárságról szóló törvények nincsenek, talán még papíron sem.

Az amerikanizáltság másik formáját Havanna mutatta. A 30-as évek kubai fővárosa egy szegény, elmaradott ország fényes központja volt. Pásztor Árpád /60/ azt írja róla: Pénz van töméntelen, így Kuba a külföldi vállalkozások kincses bányája volt. Havanna drágább, mint New York, drágább, mint Budapest; és csak itt alkothat az ember magának fogalmat arról a drágaságról, amely a trópusok nagyvárosaiban, Rioben, B. Airesben

vagy Valparaisóban uralkodik. Európának megfizethetetlen, az idevalók pedig semmibe sem veszik.

Jóval kevesebb irás található a többi fővárosról. A vidéki brazil városok is nagyobb sulyt kaptak, mint pl. La Paz /61/. Csak páratlanul szép természeti fékvéséről jegyezték meg. A hivatalos főváros, az isten háta mögötti Sucre szinte sehol sem fordul elő. A beszámolók mindössze a főváros névének megemlítésére szoritkoztak. Mexikóvárosról /62/ Cholno-ky csak annyit jegyzett meg, hogy a katedrális Huitzilāpochtli templomának romjaira építették. A modern városban is a régi azték város romjait és indiánok dicsőségének nyomát kereste. Alig néhány sorban emlékeztek meg Santiagóról /63/. Hogy milyen valójában a chilei főváros, a leírásból nem derült ki. A gyakori földrengések miatt a házakat alacsonyabbra kellett építeni. A főváros sokkal kevésbé központ, mint Valparaiso kikötőváros.

A fővárosok után a legtöbb figyelmet Brazília két nagyvárosának, Sao Paulonak és Santosnak szenteltek.

Santos /64/ poros, rendetlen, hosszú, piszkos földszintes házakkal szegélyezett utcáival lehangelő látvány. A város tulajdonképpen, minden báj nélküli. Tervezésében pusztán a célszerűséget tartották szem előtt. Nevét a kávé tette híressé: "Ennek a lázában és varázsában él itt minden és mindenki. A kikötő csak azért nagy, hatalmas és büszke, mert a világ kávéfogyasztásának 4/5 részét innen indítják utnak. Santos életét a kávé nélkül el sem lehetne képzelni. A munkásoknak ez ad kenyeret, a kereskedőknek és spekulánsoknak bőrzét." -írja Nyisztor Zoltán.

Az utleírásokban éppen Santos kapcsán fogalmazódik meg az a mérce, amivel az európaiak a dél-amerikai nagyvárosokat

szemlélték. Ez pedig a természettel harmonizáló, forgalmas, élénk, de nem erőltetett ritmusu nagyváros. Ehhez az eszményhez leginkább Porto Alegre /65/ áll közel. Elég nagy ahhoz, hogy "proletariátusa ne legyen a szó nyomorgó értelmében", s még nem elég kicsi, hogy a kisvárosok kényelmetlen, egymás gyomrába látó ellenőrzése zavarhatná az életet.

A városeszményhez közelálló város Sao Paulo is. /66/ Annak ellenére, hogy óriási mértékű építkezések miatt a város állandóan feldult. A másik ok, ami miatt az érdeklődés középpontjában állt, a Brazil állam létrejöttével kapcsolatos. Az ismert történetek romantikus színben tüntették fel Dom Pedrót, a brazil függetlenségi mozgalom jelképévé emelték. A város ideához közel áll a szép, élénk Belém, /67/ és Bahia /68/, a régi főváros is.

A kisvárosokról már kevesebb írás tudósított. A főváros és az ipari nagyvárosok nem annyira jellemzők az országra, mint a kis települések. A nagyvárosok kozmopolita légköre más képet mutat, és másképpen mutatja az országot és a népet, mint a kisvárosok lakói.

Cholnoky Jenő /69/ festett szemléletes képet a mexikói kisvárosokról. Majdnem minden város kettős arculatu, a régi elpusztult, a romjaiban fennmaradt maya, azték emlékek szomszédságában vagy azok között él a lakosság. Ilyen városok: Cholula, Guernanavaca piramisaikról nevezetesek. Aquascaliente gyógyfürdőjéről híres. A többi kisvárost vagy a bányászat /Zacatecas/, vagy vasuti átkelőhely hozta létre. Az idő megállni látszik, szinte semmi sem változik az évszázadok folyamán. A vidék szürke egyhangúsága nyomasztóan hat a látogatóra.

Az álmos monotóniát csak a nagyobb, de igazán nagyvárosias városok: Veracruz vagy Jalisco törik meg. A régi hagyományoknak megfelelően kukorica, kávé, dohány terem; hagyományos, az indiánoktól átvett műveléssel. A nagyobb város, mint Guadalajara kb 100 000 lakossal kivételnek számít. Cholnoky megvilágításában Mexikó a kisvárosok országa. De az élet ugyanazt az arcát mutatja, ha pl egy ecuadori, egy chilei, vagy egy argentin kisvárost veszünk szemügyre. Riobamba 12 000 lakosu kisváros /70/. Hans Meyer írja: " Kövezett utcáival, többnyire egyemeletes, fából épített házaival, néhány kőtemplomával és egy sor apró bpltjával sokkal civilizáltabb benyomást tett a város, mint amilyet vártam a régebbi utazók leírása után."

Punta Arenas /71/ hasonló nagyságu város, afféle világvége a Magellán-szorosban. Lakói a felfedezések óta ugyanazokkal a dolgokkal foglalkoztak: halászat, vadászat, és az ugyancsak hagyományos birkatenyésztés. Az a kevés utazó, aki elvetődött ebbe a városba, csodálattal vegyes kíváncsisággal adózott annak a ténynek, hogy egyáltalán emberek tudnak élni ezen a tájon.

San Antonio del Oeste. Patagóniában van. /72/ 1899-ben csak száraz, elhagyatott homokbuckák emelkedtek ki. A rendkívül barátságtalan tájon, ahol alig 200 milliméter csapadék esik évente él a 3000 lakos. Az egyedüli változatosságot a kikötő adja.

A városokról alkotott képben már vannak nyomai a latin-amerikaiak jellemjénásairól alkotott véleménynek. Ezt alaposabban az egyes népekről tett megfigyelésekben írták meg.

B/ Népek és társadalmi csoportok.

Cholnoky /73/ a kreol-spanyol ellentétről emlékezett meg. A Latin-Amerikában született fehérek mindig ellemségesen viselkedtek az új spanyol jövevényekkel szemben. A magukat criollónak, vagy creoloknak nevezők gyűlölték a peninsularesnek, vagy gringosnak nevezett spanyol jövevényeket. Cholnoky hozzátette, hogy a kreolok még a négerekkel és mulattokkal is hajlandók voltak küzdeni a spanyolok ellen: "Ez a fő oka annak, hogy az anyaország Cubát is elvesztette".

Viszonylag részletesebben "a" brazilairól írtak./74/ Milyen a braziliai? Vig, játékos és könnyelmű. Jótékonyága messze fölötte áll az európai alamizsnáskodásnak, és könnyen nyitja meg pénztárcáját mindenki előtt. A braziliaiak állítólagos lustaságáról is ejtett néhány szót. Cáfolták azt a vádat, hogy a jókedvű, játékos nép ugyanakkor lusta, nem szeret dolgozni. Hogy kik "vádolják" ezzel a lakosságot, nem nevezték meg. Az állítólagos lustaság oka az, hogy a hőség, az átforrósodott levegő elnyesztően hat. Elveszi az ember munkakedvét, megöli a természetes vágyakat, és egy tétlen, kábult mozdulatlanságba taszítja az embert. Ez az egyik ok. A másik az, hogy trópusi klíma hatására a gondolkodás is átalakult, a dolgok elveszítik fontosságukat, semmi sem sürgős, semmi sem haaszthatatlan. Wild egy meg nem nevezett diplomatát idéz, aki Konfitársait a következőképpen jellemezte: " Egy brasileiro gavalér, két brasileiro együtt politika, három brasileiro együtt forradalom." Az író nem is kommentálja az idézetet, találónak, vagy jellemzőnek tartotta. /nyilván egyetértett vele./

Kifejezte a brazilokról, de a dél-amerikaiakról is általában elterjedt nézetet, hogy a hirtelenepolitikai változások, puccsok szinte hozzátartoznak az ország politikai arcához.

Az argentin népet jellemezve /75/ Bangha arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzetté válás még nem következett be. A " pár száz éves " történelem, amit az ország megért, nem teremtette meg a történelem patináját, azt az általánosan európainak vélt nemzeti érzést, ami régóta egységes nemzeteknél megfigyelhető volt. Bangha úgy látta, hogy a nemzeti múlt nem hagyott mély nyomot az emberekben. Az újonnan bevándorlóknak pedig még ez a pár száz éves történelem is idegen; nem érzik a sajátjuknak, nem érdekli őket. Érdeemes megemlíteni, hogy ugyanerről az argentin népről Nyisztor azt írta, hogy lehetnek ugyan karakterisztikus különbségek az egyes népek / olaszok, spanyolok/között. Az olaszok általában udvarias, közlékeny, szolgálatkész, vendégszerető emberek. A spanyolok fegyelmezettek, finomkodóan udvariasak. Egy tulajdonságban azonban egyenlőek, nevezetesen: "hazájuk szinte féltékeny szeretetében, rajongásában." Nyisztor szerint a hazafiság egyik biztos jele, hogy rosszul beszélik egykori büszke anyanyelvüket, a gyerekekről nem is szólva, akik, ha tudják is anyanyelvüket, egy más között már csak spanyolul beszélnek. Nyisztor - nem fejtve ki - csak utalt a latin-amerikaiak egyik jellegzetességére, a nacionalista nemzeti büszkeségre. Felfigyeltek a főváros és a vidék közötti különbségre. A főváros a peso lázában élő, rohanó tempójú város. A lakosság 1/6 -a élt itt. Buenos Airest Argentina vízfejének nevezték. Az utcákon feketébe öltözött férfiak. A nők úgy öltözködnek, mint Párizsban.

Az erősen öntelt argentin nem tud az idegenben rokonszenvet kelteni. Éles az ellentét a fővárosi és a vidéki életmód között: "Lassan mozdul az argentin vidék, semmi köze a nagyvilághoz. Deszkabódék a parasztházak, fán alusznak a tyukok, egy-két darab juh esik 1 hektár legelőre. Itt mindent szigorú szokások szabályoznak, mezőgazdaságot, társaséletet egyaránt." /76/

Katznémet író rajzolta meg a chileiek néhány vonását. /77/. A chileiek szorgalmasak, és nem fecsegnék. / Ezzel arra célzott, hogy a többi országban a nép legalább is európai fogalmak szerint nem dolgozik. A boltok megfelelő áruval vannak megtöltve. A derekasan dolgozó chilei elszánt republikánus, az alkotmányban elírtnál jóval sűrűbben cserélgeti az elnököket. Büszke hazájára, ő maga ugyan gyakran kritizálja, de ezt az idegentől semmiképpen nem tűri el. A nyugodtan dolgozó külföldit viszont szívesen látják. A chilei ezenkívül a pazarlásig vendégszertő, a kegyetlenségig becsvágyó, rendszeretete a pudentériával határos.

A Meglehetősen elzárt, elmaradott Ecuador csak kevés helyen szerepelt. /78/ Katz meg is jegyezte, hogy az idegenek messzire elkerülik az országot. A szerző megfigyelte, hogy az éghajlat miatt a házakat fából építik, mert ez hűvösebb és szelösebb, mint a kőház. A homlokzatot márvánnyal, vagy kővel burkolják, hogy az épület előkelőbbnek lássék. A díszes homlokfallak mögött többnyire rozoga, sokszor dűledező paloták vannak, a mindent felfaló őrsredő közvetlen szomszédságában. A homlokzatra jellemző, hogy ~~reális munkára termelt ember itt nemigen~~ akad. Három egyetem osztogatja a diplomát. Három egyetem 2,5

millió embernek, akik közül 2 millió nem tud írni, olvasni. Milyen mozaikokból építette fel az író az Egyenlítő Országának társadalmáról rajzolt képet? Válasz: a hivatalnokok megvesztegethetők, különösen a vámtisztviselők. Tízezer sucrét adtak ki egy tábornok lovasszobráért, de vízvezeték nincs. Reggel 9-ig illemhelyként szerepel a vizesárok, 9 után az ivóvíz merítik belőle. / Ez ugy vélem, erős tulzás. / A sajtó híre mindezt azzal egészítette ki /79/, hogy nép még szegényebb, még elmaradottabb, mint Peruban, de az idegent tárt karokkal fogadják. Katz /80/ patriarchális országnak nevezte Perut, ahol egy ajánló levél többet ért, mint egy jól megtömött pénztárca. A magyar utazó élményeit így rögzítette: "Örömmel távoztunk az inkák földjéről, mert a fáradalmas uton kívül a nép sem volt rokonszenves. Tudatlanok, de önteltek, minden idegent észrevehető ellenszenvvel fogadnak." /81/ Ugyanitt Paraguayról azt írta, hogy a lakosság 90 %-a indián, a " vad " indián egyre ritkábban mutatkozik. A civilizált kihalásra van ítélve. A lakosság mogorva és bizalmatlan.

x x x x x x x x

Ugy vélem, a kép a társadalomról csak akkor lesz teljes, ha a négerekkel külön foglalkozunk. Cholnoky pillantott vissza többek között a négerek történetére. /82/ Las Casas indítványára hurcolták be őket, hogy a pusztuló indiánokat "pótolják". Las Casas eredetileg szerződött munkásokra gondolt, de az emberi gonoszság kiforgatta a jószándékát úgy, hogy a legocsmányabb rebszolgakereskedelem lett belőle. A néger-barát álláspontot Cholnoky gazdasági szempontból helyeselhetőnek tartotta, mert

amint írja, a rabszolgafelszabadítás után nagy gazdasági hanyatlás következett be, sőt Haitiban gazdasági anarchia is. A másik magyar szerző, Pásztor /83/ a nemzetközi összefüggésekre is figyelt. Az Egyesült Államok példáját /a rabszolgafelszabadítást / kénytelen kellett követni kellett. A vásár azután titokban folytatódott, hiszen egy rabszolga 1000 dollárba is belekerült. Szó sem volt "belátásról" vagy humanizmusról, amire gyakran hivatkoztak, hanem látszat intézkedésekről, mert a rabszolgatartás a felszabadítást követően sem szűnt meg. A négerket maximálisan kihasználták, főleg az ültetvényeken dolgoztatták őket. Ők pedig úgy védekeztek, ahogy tudtak; legtöbbször megszöktet, s az őserdőkbe menekültek. A sorsukról alkotott aránylag tárgyilagos jellemzés sem takarhatja el az előítéleteket. Elnevezésük: néger, de helyenként nigger, az amerikai szóhasználat ditty nigger kifejezésnek az átvétele, mélyseges lenézést fejez ki. Incze a négerek szagáról szóló /ugy látszik, Európában elterjedt/ előítéletet így fogalmazta meg: " Az európai ember nincs arra szerkesztve, hogy ezeknek a színeseknek a természetes szagi ingereit kellemességképpen fogja fel." /84/ A nem kellemes szagu / ez enyhe kifejezés Incze szerint / néger az idegenforgalmi prospektusok képeire emlékeztet. /85/ Általában izmos testalkatu, örökké vidám, állandóan táncol. Tánca a legegyszerűbb, természetesen szégyentelen érzékiség. A négerek többnyire szolgálatkészek, udvariasak. Ez "természetes is" a magasabbrendű fehér előtt. Államalapítás^{ra}/pl. Haiti / nem képesek, és annak irányítására sem. Szükségük van a fehérek támogatására.

C/ Szegények és elnyomottak.

A Latin-Amerikáról szóló társadalmi keresztmetszetben egyedül csak a szegény és elnyomott réteg kapott viszonylag nagyobb figyelmet.

A munkáskérdés lassanként a belpolitika egyik fontos részévé lett. Számos országban karhatalommal intézték el a munkások követeléseit. A munkástörvények megmutatták a rendkívül silány munkakörülményeket. /86/ Kollektív szerződések még nincsenek, a szerződés nélküli munkások bármikor, minden felmondás nélkül azonnal elbocsáthatók. Néhány foglalkozást leszámítva ugyanez érvényes az alkalmazottakra is. A munkaadó felelőssége csak az évi 3000 pesót el nem érő munkásokra vonatkozik. A bevándorlók közül a sok mezőgazdaságban dolgozó bevándorló leszorította a béreket. Az egyénileg boldogulni próbáló emigránsok pedig a tőkehiány miatt sokszor küzdöttek a létfenntartással. A megélhetési költségek emelkedése is nehezítette az életüket. A m... A mezőgazdasági munkások közül a kaucsukgyűjtő munkások helyzete volt a legnehezebb: " A kaucsukgyűjtő társaságok küldöttei embertelen kegyetlenséggel, vérengzésekkel kényszerítik a szegény indiánokat a kaucsuk gyűjtésére. /87/ A külföldi író hasonlóképpen nyilatkozott: " Jóllehet nem rabszolgák ezek a szerencsétlenek, valósággal rabszolgaságban tartják őket, az őserdő zöld börtöneiben. A munkások szégyenletes kiaknázása, a kereskedelmi egyedáruság évről évre felszökteti az üzleti nyereséget." A munkások egésznapos fáradságának eredménye az átvevő kényétől kedvétől függött. Ugy mérte meg a megfüstölt kaucsukot, ahogy neki tetszett.

Az ültetvényeken dolgozó munkások megítélésében patriarchális viszonyokat véltek felfedezni. A haciendákon a gazda és családtagjai is dolgoznak. A birtokon dolgozókat pedig családtagként kezelik. /89/ Az erkölcsök szigorúak, a lopás a legnagyobb bűn, mert az elpusztult értéket nem lehet pótolni. A fazenda /90/ azaz önálló birtok, ahol a tulajdonos teljhatalommal rendelkezik. Minden az ő akarata szerint történik, és semmi nem lehetséges az ő tudta nélkül. A fazendán az indiánok rabszolgákból jobbágyokká, peonokká lettek. Részben a nekik juttatott parcellát, valamint a tulajdonos birtokát művelték.

Az ültetvényen látástól vakulásig robotoló peonok ellentétévé a romantika tette meg a gauchot. /91/ Foglalkozásánál fogva a gaucho alkalmasnak mutatkozott arra, hogy romantikussá, a szabadság jelképévé, a fékezhetetlen egyéniség szimbólumává váljék. Gauchonak lenni büszkeség és történelmi hivatás, mert ők a harc gyönyörűségéért áldozták fel magukat. A gaucho azért vált olyanná, amilyen, mert a beőrt lovak, a lóról terelt szarvasmarhák között mindig az ő akarata érvényesült. De nemcsak ez alakította jellemét, hanem az is, hogy a földrablások idején joguk az indiánokkal szemben mindig vitán felül állt. A becsület fanatikusai, akiknél az asszony és a gyermek féltése miatt állandóan kéznél van a revolver.

A betyár féle gaucho után az iparnak is megvolt a maga romantikussá színezett figurája, a gyémántot kereső munkás, a garimpero. Miért volt a garimpero "érdekes"? Azért, mert a vállalkozás nagy sikerrel kecsegtetett, benne volt a kockázat izgalma is, és felkeltette az emberek örök vágyát a meggazdagodásra.

A garimpero a föld legmagányosabb embere. Rendszerint egyedül megy kalandos útjára, amelyről esetleg sohasem tér vissza. Még a gyémántmosás kétféle módját is leírták, de kevés szó esett arról, hogy mi volt ezeknek a módszereknek az eredménye. Az is hiányzik a leírásokból, hogy legtöbb gyémántkereső és gyémántmosó ugyanolyan szegényen halt meg, mint ahogyan élt, soha nem sikerült a várt szerencsét megragadni.

A bádogvárosok lakói szomoru látványosságot jelentettek. /92/ A házak vályogból, bádogból készültek, tetejük pálmalevél. Lakói: "didergő, fázós, egymásba bujt ismeretlen alakok, akik szerencsét álmodni jöttek ide, hogy a megálmodott vagyon helyett legalább a mindennapi kenyeret megkeressék. Karikás, ki nem aludt szemek, az idegen, kegyetlen sorsból barázdált arcok."

A társadalomról alkotott keresztmetszetben nem nagy teret kaptak Latin-Amerika szegényei. Sorsuk, ha egy villanásnyira is, rávilágított a társadalom nagy ellentmondásaira.

ÖSSZEFOGLALÁS

A korszak Latin-Amerikájáról meglehetősen gazdag, sokszinű kép alakult ki. Hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar szemléletben a latin-amerikai események nem játszottak döntő szerepet. A közvéleményt a világpolitika bonyolult viszonyai kötötték le. A legfontosabb szintér Európa volt. A 20-as évektől a fasizmus kialakulása, fokozatos térhódítása, az ellene fellépő haladó erők / népfront mozgalmak / küzdelme zajlott. Az eseménydus európai politikai élet mellett Afrika és Észak-Amerika volt az érdeklődés másik iránya. Afrika az olasz fasizmus agrssziv háboruival került bele a nemzetközi életbe. Az Egyesült Államok pedig világpolitikai jelentősége, és a magyar emigráció szempontjából különleges helyzete miatt volt fontos. A lapok érdeklődését a nemzetközi politikai élet eseményei határozták meg. A tengely-hatalmak kialakulásával eltolódás figyelhető meg a hírek anyagában. Pl. a legnagyobb olvasótáborral rendelkező Tolnai Világlapja a 30-as évektől tulnyomó részt a "szövetségesek" problémáival foglalkozott. Így került az érdeklődés homlokterébe az abesszin háboru, Japán terjeszkedése, a spanyol polgárháboru, a német fasizmus külpolitikája és végül a világháborus események. A széles olvasótáborral rendelkező lap hangvételében tárgyilagos volt, de az anyag mennyiségi eloszlása mutatta, hogy hűséges kiszolgálója volt az ellenforradalmi rendszernek.

Hireivel, gyakori beszámolóival, riportjaival, odaeóán támogatta annak politikáját.

Ebben a helyzetben Latin-Amerika nem kerülhetett a főhelyre, a nemzetközű élet eseményei legtöbb esetben háttérbe szorították a kontinensről érkező információt. Az anyag így is meg lehetőszen bőséges volt.

A kortárs történelemben a XIX. sz-tól jelenlévő indiánkérdés utolsó fázisához érkezett. Az indiánok életének ismeretése fontos tudományos tett volt. Legtöbbjük kihalásra volt ítélve, értékeiket így szinte a 24. órában mentették meg. Világossá vált ezekből a jobbara külföldiek által közzétett munkákból az, hogy még mindig számos előítélet nehezítette az indiánok megismerését. Az indiánokról a fehérek saját érdekeinek megfelelően alakították kia képet. Pl a "gonosz indián" mítosz mögött gazdasági érdekek húzódtak meg. Érzékelhetővé vált az a bonyolult és ellentmondásos folyamat, ami a civilizáció térhódításával járt. A valódi civilizáció elkerülhetetlen volt, ezt a kortársak tisztán látták. Arra a kérdésre, hogy mi legyen az indiánok szerepe ebben a modern társadalomban, hogyan illeszkedjenek be új környezetükbe, nem tudtak választ adni. Részvétellel, de tehetetlenül szemlélték az indiánok pusztulását. Torzította a képet, hogy az egzotikum iránti igény feléledésével igyekeztek azt maradéktalanul kielégíteni. Így kerültek bele az indiánokról szóló írásokba régi előítéletek, legendák is. A végső következtetés pesszimista: Az indiánok kihalásra vannak ítélve, és ezt úgy látszik, senki és semmi nem akadályozhatja meg.

A politikai történelmi kérdések tárgyalásában a legfontosabb, hogy jól érzékelték az Egyesült Államok szerepét a

A korábbi tőkés támogatók: Anglia, Franciaország még egy ideig tartották állásaikat, de az Egyesült Államok döntő fölénye vitathatatlanná vált. Először gazdasági, majd politikai befolyása alá vonta a déli kontinenst. Ha nem is mindig pontosan, de érzékelték változatos módszereit. A sor a nyílt parancsuralomtól /Panama/ a diktátorok támogatásán át / Közép-Amerika / a gazdasági segélyig terjed. Hangot adtak a lakosság Amerika-ellenességének is.

Ellentmondásosabb a kép a kortárs Mexikó esetében. Súlyos hiányosság, hogy a mexikói forradalom leírása csak utalásokban van meg, a földreform kísérletekkel együtt. A következő korszakról, ha szűk szavuan is, de rokonszenvvel irtak. A Cardenas korszak bemutatása pozitív. A többi latin-amerikai ország esetében gátló tényező a távolság. Alaposabb ismeretekre, behatóbb tanulmányokra lett volna szükség ahhoz, hogy ne csak eseménytörténetet kapjon az olvasó, hanem azok valódi okairól is tudomása legyen. A valóság megismerését zavarta a latin-amerikai szóhasználat spontán, kritikátlan átvétele is. A forradalom valódi értelmének, tar talmi jelentőségének kilugozásáig jutottak el. A tisztí összeeskövés, a puccsok, vagy az Egyesült Államoktól sugallt hatalomváltozás egyaránt a forradalom gyűjtőnevet kapta. Ekkor alakult ki a puccsok, a sűrű elnökváltozások latin-amerikája az emberek tudatában. Az események politikai gazdasági magyarázatát nem kísérelték meg.

A gazdasági élet bemutatásakor döntő az elmaradottság tényének megállapítása. Magyarázata a földrajzi, gazdasági okon kezdve a tőkehiányon át vezet. Noha megállapították, hogy az óriási latifundiumok földjéről van szó, nem irtak a földreform

kísérletekről a földkérdés megoldásáról. Megelégedtek a leírással, a gazdaságföldrajzi elemzésekkel, a válság hatásának bemutatásával. A legjobb esetben is csak a meglévő, adott viszonyok javítását ajánlhatták, többre nem vállalkoztak, noha részletesen ismerték a latin-amerikai gazdaság gyengeségeit. Ezek: monokulturák, mezőgazdaság tulsulya az iparral szemben, a tőkeszegénység. Ismeretközlő, tájékoztató jelentőségüket egyoldaluságuk ellenére nem lehet elvitatni. A közelítés módja az általános emberi humanizmus, amely részvéttel fordult ugyan a szegények, elnyomottak felé, de életük leírásánál tovább nem jutott. Szerintük a társadalom nem osztályok szerint tagozódik, hanem faj, bőrszín, nemzetiségi hovatartozás alapján. Felszínre kerültek az európai tudat torzulásai is. A latin-amerikaiakat lustának, közönyösnek tartották, legalább is a szerzők egy része. Negatív hatást váltott ki az egyes országok /különösen Argentínában érezhető/nacionalizmusa, az európaiak szemében indokolatlan büszkesége, vagy zárkózottsága. A latin-amerikaiak élénkebb temperamentumát gyakran hitték felszínességnek. Noha pontosan megragadták az egyes nemzetek közötti karakterbeli eltéréseket, hajlamosak voltak arra, hogy a politikai élet gyakran viharos változásait valamiféle néplélek megnyilvánulásának tartják. Hibái ellenére a kortárs latin-amerikai történelemben jól tájékozódhatott a közvélemény. Számos esetben eredeti szemléletmódról, pontos megfigyelésekről tanuskodó írások készültek.

J E G Y Z E T E K

1. Nordenskiöld: Indiánok és fehérek. Világir. kiad. Bp. é.n.
2. I. m. 112. 1.
3. Alberto de Agostini: Tíz esztendő a Tüzföldön. Lampel és
Wodianer Bp. é. n.
4. I. m. 218. 1.
5. Halliburton: Ujra felfedezem Dél-Amerikát. Dante Bp. 1932.
34. 1.
6. Wild Lajos: Tizenöt év Braziliában. Arad 1936. 35. 1.
Hans Mayer: Dél-Amerika hegyóriásai Franklin Bp. é. n. 40. 1.
7. Juhász Vilmos: Világtörténet Pantheon Bp. 1940. 287-299. 1.
8. A Földgömb 1931/9. 343. 1. Gazdasági válság c.
9. Cholnoky: A Föld és élete. Franklin Bp. é.n. 430. 1.
10. R. Katz: Panamától a Tüzföldig. Dante Bp. é. n. 36-38. 1.
11. Pásztor Árpád: Amerika Kanadától Panamáig Bp. 1924. 100. 1.
Cholnoky i. m. 436. 1.
12. Cholnoky i.m. 131.1.
13. A Földgömb 1936.5. sz. 199. 1. Santo Domingo c.
14. Cholnoky i. m. 440. 1. Tolnai Világlapja 1938. márc. 19.
16. 1.
Külügyi Szemle 1932. 11. sz. 310-11.1.
15. A "chaco boreal Bolivia és Paraguay vetélkedésének tárgya"
Földgömb 1935./1. 38-39. A világ legbor-
zalmasabb háboruja. Tolnai Világl. 1934. aug.
1. 11. 1.

16. Tolnai Világlapja 1936. jan. 1. Mexiko City.
17. Tolnai Világlapja 1938. jan. 18. 5. 1. képaláírás.
T. V. 1929. ápr. 24. A mexikói forradalom.
18. T. V. 1936. ápr. 1. 7. 1. képaláírás.
T. v. 1938. ápr. 6. 9. 1. képaláírás.
19. Bangha Béla: Dél-Keresztje alatt. Bp. 1934. 188-189.
20. Tolnai Világlapja 1934. szept. 5. 4. 1. képaláírás.
21. Cholnoky i. m. 537. 1.
22. R. Katz: i. m. 25-27. 1.
23. Tolnai Világlapja 1934. jun. 13. 1. lap képaláírás.
A földgömb 1941. 12. sz. 294. 1. képaláírás.
24. Bangha Béla i. m. 101 1.
Nyisztor Zoltán: Felhőkarcolók, őserdők, hazátlanok. Pallas Rt Bp. 1935. 201. 1.
Katz: i. m. 197-204. 1.
25. T. V. 1932. jul 20. A forradalom Chilében még mindig tart. c.
26. I. m. / Bangha / 182-186.
Cholnoky i. m. 560-561.
27. Balla Antal: A legújabb kor gazdaságtörténete. Bp. 1935.
289. 1.
Érdemes idézni a Szovjetunió gazdaságáról szóló részt, ami jól mutatja az elvekült gyűlöletet a szocialista társadalommal szemben: " Lenin és munkatársai minden rendelkezésükre álló eszközzel, a legvadabb terrorral leheggerelték a kapitalizmust, megsemmisítették a magántulajdont, és életbeléptették a bürokratikus szervekkel központilag irányított termelést. Minden termelőeszköz, a gyárok, a földek, a közlekedési eszközök, a

A bányák mind átmentek az állam tulajdonába, csak a földtulajdon maradt ideiglenesen a parasztok kezén. A NEP nem más Balla szerint, mint "ipari trösztöket állítottak fel a kapitalista gazdálkodás módjára". Szemléletét ugyanakkor befolyásolták a Szovjetunió eredményei, mert így ír: "Oroszország agrárjellege megszűnt, a második 5 éves terv jelentékeny részének végrehajtása óta Európa iparos államai közé számítható. Oroszország tőkével termel kapitalista módszerek szerint, csak a tőke az állam tulajdonában van, a munkás pedig az állam bérrabszolgája. / U. o. 291-92. l./

28. Buvár 1936. 1.sz. 410-11. l. Dél-Amerika, a jövő világrésze. Argentínára vonatkozik Bangha i.m. 132-134. l.
29. Zweig: A jövő országa Brazília. 1291 l.
30. Molnár Gábor: Kalandok a braziliai őserdőben. Bibliotheca Bp. 1940. 63. l.
31. Wolfgang Hoffman Harnisch: Brazília, egy forróégyövi nagybirodalom. Ath. Bp. é. n. 106. l.
32. Zweig i.m. 130. l.
33. Tolnai Világlepja 1932. febr. 24. 20. l. Express vonat, kávéfűtéssel; 1932. aug. 31. 6-8. l. Ahol még a halak is kávéat isznak; 1933. máj. 3. Képaláírás. Braziliában a kávé olcsóbb a kőszénénél.
34. Cholnoky i. m. 541. l.
35. Molnár Gábor i. m. 64. l.
36. Cholnoky i.m. 374-375. l.
T. V. 1927. szept. 14. 12-15. l. Mexikó mezőgazdasága.
37. Hoffman i.m. 97-101. l.

38. Wild: Tizenöt év Braziliában i.m. 132. l.
39. Zweig: I. m. 125. l.
40. Zweig: I. m. 100-103. l.
41. Anders: A zöld pokolban. Stádium Rt. kiadása Bp. é.n.
229. l.
42. Nyisztor: I.m. 181-182. l.
43. Mezőgazdasági Közlöny 1938. 1. sz. 536. l.
44. A Földgömb 1943. 1. sz. 16. l. Uruguay mezőgazdasága.
45. A Földgömb 1939. 9. sz 360. l. A matétea termelése.
46. A Földgömb 1931. 5. sz. 197. l. Venezuela olaja.
47. A Földgömb 1932. 1. sz 44. l. Új kőkötsők Mexikóban.
48. A Földgömb 1934. 2. sz 78. l. Peru kincse a guano.
49. A Földgömb 1934. 9. sz. A babérrum gyártása.
50. Zweig i.m. 94., és a 257-261. l.
Cholnoky i.m. 542. l.
51. Cholnoky i.m. 541. l.
52. A Földgömb 1934. 7. sz. 254-255. l.
53. Bangha i.m. 121. l.
54. A Földgömb 1936. 6. sz. 240. l.
55. Nyisztor i.m. 152. l.
56. A Földgömb 1937. 4. sz. 147. l. Brazília víziközeledése.
57. Pásztor i. m. 183-184. l.
58. Nyisztor i. m. 31. l.
59. A Földgömb 1937. 4. sz. 152-153. l. Buenos Aires.
60. Pásztor i.m. 183-184. l.
61. Bangha i.m. 102. l.
62. Cholnoky i.m. 380. l.
63. Cholnoky K. m. 557. l.

64. Incze: Rio Grande - Triest. Franklin Bp. é.n. 64. 1.
Nyisztor i.m. 34. 1., 40. 1.
65. Incze. i.m. 25. 1.
66. U. ott 64. 1.
67. Molnár Gábor: Kalendok a brazíliai őserdőben . 41-43. 1.
Tolnai Világlepja 1939. márc. 22. 24-25. 1. A vak ördög
pusztulása.
u. ott 1939. ápr. 26. 26-27. 1. Fejvadászok között.
u. ott 1942. máj. 13. 16. 1. Kaland az otumai ősvadonban.
68. Zweig i.m. 280. 1.
69. Cholnoky i. m. 380-390. 1.
70. Hans Mayer i. m. 16. 1.
71. Cholnoky i.m. 553. 1.
Agostini i.m. 40. 1.
72. A Földgömb 1935. 3. sz. 119. 1. San Antonio del Oeste.
73. Cholnoky i.m. 430. 1.
74. Wild i. m. 107. 1.
Nyisztor i.m. 105-107. 1.
75. Bangha i.m. 102. 1.
76. Katz i.m. 190. 1.
77. Katz i. m. 140-168. 1.
78. Katz i.m. 69-70., 79-81., 108-110. 1.
79. A Földgömb 1937. 4. sz. 215. 1. Ecuadori emlékek.
80. Katz i.m. 59. 1.
81. Nyisztor i.m. 225. 1.
82. Cholnoky i. m. 229. 1.
83. Pásztor i.m. 187. 1., 220-221.1.
84. Incze i. m. 46. 1.
85. La Varre: Üzlet és kaland. Rózsavölgyi és tsa. kiad. Bp. 1942.

86. Elkán és Wodianer: Argentina Bp. 1940. 130. l.

87. Cholnoky: i. m. 541. l.

88. Zweig i. m. 130. l.

89. A Földgömb 1932. 1. sz. 44. l. Hacienda

90. A Földgömb 1943. 7. sz. Képaláírás.

91. Tolnai Világlapja 1934. szept. 191 7. l.

92. Nyisztor i. m. 37. l.

III. A L A T I N A M E R I K A I I R R O D A L O M
M A G Y A R O R S Z Á G O N

Ez az irodalom mindeddig nem tudott bekerülni az irodalmi élet vérkeringésébe. Még a művelt olvasók sem mindig ismerték egészében; az átlagolvasók pedig csak néhány műre támaszkodhattak. Közhely, hogy talán még ma is csak néhány név: Amado, Guillén, Asturias neve jelenti Latin-Amerika irodalmát. A magyar irodalmi köztudatban egy sajátos kettősséget figyelhetünk meg. Ez az irodalom a világirodalom fogalmkörébe tartozik. De mit takar ez a szó? A XIX. sz.-tól kezdődően a két világháború közötti időszakot is beleértve a világirodalom egyenlő a szűkebb értelemben vett nyugat-európai és észak-amerikai irodalommal. Élénkebb kulturális kapcsolatok, hagyományos nyelvi orientáció segítették az irodalom megismerését. Az elmélyültebb munka a XIX. sz. elején indult meg. Az érdeklődés középpontjában a kelet-európainál és a magyarnál is fejlettebb nyugat-európai irodalom állt. A századvég-től az érdeklődés kelet irányában is megélénkült, de csak a nagy orosz klasszikusok arattak sikert. Gyakorlatilag ismeretlen maradt a környező országok népének irodalma is. A kulturális élet ilyen irányultsága mellett a nyelv sem volt közömbös. A spanyol és portugál nyelvek ismeretének voltak hagyományai, de ezek nem vehették fel a versenyt az ismert nyugati idiómákkal. Feltűnő az is, hogy még a nyelvet bírók sem nagyon fordítottak latin-amerikai írókat, noha az egyes országok politikai, gazdasági életéről elég jól tájékozódtak. Határozott, válogató érdeklődésről alig lehet beszélni. Csak kevés mű jelent meg, ezek adták izlettét a földrész irodalmából.

Latin-amerikai vonatkozásai is vannak Kőrösi Albin /1860-936/ irodalomtörténész, műfordító A spanyol irodalom története c. művének /1/. A szerző a hispán irodalom történetébe ágyazva tett említést a latin-amerikai irodalom egyes kérdéseiről. Nem tekintette önállónak ezt az irodalmat.

A korai litetaturából az indiánokkal vívott harcokról szól Alonso Zuniga és Pedro de Ona elbeszélése. Az előbbi maga is résztvett az indiánok elleni harcban, és hőskölteményt írt arról. Az eposz legnagyobb hibája, írja Kőrösi, hogy nincs főhőse. Caupolican, az indián főnök csak haláláig az, és a cselekmény sem egyseges, . Tehát Zuniga művében tagadhatatlan sok a költői szépség, de Ona munkáját jobbnak tartja. Pedig Zuniga eposzában is vannak értékek, mindenekelőtt a személyes átélés, ahogy a sok egyéni élmény irodalmo alkotássá állt össze, és " egy olyan araukán mitoszt teremtett, amely később a nemzeti tudat része." /2/

Onáról azt írta Kőrösi, hogy gyakran rokonszenvesebbnek festi az indiánokat, mint a spanyolokat. A szónoki hev időnként elragadta, az indián törzsfőnökök beszéde helyenként valószínűtlen. A történelmi hűséghez sem ragaszkodott mindig. Számos erénye mellett sem lett műve népszerű, mert ahogy az író rámutat, a meszesi irodalmak örök problémájára, a sikertelenség oka: távoli színtere egy ismeretlen, vad nép küzdelmének. /3/

A XVIII. sz. irodalmát Ruiz de Alarcón y Mendoza képviselte. A spanyolországi tanulmányok után Mexikóban élt, a jellemvigjáték megteremtője volt. Jelentősége abban áll, hogy sok más spanyol íróhoz hasonlóan megkísérelte az indián és a keresztény kultúra összekapcsolását.

Rubén Dárióval /tkp Félix Rubén Garcia Sarmiento /1867-916/ a fentieknél sokkal részletesebben foglalkozott a már idézett irodalomtörténet. Kőrösi merev, ókonzervatív nézetei itt voltak leginkább szembetűnőek. Egy másik spanyol költőről írván elitélően nyilatkozott a modernségről, amely "adyzmus" és "verlaine-izmus". Olyan francia epigon irodalom ez, amelyet tartalmilag " az eszmehiány, hangzatos és üres frázisok, többértelműség, a női test és a nuditások kultusza, az érzéki szerelem dicsőítése " jellemmez, a formában pedig a bosszantó szó- és frázisismétlése, szokatlan metaforák kedvelése mutatkozik./4/ Mindezek a megállapítások Dárióra is vonatkoznak. Szerinte akkor jó a költő, ha a modernség helyett a klasszikusok nyomdokain halad, ez az egyetlen helyes irodalmi csapás. A naturalistákat ugyanugy elitélte, mint az "adyzmust": A "Zola féle naturalizmus legelőbb az erotika bűzös mocsaraiban kutatott és turkált. Nemesgyöngyöt ugyan nem hozott fel, a piszkos talaj iszapjából, de orrot és tapintást ingerlőt annál többet." /5/ Dárióról annyit elismert, hogy kiváló technikai érzéke és veleszületett költői ereje van. Mindez a modernizmus rovására érvényesült, és ezért sok bájos verse lopódzott be az olvasók szívébe. Kőrösi konzervativizmusában elvetette mint modern költőt, ugyanakkor apolitikusnak mutatta az olvasók előtt.

Brazil kölk versei jelentek meg 1939-ben. /6/ /Vékony kis füzet/. Az előszót Octavo Fialho, Brazília budapesti követe írta. Hangsúlyozta, hogy a brazil irodalom már régen nem a portugál irodalom vetülete, hanem eredeti alkotásokból áll. Ezzel kimondatlanul is visszautasította az epigonság vádját. Egy fiatal, energiától duzzadó, fejlődő, egyre mélyebb szellemi élel-tet élő kulturnép lírájából adott a válogatás izelitőt.

Együttal jelezte az ilyenfajta antológiák örök problémáját is: "Nem egyszer sajnálattal kell lemondani az érdekes és jellemző versek lefordításáról; a két nyelv hangulati elemei, a két környezet társadalmi, történelmi, lelki összetevői annyira különböznek, hogy fordítás teljesen más jellegű lenne, mint az eredeti." /7/

A bevezető tartalmazta a brazil irodalomra érvényes néhány alapvető megfigyelést. Valódi brazil irodalomról csak a politikai önállóság megszerzése óta lehetett beszé¹ni. Brazília bennszülött civilizációja szinte nyom nélkül semmisült meg. Előzmények és átmenet nélkült vette át egy másik, nem az ő testére szabott, kész civilizációt, a portugált, hogy azután rohamosan asszimilálja 4 évezred eredményét. A fajkeveredés az irodalom számára nemcsak termékenyítő és egyéniségadó erő, de örök téma és problémaforrás is. A brazil irodalomnak az anyaország nyelve külön szint, határozottabb és egységesebb jelleget adott. A brazil költőket Chateaubriand tanította meg arra, hogyan nézzék az egzotikumot európai szemmel, s azután száz évi erőfeszítéssel tudtak csak leszokni róla. A romantika is meghódította Braziliát, ez egyszer az imitáció tökéletesebb volt, mint az eredeti. A kötetet átlapozva maradandó élményt alig hagy az olvasóban, politikamentes témák, közepes színvonalu versekben.

A másik válogatás a Lyra Hispanica volt, 1944-ben jelent meg. /8/. A bevezető gondolatok / Gáspár Endre és Paál Endre tollából / a spanyol nyelvről szólnak. A spanyol költői nyelv minden elképzelést felülmúló gazdagsága, de nagyjából csak készen kapott poétikai, ill. nyelvi témákat variált. Új mondánivaló helyett a régi formák újraötvözésével bibelődött.

A költészet eszmei alapja a spanyol lelkiesség. Spanyolország: "Eurafrika" ibér és karthagói multjával, katolikusságával és hét évszázados harccal a nemzettéválásért a költészet talaja. Egyéni gondolatokat csak itt-ott lehet találni, erősen érezhető Kőrösy irodalomtörténetének hatása az értékelésben. Maga a változás - mint mindig - engedmények sorozata. A kötet érdeme, hogy Rubén Daríot is szerepeltette költői között. Az értékelés is hasonló Kőrösiéhez, a nicaraguai költő formaművészetét emelték ki. A modernista mozgalom megalapítójának és fő képviselőjének nevezték. Ami többlet, az annak kimondása, hogy Darío a francia szimbólisták hatására ujította meg a dél-amerikai spanyol lírát.

A regényírást Bruno Traven képviselte /9/. Személyét titokzatosságok és legendák övezték. Még születési dátumáról sem tudtak pontosan, állítólag 1895-ben született. Már többször költötték halálhírét, 1959-ben és 1970-ben is. Származásáról a legkülönbözőbb nézetek láttak napvilágot, részben azért, mert Traven mereven elzárkózott attól, hogy önmagáról bármit közöljön. Hosszu hányattatás után Mexikóban telepedett le. A külvilágtól teljesen elvonulva dolgozott. A személye körüli legendák műveinek is propagandát csináltak. Több regényét adták ki a tárgyalt időszakban, némelyiket második, harmadik kiadásban is. Sikerében nagy szerepe volt az érdekességnek. Olyan tájakra vitte el az olvasót, amelyeket addig alig ismerhetett.

Tiszay Andor /10/ mintegy összefoglalja Traven pályafutását. Figyelemre méltó az az ideológiai háttér, amelyből szemlélte műveit: "Ma, amikor parancsszóra kell eleget tenni a futószalagrendszer, akkora munka, a gázháború és hősi halál kötelezett-

ségeinek, ma, amikor világrengető és szédült diktátorok szabják meg a különböző faji rendszabályok mellett mindnyájunk életlehetőségeit; ma ebben az új középkorban természetesnek látszik, hogy valaki olyan országba vágódik, ahol nem korlátozzák még álmát is a paragrafusok ezrei."

Tiszay nem ismeri pontosan és illuziókkal szemléli a regények színterét, Mexikót. A legérdekesebb országok egyikének nevezi, és azt írja, hogy az Egyesült Államok pénzén diktátorkodó Machado, Pancho Willa /!/ helyén szociális köztársaság van, a szakszervezetek irányítják az ország ügyeit. Travenben a harcos, baloldali, anafifasiszta író látta. A regények fő témáját így foglalja össze: " Ennek az országnak a nincstelenjei szereplői a regénynek; akiknek szájából véresebb és vádlóbb igazságok hangzanak el, mint a népszövetségi üléseken."

Traven regényeiben a középpontban a hatalomnak kiszolgáltatott kisember sorsát helyezte. A társadalom és a hatalom kivetíti magából mindazokat, akik önhibájukon kívül akár testileg, akár lelkiileg megrokkantak, ha bünt nem követett el, mint alkalmatlan idegent toloncolják egyik országból a másikba, amíg el nem pusztul. / Halálhajó /

A nagytőke kegyetlenül leszámol a hatalom terjeszkedésének útjában álló kisemberrel, eltiporja az útjában álló életet, mert a petróleum pénz. / Fehér rózsa / Ebben a regényben dominál az amerika-ellenesség, a karikaturáig ellenszenvesnek rajzolt tőkés olajhiénak alakjában. Az aranyásók és Taliga pedig a másik, éppen az amerikaiak behatolása miatt elmaradott, észszerőtlenül gazdálkodó Mexikót mutatja, ahol az embereknek annyi érzéke sincs, mint a kocsit húzó ökörnek. A gyapo

A Gyapotszedőkben pedág az agrárproletárok kiméletlenül kihasznált tömegeinek állitotteemléket.

Tiszay szerint Traven írásai megtörtént eseményeket beszélnek el, tehát nem regények, hanem dokumentumok. Az éet szépiítés nélküli ábrázolásai, az író szociális elgondolásaival. Regényeiben mindenütt csak kizsákmányolást és mérhetetlen profitéhséget látunk. Az osztálygyűlölet, a dolgozó és munkaadó közötti társadalmi ür Mexikóban is megvan. Tiszay szerint Traven regényei szocializmus irodalmának előfutárai, mert ezeket az ellentmondásokat megoldó rendet irt le. Tiszay tehát baloldali, szocialista szemléletéből következően főleg a munkások, dolgozók embertelen sorsának megfogalmazóját látta Travenben.

Nem elhanyagolható azonban az sem, hogy Mexikót milyennek ismerték meg könyveiből? A regények témája a porfiriato időszak. Porfirio Diaz 1872-es elnökké választása után állandóan hangoztatta, hogy Mexikó akkor virágzik fel, igazán, ha az ország gazdag természeti kincseit kiszolgáltatják a külföldi tőkének. Traven az eredményt így fogalmazta meg: " Ez a rendszer több mint 30 évig garázdálkodott Mexikóban, olyan sikeresen, hogy a rendszer virágkorában, 1910 táján a mexikóiak 95%-a mezitláb és rongyokban járt, s egy vékony felső rétegtől eltekintve a nép olyan rabszolgaságba süllyedt, amelyben ritkán él egy nép; ez a rendszer az oktatással oly kevest törődött, hogy a forradalom kitörésekor a nép 80 %-a írástudatlan volt. /11/ Ezt a képet egészítik ki a nép életével foglalkozó epizódok. Megelevenednek a regényben a becsületes, kapzsiságot gyűlölő indiánok, a carreterók nehéz sorsa. Rendkívül nehéz körülmények között, rossz, elhanyagolt utakon bonyolították le a kezdetleges kereskedelmet, gyötrelmes lassuság al .

Egy korrupt és züllött társadalmat ábrázol Traven, ahol mindenkinek az a célja, hogy jól megéljen és vagyonra tegyen szert. Ezt mondvacsinált állásokkal, a szabad peonok elnyomásával, az elmaradottság tudatos fenntartásával tudták csak elérni.

Traven műveiben kevés a cselekmény. A Rendkívüli gazdagság tárul fel viszont a peonok, az indiánok életének rajzában. Éles szociális ellentétek feszülnek a regényben, ^akonfliktusok mélyek, happy-end sehol sincs. Regényeibenmmég a filozófiai fejtegetések, a történelmi utalások sem zavaróak, ezekbeimán beépülnek a művekbe. A tárgyilagos stílus mögött a baloldali érzelmű író sokszor izzó szenvedélye áll.

Traven olvasott író volt, az nem kétséges. A siker inkább a különleges, távoli tájaknak és az érdekes, izgalmas témáknak szólt, semmint azok mondanivalójának.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az a Latin-Amerika kép, mely ezekből a művekből kibontakozott, elsősorban az irodalmi élet, vagy általában az irodalom kérdéseire, jellegzetességeire világított rá. Kőrösi irodalomtörténete és a Lyra Hispanica antológia még nem tekintette önállóan a latin-amerikai irodalmat, hiszen ekeve a spanyol irodalmiságba ágyazva tárgyalta, és egy európai nemzet irodalmaként fogta fel. A Brazil költők antológiája az első üzenet egy távoli, ígéretes irodalomról. Néhány költő rövid bemutatása csak a figyelem felkeltésére volt alkalmas, ennél többre nem vállalkozott. A kötetből kiderült, hogy a latin-amerikai irodalom ezután fog magáratalálni, és önállóvá, nagykoruvá válni.

Traven színes, gyakran naturalista regényeiből olykor hiányzik a végiggondolt, olykor egységes cselekmény, a szilárd művészi kompozíció. Ezért kárpótol az emberi sorsok tárgyilagos, megragadó ábrázolása; éles kapitalizmusellenessége, a mexikói proletárok milliói iránt érzett szimpátiája. Ezen tulajdonságai miatt láttak benne a baloldali érzelmű kritikusok és olvasók szocialista író.

J E G Y Z E T E K

1. Kőrösi Albin: A spanyol irodalom története. Bp 1930.
2. Wittman Tivor: Latin-Amerika története. Gondolat Bp, 1971.
171. 1.
3. Kőrösi i. m. 139. 1.
4. u. o. 431. 1.
5. i. m. 440. 1. A naturalizmusról a konzervatív irodalomtörténet hasonlóan vélekedett. Rákosi Henő íézet a Pesti Hírlap 1914. máj. 4-i számából. "Az irodalomtörténet el fogja e perverz, bérelhető agyak izzadságszagában fogant, klinikaszagtól megihletett irodalmat intézni." - idézi Gera György: Baudelaire Gondolat Bp 1968.
6. Brazília üzen. Mai brazil költők Bp 1939.
7. I. m. 8. 1.
8. Lyra Hispanica. 1 500 év spanyol költészete Pantheon Bp. 1944.
9. Traven művei: A halálhajó Bp 1927 ; A fehér rózsza Bp 1935. második kiadás 1943. ; Aranyásók Bp 1934. ; A Taliga Bp 1947.
10. Traven a csavargó címmel a Világirodalmi Szemle 1935. jun. 2-i számában a 16-20. lapon Tiszay Andor cikke.
11. Traven: A fehér rózsza Pantheon Bp 1935. 302. 1.

A dolgozat befejeztével tisztelettel és hálával adózom
Dr Wittman Tibor professzor ur emlékének, aki e munka
megírásához hozzásegített.

B i r á l a t

Rozsnyai Jenő: Latin-Amerika társadalmának és fejlődésének néhány kérdése a XX. században Magyarországon c. doktori értekezéséről

Latin-Amerika történetének kutatása Szegeden, de gyakorlatilag Magyarországon Wittman professzor irányításával mozgult ki a holtpontról az 1960-as évek közepétől. E kutatás lényeges része a Latin-Amerikáról Magyarországon korábban alkotott kép és vélemények összegyűjtése, feldolgozása. Ezt kísérelte meg nagyrészt sikerrel Rozsnyai Jenő.

A szerző azon törekvése, hogy felvázolja a Magyarországon - elsősorban a két világháború között - Latin-Amerikáról kialakult véleményeket, nézeteket eredményesnek mondható. Elősegítette ezt a felhasznált gazdag forrásanyag. Csak helyeselni lehet, hogy a dolgozat készítője a szépírók munkáit is felhasználta. A változatos és egyben ellentmondásos források fokozott figyelmet, kritikai elemzést tettek szükségessé. Kisebb hiányosságok itt már találhatók - pl. a források szóhasználatának magyarázat nélküli átvétele; "egységes nép", "fehérek érdekei". stb. - ezek zavaróak, de alapvetően nem érintik a munka érdemét.

Az ellenforradalmi rendszer forrásainak felhasználása és kritikai elemzése erős része a disszertációnak. Az ekkor alkotott véleményeket a fasiszta rendszer talajából vezeti le a szerző és helyesen a rendszer szerves részeként fogja fel. Ez a tudatos törekvés különösen jól tükröződik a jezsuita Bangla Béla munkáinak elemzésénél. Latin-Amerika gazdasági életéről alkotott kép ismertetése és bírálata - 106-119. old. - a leg-

jobban sikerült része a dolgozatnak.

Több pontatlanság rontja a disszertáció értékét; pl. Migray József az 1920-as években újra tagja lett az SzDP-nek és viszonylag sokat publikált a párt elméleti folyóiratában a Szocializmus-ban. Az "ázsiai termelési módról" kialakított marxista nézeteket a tárgyalt időszakban nem lehetett vulgárizálni, hiszen a marxisták is csak az utóbbi másfél évtizedben tisztázták ezt a problémát. Kivánatos lett volna a fő- és alcímek pontosítása is, valamint a tartalomjegyzék feltüntetése.

Összegezve, az értekezést cum laude minősítéssel javaslom elfogadni.

Szeged, 1973. április 24.

Dr. Rácz János
docens

15-65/1973.
.....bksz.

Tárgy: Rozsnyai Jenő
..... doktori szigorlata.
Melléklet: 1 db disszertáció

Dr. Rácz János elvtársnak
tszv. egyetemi docens

H e l y b e n

Professzor Elvtárs!

Mellékelve Rozsnyai Jenő: Latin-Amerika társadalmának és fejlődésének
..... néhány kérdése a XX. században Magyarországon
.....

című doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni
sziveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szives figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a birálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékei értekezést a birálat elkészítése után sziveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

Szeged, 1973. ápr. 16.
.....

Hosnyai Jenő

.....
dékán

A kiadmány hiteles:

Lőr Ede

.....
előadó

Kapták: Dr. Serfőző Lajos docens
.....
Dr. Rácz János tszv. docens társbíráló

..... tanszéki könyvtáros

..... tanszéki könyvtáros